

Yüksek Lisans Tezi

***GALATÂT-I TERCEME DEFTERLERİ* NDE
ÇEVİRİ NORMLARI**

BAŞAK YÜCE

**TÜRK EDEBİYATI BÖLÜMÜ
Bilkent Üniversitesi, Ankara
Nisan 2009**

Bilkent Üniversitesi
Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü

GALATÂT-I TERCEME DEFTERLERİ'NDE
ÇEVİRİ NORMLARI

BAŞAK YÜCE

Türk Edebiyatı Disiplininde Master Derecesi Kazanma
Yükümlülüklerinin Bir Parçasıdır

TÜRK EDEBİYATI BÖLÜMÜ
Bilkent Üniversitesi, Ankara
Nisan, 2009

Bütün Hakları Saklıdır.

Kaynak göstermek koşuluyla alıntı ve gönderme yapılabilir.

© Başak Yüce

Annem E. Asuman Bingöl

Ve

Babam Bedran Bingöl'e

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

.....
Yrd. Doç. Dr. Laurent Mignon
Tez Danışmanı

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

.....
Prof. Talât Halman
Tez Jürisi Üyesi

Bu tezi okuduğumu, kapsam ve nitelik bakımından Türk Edebiyatında Yüksek Lisans derecesi için yeterli bulduğumu beyan ederim.

.....
Dr. Hamit Sunel
Tez Jürisi Üyesi

Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü'nün onayı

.....
Prof. Dr. Erdal Erel
Enstitü Müdürü

ÖZET

GALATÂT-I TERCEME DEFTERLERİ'NDE ÇEVİRİ NORMLARI

Yüce, Başak

Yüksek Lisans, Türk Edebiyatı Bölümü

Danışman: Yrd. Doç. Dr .Laurent Mignon

Nisan 2009

Bu çalışmada, Kemalpaşazade Mehmet Said Bey'in Tanzimat döneminde Fransızcadan yapılan "terceme" faaliyetlerini değerlendirdiği *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde önerilen çeviri normlarının, dönemin hâkim çeviri normları ile karşılaştırılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede, Tanzimat dönemi "terceme" faaliyetlerinin niteliği ile bu döneme ilişkin çeviri sorunları tartışılmış ve Said'in bu dönemde ortaya çıkan en önemli çeviri sorununu dilsel eşdeğerlilik olarak saptadığı görülmüştür. Bundan yola çıkarak Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde, "yanlış çözümleme" yoluyla döneme ilişkin çeviri normlarını ortaya koyduğu saptanmıştır. Bu çalışmada, İsraili çeviribilimci Gideon Toury'nin çeviri eleştirisinde "yanlış çözümleme"nin söz konusu döneme ilişkin hâkim çeviri normlarına ışık tutabileceği görüşünden yola çıkılmış ve *Galatât-ı Terceme Defterleri* Toury'nin "norm" tanımı bağlamında değerlendirilmiştir. Bu incelemede defterlerin dönemin hâkim çeviri normlarını ortaya koyduğu, bununla birlikte hem kuramsal bağlamda hem uygulama bağlamında dönemin normlarından farklılaşan yeni çeviri normları önerdiği görülmüştür. Diğer yandan Said'in bir mütercim ve eleştirmen olarak yazdığı, Osmanlı çeviri tarihinin ilk kapsamlı çeviri eleştirisi olan *Galatât-ı Terceme Defterleri* ile çeviri normlarının oluşma sürecine müdahil olduğu görülmüştür. Bu çerçevede Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde dönemin hâkim çeviri normlarını değiştirmek amacıyla dil odaklı bir çeviri eleştirisi geliştirdiği ve böylece dili odağa alan çeviri süreci öncesi ve çeviri süreci normları önerdiği sonucuna ulaşılmıştır.

anahtar sözcükler: tanzimat, çeviri, eleştiri, norm

ABSTRACT

TRANSLATIONAL NORMS IN *GALATÂT-I TERCEME DEFTERLERİ*

Yüce, Başak

M.A. Department of Turkish Literature

Supervisor: Dr. Laurent Mignon

April 2009

The purpose of the present study is to analyse *Galatât-ı Terceme Defterleri* (Notebooks of Translation Errors) written by one of the prominent translators of the Tanzimat period Kemalpasazade Mehmed Said Bey with a descriptive method in order to reveal the translational norms of the period and the translational norms proposed by its writer. In this context this study discusses the quality of the “*tercemes*” (translations) in the Tanzimat period and the translational problems occurred due to the unique nature of “*terceme*”, a concept used to describe the translational activities of the period. In this study it is observed that Said considered the linguistic equivalence problem as the main problematic aspect of *tercemes* and discussed this problem in his notebooks through a linguistic perspective. In the notebooks Said illustrated the linguistic errors in *tercemes* and proposed the correct Turkish equivalents of the French words. The analysis of the “*galatât*” (translational errors) reveals both directly and indirectly the dominant translational norms of the period. Using Gideon Toury’s norm classifications, this study compares the dominant preliminary and operational norms of the period with the norms proposed/imposed by Said. Thus it is concluded that Said tried to intervene the dominant translational norms of the period and proposed new linguistic and structural norms .

key words: tanzimat, translation, criticism, norm

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın tamamlanmasındaki bilimsel katkıları için tez danışmanım Yrd. Doç Dr. Laurent Mignon’a teşekkür ederim. Yüksek lisans öğrenimim sürecinde ve bu çalışmanın gelişmesinde verdiği bilimsel ve manevi destek için, tercüme ve yaşam sanatındaki öncülüğüyle her zaman kılavuzum olarak kalacak Prof. Talât Sait Halman’a en içten teşekkürlerimi sunmak isterim. Tez jürime katılmayı kabul ederek çalışmama verdiği akademik destek ve tercümede dil bilincinin ve estetiğinin önemini lisans eğitimim ve tercüme çalışmalarım boyunca benimsememdeki rolü için Prof. Dr. A. Hamit Sunel’e minnettarım.

Eğitim sürecimde ve yaşamım boyunca tüm seçimlerime destek veren annem ve babam, Asuman ve Bedran Bingöl’e fedakârlıkları için minnettarım. Tezimin yazılma sürecindeki manevi destekleri için Yüce ailesine teşekkür ederim.

Yüksek lisans sürecimdeki dostça destekleri için Seda Uyanık ve Arzu Aygün’e, edebiyat ve çeviriyle olan bağımı ve yüksek lisans sürecimi devam ettirebilmem için her zaman destek olan iş arkadaşım ve dostum Aslı Aral ile Anadolu Ajansı diploması masasındaki dostlarıma minnettarım.

Yaşamımın her aşamasında olduğu gibi, bu çalışma sürecinde de esirgemediği sevgi, destek, sabır ve fedakârlığı için eşim Can Bahadır Yüce’ye tüm kalbimle teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Özet	iii
Abstract	iv
Teşekkür	v
İçindekiler	vi
Giriş	1
I. Tanzimat Dönemi Terceme Faaliyetlerine ve	
Tartışmalarına Genel Bir Bakış.	22
A. Osmanlı’da “Terceme”nin Şekillenmesi	26
1.) Devlet Eliyle Terceme	27
2.) Edebi Tercemeler	30
II. Yanlış Çözümleme ve Çeviri Normları	37
A. Çeviri Eleştirisinde Yanlış Çözümlemenin Yeri	38
B. Toury’nin Norm Tanımı	44
III. Galatât-ı Terceme Defterlerinde Çeviri Normları	50
A. Çeviri Süreci Öncesi Normları	51
1.) Neden Çevirmeli ?	52
2.) Neyi Çevirmeli?	54
B. Çeviri Süreci Normları	60

1.) Çeviri Nasıl Yapılmalı?	65
2.) Ne ile Çevirmeli?	75
Sonuç	85
Seçilmiş Bibliyografya	90
Özgeçmiş	94

GİRİŞ

Bu çalışmada, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ile yirminci yüzyılın ilk yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda artış gösteren çeviri faaliyetleriyle eşzamanlı gelişen çeviri eleştirisine Kemalpaşazade Mehmed Said'in yazdığı *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin katkısı konu alınmaktadır. Said'in bu defterlerde tartıştığı uygulama alanındaki örnekler ile kuramsal değerlendirmelerden yola çıkarak dönemin çeviri faaliyetleri betimlenmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde çeviri konusunda geliştirilen üst tartışmada dil odaklı bir eleştiri yöntemi seçilmesinin nedenleri sorgulanacaktır. Said'in eleştiri anlayışına uygun olarak önerdiği çeviri normları ile *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde çeviri yanlışlarının bulunması yoluyla "betimlenen" dönemin çeviri normları saptanacak ve karşılaştırılacaktır. Bu bağlamda, *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde dönemin çeviri normlarıyla örtüşmeyen dil odaklı çeviri normları önerildiği sonucuna ulaşılabacaktır.

Çalışmanın kaynak metinlerini Said'in kaleme aldığı *Galatât-ı Terceme Defterleri*, bu defterlere dönemin mütercimleri tarafından verilen ve bir bölümü yine bu defterlerde yayımlanan yanıtlar, Said'in çeviri uygulamasını yansıtan, Fransız yazar Jean Jacques Rousseau'nun *Discours Sur Les Sciences et Les Arts* adlı eserinden çevirdiği ve *Fezail-i Ahlakiyye ve Kemalât-ı İlmiye* adıyla bir risale olarak

yayımlanan eser ile Said'in ölümü nedeniyle yarım kalan *Kamus-u Said* adlı sözlük denemesi oluşturmaktadır.

Bu kaynaklar ışığında Said'in çeviriye ilişkin kuramsal görüşleri ve uygulamalarında görülen çeviri anlayışı ile diğer mütercimlerin *Galatât-ı Terceme Defterleri*'ne verdikleri yanıtlarda ve defterlerde açıklanan "galatât" örnekleri bağlamında dönemin çeviri anlayışı betimlenecektir. Bu betimleme çerçevesinde, defterlerde ortaya koyulan "galatât" anlayışı ile çeviride yanlış kavramının çeviri kuramlarındaki algılanışı karşılaştırılacak, çeviri eleştirisinde "yanlış çözümlemenin" rolü sorgulanacak ve nihayet bu çözümlemenin dönemin çeviri normları ve Said'in önerdiği normlar bağlamında sonuçları tartışılacaktır.

Çalışma boyunca, Cemal Demircioğlu'nun "From Discourse to Practice: Rethinking 'Translation' and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition" (Söylemden Pratiğe: Osmanlı'nın Son Döneminde Edebî Gelenekte Çeviri (Terceme) ve Metin Üretimi Uygulamalarını Yeniden Düşünmek) adlı yayımlanmamış doktora tezindeki kavramlaştırmadan yararlanılarak on dokuzuncu yüzyıl çeviri faaliyetleri "terceme" kavramıyla nitelenecektir.¹

¹ Demircioğlu'nun tezinde "terceme" kavramı, on dokuzuncu yüzyıl çeviri faaliyetlerini bütünüyle değerlendirmek için bir üst kavram olarak önerilmiş ve uygulama alanıyla örnekendirilerek tartışılmış olsa da, "terceme" kavramını kuramsallaştırarak ortaya atan ilk isim Saliha Paker olmuştur. Paker, "Translation As Terceme and Nazire: Culture Bound Concepts and Their Implications For A Conceptual Framework For Research on Ottoman Translation History" (Terceme ve Nazire Olarak Çeviri: Osmanlı Çeviri Tarihi Konusundaki Araştırmalarda Kavramsal Bir Çerçeve İçin Kültür Odaklı Kavramlar ve Uzantıları) adlı çalışmada, "terceme" kavramının 13. yüzyıldan beri Osmanlı kültürü içinde yapılan bazı çeviri faaliyetleri için kullanılabileceğini önermiştir. Ancak bu kavram Demircioğlu'nun tezinde uygulama alanına taşınarak on dokuzuncu yüzyıl çeviri faaliyetlerinin tekil niteliğini göstermek amacıyla kullanılmıştır. Demircioğlu tezinde on dokuzuncu yüzyılda Batı edebiyatından eserlerin Türkçeye aktarılması sürecindeki faaliyetler için "çeviri" kavramından yararlanmayı tercih etmemekte, bunun yerine dönemin faaliyetlerini tanımlamak için "terceme" kavramını uygun görmektedir. Demircioğlu, tercemeyi kültüre ve zamana bağlı bir kavram olarak yeniden düşünmenin gereğine işaret etmekte ve bu dönem faaliyetlerini "terceme olarak çeviri" diye niteleyerek, bu faaliyetleri "modern kavram olan çeviriyle değil 'terceme' ve onunla ilişkili uygulamalar ile düşünmek gerektiğini" belirtmektedir (x). Demircioğlu, "terceme" faaliyetlerinin sınırları içine nakl, iktibas (ödünç alma), taklid, tanzir (benzetme), tahvil (değiştirme), hulâsa (özetleme) ve muhavereyi (diyalog) de dâhil etmektedir. Demircioğlu'na göre, bu faaliyetler tercemenin uygulama alanına girmektedir. Bu çerçevede, bugün kullanılan çeviri kavramının tercemeyi kapsamadığı, "terceme"nin zaman ve kültür odaklı bir faaliyet olduğu düşünülmekte ve bu iki kelimenin birbirinin yerine kullanılmayacağı savunulmaktadır.

Bu kavramın kullanılmasının nedeni, on dokuzuncu yüzyıl terceme faaliyetlerinin, dönemin kültürel gereklilikleri çerçevesinde o dönemin şartlarına özgü faaliyetler olduğu ve bugünkü uygulamalar ile karşılaştırıldığında çeviri kavramının çatısı altında değerlendirilemeyeceklerinin düşünülmesidir. Bu çalışma çerçevesinde “terceme”nin “çeviri”den farkının ortaya koyulması özellikle önem taşımaktadır. Zira Said’in *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde, dönemin terceme faaliyetlerine ilişkin sorunsallaştırdığı “eşdeğerlilik” (*equivalence*) ve “yeterlilik” (*adequacy*) konularının tam da “terceme”nin tekil niteliğinden kaynaklanan bir sorun olduğu bu çalışmada tartışılan unsurlardan biri olacaktır.

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yani Tanzimat’ın ikinci safhasında (Levend, *Türk Dilinde...* 90) nicel olarak artan terceme faaliyetlerinin sorgulanmaya başladığı söylenebilir. Bu dönem terceme faaliyetleri Batı edebiyatından, ağırlıklı olarak da Fransız edebiyatından yapılan tercemeler odağında gelişmiştir.

Söz konusu terceme faaliyetlerine paralel olarak, bu dönemde Batı edebiyatının etkisiyle yazılan edebî eserlerin sayısı da artmıştır. Diğer yandan bu nicel artışın niteliği, döneme ilişkin oldukça tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. Bu çerçevede, söz konusu edebî üretim ortamında dil konusu da bir sorun olarak belirmiştir. “Türkçenin gramerine, lisanın bünyesine, edebiyatın takip edeceği yola ilişkin ciddi yazılar kaleme alınmış, faydalı lügatler ve kamuslar meydana getirilmiştir” (Levend, 93). Terceme faaliyetleri ve bu faaliyetlerin özgün eserler üzerindeki etkisi bağlamında ortaya çıkan dil sorunu, dönemin aydınlarının tartıştığı bir konu hâlini almıştır.

Galatât-ı Terceme Defterleri terceme faaliyetlerinin artışına paralel olarak beliren çeviri sorunlarını tartışmış, bu çerçevede uygulama ve kuramı birleştiren bir üst-tartışma olarak yazılmıştır. Said’in kaleme aldığı bu defterler, terceme

faaliyetlerinin niteliğine ve bu çerçevede ortaya çıkan çeviri ve dil sorunlarına ışık tutması açısından oldukça aydınlatıcıdır.

Bu noktada Said'e ve *Galatât-ı Terceme Defterleri*'ne ilişkin, akademik çalışmalarda ve döneme ilişkin araştırmalarda yeterli ve toplu bilgi bulunmadığı için Said'in görüşlerini ve *Galatât-ı Terceme Defterleri*'ni tartışmadan önce Said'e ve defterlere ilişkin kısaca bilgi vermek açıklayıcı olacaktır.

A. “İnkıraz Çağının Hırçın, Haşarı, Hürendiş Bir Edibi”

Tanzimat dönemine ilişkin inceleme ve antolojilerde Kemalpaşazade Mehmet Said Bey'e ilişkin sistemli biyografik bilgiye rastlanmamaktadır. Said'e, genel olarak 1897 Klasikler Tartışması'nda Ahmet Mithat'a karşı konumlanan bir isim olarak, Ahmet Mithat ile arasında geçen ünlü “Said'e Dayak”² vakasıyla değinilmiş, Said bir mütercim olarak antolojilerde çoğunlukla yer almamış ya da bir Tanzimat aydını olarak nitelendirilmemiştir.

Said, eserlerinin bir kısmını Kemalpaşazade, bir kısmını Said Bey ya da anıldığı gibi Kemalpaşazade Said olarak imzalamıştır. Ancak dönemin basın ve edebiyat dünyasında, ayaklarından lastik ayakkabılarını hiç çıkarmadığı için “Lastik Said” lakabıyla da anıldığı görülür. Said, “*Hakayikul Vakayi*”, “*Vakit*” ve “*Tarik*” gazetelerinde yazarlık ve başyazarlık yapmıştır.

² Bu olay, *Tercüman-ı Hakikat*'in 15 Ağustos 1878 tarihli sayısında “edebiyat” başlığı altında; “bir edip tarafından tanzim olunup besteleri der-best bulunan iki şarkıdır” sözleriyle şiirler yayımlanmasıyla başlamıştır. *Vakit* gazetesinin 16 Ağustos 1878 tarihli sayısında ise “*Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde ‘Edebîyât’ ser-levhasıyla iki şarkı mütâlâa ettik ki şunlardır denilip, bu şarkılar aktarıldıktan sonra, “böyle şarkılar bir âşık ile maşuka arasında şâyân-ı teâtî olduğundan biz bu şarkılara âcizâne tanzim ettiğimiz nazîreleri o zemînde tertîp eyledik” denilmiş ve bu şarkılara yapılan nazireler yayımlanmıştır. Bu nazireleri, namusuna bir sataşma olarak kabul eden Ahmet Mithat, bunların Said Bey tarafından yazıldığını öğrenince, onu Basiret matbaasının yakınında tokatlayıp bastonla dövmüştür. Bu olayı da “Said Bey'e Dayak” başlığı altında yazdığı yazıda anlatmıştır (Kaplan, Klasikler Tartışması 19-21).

Prof. Dr. İbrahim Necmi Dilmen'in 1942 yılında Zeynep Debgı tarafından birleştirilen ders notlarında, Said'in Sultan Abdülmecid devrinde mektepler nazırı olan ve daha sonra Berlin'de elçilik yapan Kemal Paşa'nın oğlu olduğu belirtilir (59). "Fransızca'yı ve Türkçeyi iyi bildiğinden tercümede mahir olan" ve "Tercüme Odasında Şurayı Devlet Kâtibi olarak çalışan" Said, "Galatasaray'da yıllarca tercüme hocalığı yapmıştır" (Dilmen, 59). Cemil Meriç ise *Kırk Ambar* adlı çalışmasında "inkıraz çağının hırçın, haşarı, hürendiş bir edibi" ve "tezatlar içinde çırpınan bir aydın" (291) olarak tanımladığı Said'i "Bir parça Suavi, bir parça Beşir Fuad, bir parça Baha Tevfik. Cesur ve hayâsız. Doğu ile Batı arasında rakseden bir deha müsveddesi" (291) olarak nitelemektedir. Meriç, Said'in "biraz kendini beğenmiş" ve "mizahperdaz" olduğunu belirtmekte ve bunu da "Tokat, sopa, nikbet... Uğramadığı belâ kalmamış ama yine de bırakmamış alayı" diyerek açıklamaktadır (292).

Cemil Meriç, yine *Kırk Ambar* adlı çalışmasında yer alan *Bir Kavganın Hikayesi* adlı yazısında da Said'e ilişkin şu bilgileri verir:

"Hayat hikâyesi kısaca şu: 1848'de İstanbul'da doğmuş. İlk mektebi, babası Kemal Paşa'nın büyükelçi olarak bulunduğu Berlin'de okumuş. Fransızca'sı metin, Arapça'sı mükemmel, Acemce'sine diyecek yok. Önce Hariciye Mektebi kaleminde memur. Sonra Şurayı Devlet birinci sınıf muavinliği, Matbuat Müdürlüğü. Nihayet Şurayı Devlet Bidayet Dairesi Reisliği. Galatasaray Sultanisinde, Mülkiye ve Hukuk mekteplerinde hocalık, Yemen'de geçen dokuz sürgün yılı ve Meşrutiyet. Tekrar İstanbul ve yeniden Şurayı Devlet. Üstadın gazetecilikte de büyük hizmetleri var. Çeşitli mevkutelerde başyazar, yönetici. Ölümü 1921" (292).

Galatât-ı Terceme Defterleri'nin yanı sıra hukuk alanında da birçok eser vermiş olan Said'in *Medhal-i Usûl-u Mesuliyet-i Vukela* (Vekillerin Sorumlulukları Bilgisine Giriş), *Usûl-u Ma'îşet-i İnsan* (Hayat Bilgisi), *Hukuk-u Düvel* (Devletler Hukuku), *Garaib-i Adât-ı Akvam* (Milletlerin Tuhaf Usulleri), *Vezaif-i Adliye-i Etibbâ* (Doktorlar Mahkemesi'nin Vazifeleri), *Teşhir-i İzmihlal* (Yok Oluşun Gösterilmesi), *Mehakim ve Teşebbüsât-i Cürmiye* (Suç Mahkemeleri ve Girişimleri) adlı hukuk kitapları vardır. Diğer yandan, Nezaret Hilmi'nin hazırlamış olduğu *Osmanlıcadan Fransızcaya Cep Lügati* (*Dictionnaire de Poche Ottoman-Français*) adlı çalışmanın düzeltmenliğini yapan Said, dönemin birçok eserine önsöz yazmıştır.

Said'in çalışkanlığı da verdiği ürünlerin niceliği düşünüldüğünde açık bir şekilde görülmektedir. Meriç bunu "Çalışkanlığına diyecek yok. Larousse'un koca kamusunu tek başına çevirmeye kalkmış. Dev bir tecessüs, eşsiz bir gayret" (292) diyerek dile getirmiştir.

Said, Fransız Dijon Akademisinin "İlim ve fennin terakkisi ahlaka hizmet etmiş midir?" konusunda açtığı ve Fransız yazar Jean Jacques Rousseau'nun *Discours Sur Les Sciences et Les Arts* (Bilim ve Sanata Dair Söylev) başlıklı felsefi metniyle birinci olduğu yarışmaya da katılmıştır. Said, Rousseau'nun birinci olan cevabını "Fezail-i Ahlâkiye ve Kemalât-ı İlmiye" adıyla tercüme etmiştir (Dilmen, 59).

Dilmen, "İleri fikirli olduğu halde, menfi ruhlu bir adam olarak" tanımladığı Said'in, Murat Bey'in ve Jön Türklerin Avrupa'ya kaçışından sonra Abdülhamid'in teşvikiyle "bir Frenk muharriri imzası kullanarak bunların aleyhine yazılar yazdığını" ve "yazılarında üslûpça geri olduğunu; seci meraklısı olduğundan yazılarının adeta anlaşılmaz hale geldiğini, alaycı bir şivesinin olduğunu" vurgulamaktadır (59).

Said'in hazırlamakta olduğu Fransızca-Türkçe sözlük *Kamus-u Said*, 1921 yılında ölümü nedeniyle yarım kalmıştır. Said'in mezarı İstanbul Süleymaniye Mezarlığı'ndadır.

B. *Galatât-ı Terceme Defterleri*:

Tanzimat'ın ikinci döneminin önemli mütercim ve bürokratlarından Said'in, dönemin terceme tartışmalarına katkısının iki yönlü olduğu söylenebilir. Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri* 'nde tercemenin hem uygulama hem kuramsal yönünü kendi içinde sistemli bir yaklaşımla değerlendirdiği görülmektedir. Said, 1860-1890 yılları arasındaki Tanzimat edebiyatının terceme etkinliklerini değerlendiren ve 1897 Klasikler Tartışması'na ilişkin görüşleri de içeren *Galatât-ı Terceme Defterleri* (Terceme Hataları) adlı 18 defterden oluşan eleştiri yazıları kaleme almıştır. *Galatât-ı Terceme Defterleri* 'ndeki değerlendirmeler, dönemin önemli mütercimleri tarafından da yanıtlanmış ve eleştirilmiştir. Said, Tanzimat'ın ikinci döneminde edebiyat dünyasındaki tartışmalara da bu defterler aracılığıyla katılmıştır. Dönemin yazar ve mütercimlerinin büyük bölümünün katıldığı ve Batı edebiyatından terceme edilecek eserlerin seçimi etrafında gelişen 1897 Klasikler Tartışması'na ve terceme faaliyetlerine ilişkin kuramsal tartışmalara katılan isimlerden sadece Said'in çalışması detaylı dil odaklı bir yaklaşım ve aynı zamanda çeviri kuramına ilişkin görüşlerle bir üst-tartışma niteliğindedir. Buna karşılık Tanzimat dönemi terceme tartışmalarında Said'in yerini konu alan bir çalışma bulunmamakta, yalnızca dönemin terceme faaliyetlerini değerlendiren birkaç önemli akademik çalışmada Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri* 'ne de değinilmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl terceme faaliyetlerinin niteliğine ilişkin ve Said'in defterlerine de nispeten kapsamlı olarak değinen en önemli çalışma Doç. Dr. Cemal

Demircoğlu'na ait "From Discourse to Practice: Rethinking 'Translation' (Terceme) and Related Practices of Text Production in the late Ottoman Literary Tradition" (Söylemden Pratiğe: Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Edebî Gelenekte Çeviri (Terceme) ve Metin Üretimi Uygulamalarını Yeniden Düşünmek) adlı yayımlanmamış doktora tezidir. Bu çalışma, daha çok dönemin terceme faaliyetlerinin tanımlanması, bu faaliyetlerin tarihî ve kültürel bağlamları içinde düşünülmesinin gereği, Tanzimat döneminde tercemenin nasıl algılandığı ve Ahmet Mithat Efendi'nin tercemelerinin bu çerçevedeki nitelikleri üzerine odaklanmıştır. Demircioğlu'nun çalışması dönemin terceme faaliyetlerine ilişkin kaynakların tespiti, bu bağlamda kuramsal bir çerçevenin ortaya koyulabilmesi ve o dönemdeki terceme eleştirisine değinmesi açısından oldukça önemlidir. Demircioğlu, tezinde on dokuzuncu yüzyıl terceme hareketlerinin adlandırılmasına ilişkin de oldukça açıklayıcı ve çalışmamız çerçevesinde de oldukça aydınlatıcı olacak bir tartışma yürütmüştür. Demircioğlu, Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri*'ne de bu bağlamda değinmiştir.

Bununla birlikte Zeynep Kerman'ın *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercümeler Üzerine Bir Araştırma* adlı yayımlanmış doktora tezinde de on dokuzuncu yüzyıl terceme faaliyetlerinin niteliğine dair bir tartışma yürütüldüğü görülmektedir. Bu tezde söz konusu terceme tartışmalarına değinilmiş ama bu tartışmaların içeriği açıklanmamış ve etkileri saptanmaya çalışılmamıştır. Bu noktada terceme tartışmasını odağa alan makale bazında bir çalışmanın Nuri Akbayer'a ait "Yüz Yıl Önce Bir Çeviri Tartışması" olduğu görülür. Bu çalışmada Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri*'ne ve karşılaştırmalı olarak Mehmed Halid Bey'in bu defterleri eleştirmek için yazdığı *Tedkik-i Galatât* adlı kitapçığa örneklerle değinilmiştir. Ancak bu çalışma sadece her iki eserden de kısa

parçaların Latin harflerine aktarılmalarıyla sınırlı kalmıştır. Bununla birlikte tartışmaların taraflarını belirlemesi ve *Galatât-ı Terceme Defterlerini* “ilk tercüme tartışması” olarak değerlendirmesi bakımından önemli bir makale olduğu söylenebilir. Ayrıca Ramazan Kaplan’ın yazdığı *Klasikler Tartışması* adlı çalışmada, Said’in Klasikler Tartışması’na olan katkılarına önemli ölçüde yer verildiği görülür. Bu çalışmalar dışında terceme tartışmalarına *Galatât-ı Terceme Defterleri*’ni de dâhil ederek değinen temel kaynak bulunmamakta ancak çeşitli antolojilerde ve döneme ilişkin yazılarda kısaca bu defterlerden bahsedildiği görülmektedir.

Galatât-ı Terceme Defterleri’nde, on dokuzuncu yüzyıldaki edebî, hukuki, siyasi alanlardaki terceme faaliyetlerine ait metinlerde yer alan Fransızca sözcüklerin Türkçe karşılıklarındaki “yanlışlar” ortaya koyulmakta, bunların neden “yanlış” olarak değerlendirildiği dil odaklı olarak tartışılmakta ve bu çerçevede “doğru” olan karşılıklar önerilmektedir. Bu tartışma Said’in terceme uygulamalarının da etkisiyle hukuk, siyaset gibi alanları içeriyor olsa da, Said bu çalışma çerçevesinde de açıklanacak olan kuramsal görüşlerini edebî terceme uygulaması üzerinden geliştirmiştir. Defterlerde yer alan örneklerin çoğunun da edebî metinlerden örneklendiği dikkati çekmektedir. Her ne kadar, genel olarak terceme faaliyetlerinin tümünü örneklendiriyor olsa da, defterlerdeki yaklaşım ile örneklemelerden dönemin terceme faaliyetlerinin edebiyat alanında yoğunlaştığı ve tercemenin on dokuzuncu yüzyılda büyük oranda edebî terceme faaliyetleriyle eşdeğer sayıldığı bu defterlerde de görülmektedir.

Bu çerçevede, 1888-1906 yılları arasında yazılan *Galatât-ı Terceme Defterleri*’ni “dönemin profesyonel tercümanları için bir rehber olarak düşünmek yanlış olmaz” (Demircioğlu 206). *Galatât-ı Terceme*’nin ilk defterinde “Kâffe-i Mütercimin” adlı bölümde Said, “bu ilk defteri yazmadan önce (1888-1889) 25 yıldır

yabancı dil üzerinde çalıştığını” anlatır (1). Said, İbrahim Fehim ve İsmail Hakkı’nın kaleme aldığı *Mütalaaname*’ye yazdığı önsözde de, o dönem yapılan tercemelerdeki yanlışların çokluğuna değinir ve bu yanlışları düzeltmenin bir vatan görevi olduğunu söyleyerek, *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin yazılma amacına böylece ışık tutar. Said, bu dönem yapılan tercemelerin Fransızca bilmeyenler için anlaşılmasız olduğunu da dikkati çeker:

“Cümleye malûm olduğu vechile nur-u hakikât müsademe-i efkâr ile hâsıl olup alehusus usûl-ü terceme gibi alakaya ve tarz-ı takdire şiddet-i taalluku olan ve belki sırf onlara kaim bulunan bir maddede müdavele-i ebhas mütehattim idiğünden bu bâbda mübahaseye girişmek istemek maarif-i vataniyeye hizmet-i ciddiye arzusunda bulunmaktadır. Çünkü hâlâ nice mütercimlerin tercemeleri nice nice galatât ile mal-â-mal ve âsar-ı mütercemenin birtakımını Fransızca bilmeyen adamlara göre hakikaten bimeal olup tercemelerine çare-i hüsn-ü ıslah bulunmaz ise âsâr-ı garbiyyeden terceme tarikiyle istifademize ileride imkân kalmayacağı derkârdır (Demircoğlu, 206).³

Galatât-ı Terceme Defterleri’ndeki önerilere yayımlandıkları ve yazıldıkları dönem içinde eşzamanlı olarak dönemin mütercimleri tarafından yanıt verilmiş ve böylece defterlerden yola çıkarak bir terceme eleştirisi tartışması ortaya çıkmıştır. Harbiye mektebi dil öğretmenlerinden Mehmed Halid Bey’in *Tedkik-i Galatât-ı Terceme ve İstanbul* gazetesi yazarlarından Mustafa Fatin İhsan’ın da *Hatiât-ı*

³ “Herkesin bildiği gibi, gerçeğin ışığı, düşünce çarpışması ile ortaya çıkar. En çok terceme yöntemi gibi alaka ve değer biçme şekliyle oldukça ilgili olan ve belki sadece onların yerini tutan bir maddede fikir vermek gerekli olduğundan, bu konuda bahse girişmek istemek vatan bilgisine ciddi bir hizmet arzusu duymaktır. Çünkü hâlâ birçok mütercimin tercemeleri birçok hatalar ile dopdolu ve mütercimlerin eserlerinin birtakımı Fransızca bilmeyen kişilere göre gerçekten anlaşılmasızdır. Tercemelerine güzel bir düzeltme çaresi bulunmaz ise Batıya ait eserlerden terceme yoluyla faydalanmamıza ileride imkân kalmayacağı aşîkârdır.”

Tercüme adıyla iki kitapçık çıkarmasıyla bu tartışmanın geliştiği söylenebilir (Demircioğlu, 204). Bu eleştirilere ek olarak Yorgaki Efendi de *Galatât-ı Terceme Defterleri*’ne ilişkin Said’e bir mektup yazmış ve bu mektup altıncı defterde yayımlanmıştır. Yedinci defterden itibaren Ahmet Mithat’ın özellikle Fransız yazar Corneille’in *Le Cid* adlı kitabından yola çıkarak yazdığı *Sid’in Hulasâsı* adlı eseri etrafındaki tartışmaya *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde yer verilmiş ve Ahmed Mithat da gazete yazıları ve mektuplar yoluyla Said’in eleştirilerini yanıtlamıştır.

Galatât-ı Terceme Defterleri’nin tümünde terceme uygulamasına ilişkin dil odaklı değerlendirmelerin bulunduğu, Said’in kuramsal tartışma konusundaki düşüncelerini, bu dil odaklı değerlendirmelere ek olarak yaptığı söylenebilir. Bu nedenle ilk kapsamlı çeviri eleştirisi olan bu defterlerde öncelikle tercemenin bir dil sorunu olarak ele alındığı görülmektedir.

Galatât-ı Terceme Defterleri’ne ilişkin ikincil kaynakların azlığı ve defterlerin Latin harflerine aktarımlarının yapılmamış olması nedeniyle içeriklerine ilişkin bilgi de Tanzimat dönemi araştırmalarında ayrıntılı olarak yer almamaktadır.

Said, bu defterlerde Türkçe “mukabillerinin” yanlış olduğunu savunduğu Fransızca kelime ve tabirlere karşılıklar önermiş, ancak bunun yanında önerdiği “doğru” karşılığı da nedenleri ve örnekler ile “izah etmiştir”. *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde söz konusu Fransızca “sözcük” ve “tabirlerin” yakın anlamlıları da açıklamayı desteklemek amacıyla örneklerle sunulmuş ve bu sözcük ile tabirler Türkçe karşılıklarıyla aralarındaki ufak farklılıkları ayrıntılı olarak gösteren örneklerle açıklanmıştır.

Said’in, *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde tartıştığı sözcükleri örneklendirmek için atıf yaptığı Fransız yazarların çeşitliliği de dikkat çekicidir. Said, bu örneklerden bazılarını dönemin edebî terceme faaliyetleri içinden seçmiştir.

Örneklerin çeşitliliği düşünüldüğünde, bu örneklerin bir kısmının yazarın yararlandığı sözlüklerden alıntılandığı öngörülebilir ancak buna ilişkin herhangi bir ibareye defterlerde rastlanmamaktadır. Said bu çerçevede ilk beş defterde Voltaire (1694-1778), Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Montesquieu (1689-1755), Comte de Buffon (1707-1788), Boileau (1636-1711), Madame de Sévigne (1626-1696), Jean Racine (1639-1699), Molière (1622-1673), Regnier de Graaf(1641-1673), Emile Zola (1840-1902), Charles Rollin (1661-1741) ve Fénelon'un (1651-1715) eserlerinden alıntılacağı cümlelerle Fransızca kelimelerin kullanımlarını örneklendirmiştir. Diğer yandan Said'in yazdığı son 3 defterde alıntılacağı yazarların da değiştiği ve La Bruyère (1645-1696), Mérimée (1803-1870), Regnard (1655-1709), Destouches (1672-1749), Desmahis, George Sand (1804-1876), Marmontel (1723-1799) gibi aralarında daha az bilinen ancak daha çağdaş Fransız yazar ve şairlerin de olduğu isimlere yer verdiği gözlemlenir. Ancak bu örneklendirme sırasında Said'in çoğunlukla yazarını/şairini alıntılacağı cümlenin hangi esere ait olduğuna açıklık getirmediği görülmektedir. Bu da cümlelerin bir kısmını Fransızca sözlüklerden almış olduğu tezini destekleyen bir unsurdur.

Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde tartıştığı sözcüklerin anlamlarını desteklemek amacıyla birçok Fransızca sözlükten de yararlandığı görülür. Said bunları kimi zaman açıklamasını desteklemek için belirtmiştir. Bunlar arasında, *Nouveaux Synonymes Français*, *Encyclopedie*, *Lafaye* gibi sözlükler bulunmaktadır. Diğer yandan Said sadece Fransızca sözlüklerden değil, dönemin Osmanlıca sözlüklerinden de yararlanmıştır. Bu çerçevede on altıncı defterde Said, Muallim Naci'nin hazırladığı sözlükle *Lügat-ı Ebüziyya*'yı karşılaştırmıştır (489).

Galatât-ı Terceme'nin 15. 16. ve 17. defterlerinde, Batı edebiyatından terceme edilecek eserlerin saptanmasıyla ilgili olarak gelişen 1897 Klasikler

Tartışması'na yer verilmiştir. Klasikler Tartışması'nda bu defterlerde yer alan görüşler büyük rol oynamıştır. Ahmet Mithat Efendi'nin bu defterlere yazdığı karşılıklarla tartışma derinleşmiştir. *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin bu tartışma içindeki rolü düşünüldüğünde çalışmamızın bütününde vurgulanmaya çalışılan *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin Türk çeviri tarihinin ilk kapsamlı çeviri eleştirisi olduğu savı desteklenmektedir. Zira ilk defterlerde daha çok uygulamaya yönelik bir terceme eleştirisine yol açmış olan defterler, Klasikler Tartışması çerçevesinde eleştirinin kuramsal boyutuna da katılmış ve dönemin terceme faaliyetlerini uygulama alanında ve kuramsal alanda bir bütün olarak değerlendiren tek çalışma olmuştur. Diğer yandan Said'in Klasikler Tartışması çerçevesinde de dil odaklı yaklaşımı tam olarak elden bırakmadığı görülecektir.

Günümüzde söz konusu döneme ait edebî ve terceme faaliyetlerine ilişkin tartışmaları değerlendiren birçok eserde, Said'in alaycı üslubunun ve dâhil olduğu tartışmalardaki saldırgan tutumunun defterlerin önemini gölgelediği düşünülmektedir. Örneğin Cemil Meriç, *Kırk Ambar* adlı kitabında *Galatât-ı Terceme Defterleri*'ne ilişkin şunları yazar:

“Lügatçilerimiz o derbeder defterleri sık sık karıştırmalıdır. Derbeder dedik. Çünkü Sait Bey büyük bir ciddiyetle Fransızca ile Türkçenin sırlarını aydınlatırken, kalemi gemi azıya alır. Dosta düşmana sataşır. Kendisine sorarsanız bu masum iğnelemeler sohbetin tuzu biberidir. Tarizlerinin başlıca muhatabı da Ahmet Mithat” (293).

Diğer yandan döneme ilişkin çoğu incelemede muhalif olma özelliğiyle anılan Said'in bu yönünün, eleştirel tutumu açısından değerlendirilebileceği ve bu tutumunun da terceme konusundaki üst-tartışmayı başlatmasında etkili olmuş olabileceğini düşünmek mümkündür.

C. Galatât-ı Terceme Defterleri ve Tercemelerin Niteliği

On dokuzuncu yüzyıl “terceme” faaliyetlerine Türk edebiyatı tarihlerinde bir başlangıç olarak yer verilmiş olsa da, bu konudaki çalışmaların büyük bölümünün tercemelerin tetikleyici işlevi, kaynakların nicel çokluğu ve çeşitliliği nedeniyle “ilk”lerin sıralanması ve Batının Türk kültür ve edebiyatı ile yaşam biçimine etkisi çerçevesinde değerlendirildiği görülür. Bu çalışmalar ve belirlemeler elbette son derece önemlidir ve döneme farklı bakış açılarıyla yaklaşabilecek yeni çalışmalara zemin hazırlamışlardır. Ancak Tanzimat döneminde yapılan tercemeleri, etkileri bağlamında değerlendirildikleri oranda nitelikleri açısından değerlendiren çalışmaların oldukça sınırlı olduğu görülür.

Saliha Pakar de bu eksikliğe dikkati çekerek, Türk edebî ve kültürel değişimini kavramsallaştırmak için çeviri tarihinin önemine işaret ettiği “Osmanlı Çeviri Algıları ve Uygulamalarındaki Değişimi İncelemek İçin Bir Odak Olarak 1897 Klasikler Tartışması” adlı çalışmasında “Tercüme söylemlerini yadsıyan ya da onları marjinal olarak değerlendiren modern Türk okulu, edebî tarih konusunda yeterli ve kapsamlı değerlendirmeler yapamayacaktır” (14) demiştir.

Şehnaz Tahir Gürçağlar da *The Politics and Poetics of Translation in Turkey* (Türkiye’de Çevirinin Siyaseti ve Poetiği) adlı çalışmasında bu eksikliğe işaret ederek, bugüne kadar terceme faaliyetlerine ilişkin yapılan akademik çalışmaların çoğunlukla “siyasi odaklı olduğuna ve bu çalışmaların yazarlarının çoğunlukla çeviri edimini bir ideolojik programlama şekli, bir siyasi faaliyet olarak değerlendirme eğiliminde olduklarına” işaret eder (14). Bu döneme ilişkin edebiyat ve tarih alanında yapılan araştırmaların çoğu, dönemin terceme ve telif eserlerinin sosyo-kültürel etkileşimlerini incelemiştir. Oysa dönemin kültürel değişiminin ve Türk

modernleşme sürecinin tetikleyicisi olan terceme faaliyetlerinin niteliği bağlamındaki çalışmaların da söz konusu dönemde tercemenin ölçütlerini ve sorunlarını ortaya koyması açısından önemli olacağı görülmektedir.

Bu çerçevede, Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerinin niteliğine ilişkin akademik çalışmaların, Boğaziçi Üniversitesi'nin ve Prof. Dr. Saliha Parker'in önderliğinde, Tel-Aviv okulu olarak da adlandırılan Itamaar Even-Zohar ve Gideon Toury'nin geliştirdiği ve çevirinin bilimselleşmesi bağlamında temel bir yaklaşım olarak kabul edilen, erek dildeki metni farklı bir kültürel dizgenin ürünü olması açısından kaynak metinden bağımsız olarak değerlendirmeyi öneren çoğuldizge kuramını, Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerine uygulayarak değerlendiren çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar Türk çeviri tarihinin yeniden yazılması ve söz konusu dönemde ortaya koyulan telif ve terceme eserlerin niteliksel sorunlarına değinmeleri açısından son derece önemlidir. Diğer yandan bu çalışmalarda terceme faaliyetleri daha çok kültürel ve tarihsel bağlamı içinden değerlendirilmiştir. Bu çerçevede ortaya çıkan çeviri sorunları ise doğrudan tanımlanmamıştır. Bununla birlikte söz konusu çalışmaların temel aldığı metinlerin öncelikle birincil metinler olduğu da görülmektedir.

Diğer yandan terceme faaliyetlerinin özelliklerinin tanımlanmasının yanında bu faaliyetlerin yarattığı somut sorunlar üzerinde durmak da oldukça önemlidir. Bu çalışmada *Galatât-ı Terceme Defterleri* ışığında “terceme”nin niteliklerinin yarattığı çeviri sorunları, Said'in benimsediği dil odaklı eleştiri yöntemiyle ortaya koyulacak ve bu çerçevede Said'in terceme normlarıyla dönemin mevcut terceme normlarının karşılaştırmalı olarak değerlendirmesi yapılacaktır. Buradan hareketle terceme faaliyetlerinin sınırlarındaki belirsizliğin ve dil kullanımının yarattığı sorunların Said'i zorunlu olarak dil odaklı bir eleştiri benimsemeye ittiği görülecektir. Buna

paralel olarak da Said'in benimsediği terceme normlarının dönemin terceme normlarından farklılaştığı ortaya koyulacaktır.

Bu normların terceme metinlerine bakarak değil, ikincil bir kaynak olan ve çeviri eleştirisi olarak değerlendirilebilecek (Eruz, 46) *Galatât-ı Terceme Defterleri* ışığında saptanacak olması da çeviri konusundaki çalışmalarda, metindışı kaynakların (*extratextual sources*) da normların belirlenmesinde önemli işlevi olabileceğini göstermektedir.

İsrailli çeviribilimci Gideon Toury, *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Betimleyici Çeviri Çalışmaları ve Ötesi) adlı kitabında çevirinin çeşitli tarihsel süreçler içindeki durumu konusunda yapılacak çalışmaların sadece çeviri metinlerine bakarak değil aynı zamanda çeviriye ilişkin beyanlar (bir ölçüde kuramsal ve eleştirel metinler; çevirmenler, editörler, yayıncılar ve bu faaliyetle uğraşan kişiler tarafından yapılan beyanlar) incelenerek de yapılabileceğini dile getirmektedir (65).

Galatât-ı Terceme Defterleri'nin içeriklerinin incelenmesi bağlamında önemli olan diğer bir konu da, bu defterlerin Said'in çeviriye ilişkin deneyimleri üzerine düşünerek incelenmesi gerektiğidir. Zira, Said'in uzun yıllar Avrupa'da yaşamış bir büyükelçi olan Kemal Paşa'nın oğlu olduğu, Tercüme Odasında yetişmiş bir mütercim, sözlük yazarı, gazete muharriri, dil ve çeviri öğretmeni ve aynı zamanda bir bürokrat olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle defterlere sadece bir mütercimin eleştirileri olarak yaklaşamayacağı, aynı zamanda Said'in diğer niteliklerinin de dikkate alınmasının önem taşıdığı söylenebilir.

Bu bağlamda Tanzimat'tan sonra Batılılaşma sürecinde devletin doğrudan ve dolaylı müdahalesine değinmek gerekmektedir. Said'in yetiştiği, Tanzimat Fermanı öncesinde 1832'de Bâb-ı Âli'de kurulan Tercüme Odası'nın işlevi Batı kültürünün

öğrenilmesi ve aktarılması açısından oldukça önemlidir. Bu çerçevede Said'in terceme anlayışı değerlendirilirken içinden geldiği resmî anlayış da göz önünde tutulması gereken bir unsurdur.

Galatât-ı Terceme Defterleri'nin incelenmesini gerekli kılan diğer bir nokta da Türk çeviri tarihinin daha çok "çevrilen" eserlerin sıralanmasıyla yazılmış olması ve bir çeviri eleştirisi kurumundan bahsetmenin zorluğudur. James Holmes, "Çeviribilimin Adı ve Doğası" adlı makalesinde çeviri eleştirisinin bugün ulaştığı düzeyin hâlâ çok düşük olduğuna ve birçok ülkede çeviribilim alanında elde edilen gelişmelerden hiç etkilenmediğine dikkat çeker. Holmes ülkemizde, günümüzde bile gelişmemiş olan çeviri eleştirisini "çevirinin bir dalı" (180) olarak tanımlamaktadır. Holmes'un, çevirinin bugün ulaştığı noktada çeviribilimin tek başına incelenmesini gerektirecek düzeyde olduğuna ve bu çerçevede bir üst tartışmanın başlaması gerektiğine de işaret ettiği görülür (181).

Bu çerçevede, *Galatât-ı Terceme Defterleri*, söz konusu zeminde yapılan tercemelerin niteliğini değerlendirmek ve bunu yaparken de Türk dilinin geçirdiği evrelere uygulama alanda ışık tutmak, dönemin terceme anlayışının uygulamadaki sonuçlarını ve yarattığı çeviri sorunlarını ortaya koymak açısından oldukça önemli bir metindışı kaynaktır. Bu çalışma çerçevesinde de bu üst tartışmanın yeni çeviri normları önermek bağlamındaki önemi ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

D. Metinlere Nasıl Yaklaşılacak?

Galatât-ı Terceme Defterleri'nin yazıldığı dönem, yazarının biyografik özellikleri ve defterlerin tercemeye ilişkin kuramsal içeriği ve uygulamaya ilişkin içeriği göz önünde bulundurulduğunda, bu defterlerin birçok olguyu, kuramı ve

tarihsel gerçekliği dikkate alarak okunmaları ve değerlendirilmeleri gerektiği görülmüştür.

Öncelikle bu çalışmada, Said'e ve *Galatât-ı Terceme Defterleri*'ne yazıldığı dönemin kültürel koşulları dikkate alınarak yaklaşılmaya çalışılacak ve anakronik bir değerlendirmeden kaçınılacaktır. Dönemin terceme anlayışı içerisinde betimleyici metinler olarak okunduğunda, *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin döneme ilişkin terceme ölçütlerini ve bununla birlikte yazarının önerdiği ölçütleri ortaya koyacağı görülecektir.

Bu çerçevede öncelikle Tanzimat dönemi için tercemenin ne olduğu ve işlevi tartışılarak bugüne kadar oluşan literatür sorgulanacaktır. Bu çerçevede Said'in terceme eserlerde ortaya koyduğu sorunlar betimlenerek, dönemin "terceme" anlayışının *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde dil odaklı bir yanlış çözümlemesini zorunlu kıldığı görülecektir. Said'in "galatât" tanımı, bir çağdaş çeviri sorunu olarak "çeviri yanlış" ile karşılaştırılacak ve bu çerçevede "yanlış çözümlemenin" çeviri eleştirisindeki yeri değerlendirilecektir. Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde ortaya koyduğu dil odaklı eleştiri ve Said'in çeviriye ilişkin kuramsal değerlendirmeleri ışığında dönemin terceme normları ve Said'in önerdiği normlar belirlenecektir.

Bu çerçevede Gideon Toury'nin ortaya koyduğu "norm" tanımı ve sınıflandırmasından yararlanılacak ve defterlerde yanlış çözümlemesinin çeviri normlarını aydınlatması bakımından önemine işaret edilecektir. Defterlerden yola çıkarak Toury'nin sınıflandırmasıyla hem "çeviri süreci öncesi normları"na (*preliminary norms*) ilişkin hem de "çeviri süreci normları"na (*operational norms*) ilişkin değerlendirme yapmanın mümkün olduğu görülecektir.

Toury'nin çeviri süreci öncesi normlar olarak belirlediği normlar, çevrilecek metnin seçimine ilişkin kararları içermektedir. *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin on beş ve on altıncı defterlerinde Said'in 1897 Klasikler Tartışmasına katılması ve bu çerçevede hangi metinlerin terceme edilmesi gerektiği ya da hangi metinlerin terceme edilmelerinin sakıncalı olduğu konusunda Ahmet Mithat ile uzun bir tartışma içine girdiği görülmektedir. Bu tartışmadan yola çıkarak çeviri süreci öncesi normlarının belirlenmesi konusunda Said'in bu tartışmadaki tutumunun aydınlatıcı olacağı görülecektir. Diğer yandan tercemenin ne olduğu ve işlevi gibi konularda Said'in defterlerde ve diğer kaynak metinlerde yer alan görüşlerinin de çeviri süreci öncesi normlarının belirlenmesi noktasında aydınlatıcı olacağı açıktır.

Diğer yandan *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin Toury'nin çeviri süreci normları içinde değerlendirdiği metinsel-dilsel normlar (*textual-linguistic norms*) çerçevesinde de oldukça aydınlatıcı olduğu görülmektedir. Bu çerçevede öncelikle defterlerde sorgulanan en önemli konunun dil sorunu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Toury'nin çeviri süreci normları bağlamında sınıflandırdığı metinsel-dilsel normlar, “erek dilde metni oluşturmak amacıyla seçilen malzemenin ya da (kaynak dildeki malzemenin) yerini alacak dilsel ya da metinsel malzemenin belirlenmesi” konusundaki ölçütleri içine almaktadır. Bu çerçevede *Galatât-ı Terceme Defterleri*, dönemin hem çeviri öncesinde hem de çeviri sürecindeki ölçütlerinin belirlenmesi bağlamında oldukça önemli bir kaynak olarak belirmektedir.

Said'in çeviri süreci öncesi normlar ve çeviri süreci normları olarak ortaya koyduğu ölçütlerin çelişebildiği noktaların olacağı da görülecektir. Ancak bunun, çeviribilimin gelişmesinde önemli katkıları olan Gideon Toury'nin hoşgördüğü bir çelişki olduğu, Toury'nin bu tür çelişkileri çevirinin doğasına bağladığı ve bir

çevirmenin davranışının tam olarak sistematik olmasının beklenemeyeceğini savunduğu görülmektedir (Toury, Descriptive...67).

Özellikle 1970’li yıllardan sonra çevirinin bir bilim olarak sunulması çabaları çerçevesinde gelişen Toury’nin çeviri çalışmalarındaki betimleyici yaklaşımından yararlanılarak defterler dönemin normlarına ilişkin bilgi veren betimleyici metinler olarak okunacaktır.

Bu çerçevede çalışmamızın birinci bölümünde çeviri ile terceme arasındaki fark ele alınacaktır. *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin yazıldığı döneme ilişkin özel kültürel koşullar tanımlanarak, bunların terceme faaliyetlerine etkisi açıklanacaktır. O dönemde tercemenin kimin için yapıldığı ve kimin tarafından yapıldığı da bu bölümde açıklanarak, tercemenin amacı ve mütercimnin metin karşısındaki konumunun tercemenin niteliği üzerindeki etkisi ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Çeviri metin ile erek dildeki yeni metin arasındaki eşdeğerlilik ölçütleri dikkate alınarak “tercemeleri” çeviri olarak değerlendirmenin sakıncalarına dikkat çekilecektir. Bu çerçevede ortaya koyulmaya çalışılacak olan nokta, döneme ilişkin araştırmalar ışığında söz konusu terceme metinlerinin dilsel eşdeğerlilik taşımadıkları gibi, çeviri olarak da değerlendirilemeyecekleri ve bu çerçevede *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin tercemeye ilişkin sorunlu olarak nitelediği ilk birimden, yani sözcüğün eşdeğerliliği sorunundan üst tartışmayı başlatmış olduğudur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise çeviri eleştirisinin ne olduğu ve çeviri yanlışı ile galatât kavramları tartışılacak, çeviri yanlışılarının çözümlenmesinin çeviri normlarını ne şekilde ortaya koyacağı açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bölümde Gideon Toury’nin norm tanımı ve sınıflandırması da ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

Üçüncü bölümde, *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde dil odaklı eleştirinin ne şekilde uygulandığı incelenecek, bu çerçevede ortaya çıkan terceme sorunları tartışılacaktır. Nihayet defterlerdeki yanlış çözümlemesinin ortaya koyduğu dönemin normları ile Said'in önerdiği dil odaklı normlar karşılaştırılacaktır. Diğer yandan çeviri öncesi normlar bağlamında Said'in 1897 Klasikler Tartışması'ndaki tutumu incelenecek ve Said'in bu tartışma çerçevesinde de "çevrilebilirliği" bir ölçüt olarak belirlediği görülecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TANZİMAT DÖNEMİ TERCEME FAALİYETLERİNE VE TARTIŞMALARINA GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki terceme faaliyetleri ile geleneksel çeviri anlayışı arasında bir karşılaştırma yapılacak ve Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerine ilişkin literatürde, bu faaliyetlere yüklenen işlevin yarattığı çeviri sorunları sorgulanmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede dönemin terceme tartışmalarından da yararlanılarak döneme ilişkin hâkim terceme normları ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Çeviri, tarih boyunca bilgi aktarımı, iletişim, erek dilin gelişmesi gibi farklı işlevler üstlenmiş ve üstlendiği işlevlerle de şekillenmiş bir faaliyet olarak tanımlanabilir. Bugün ulaştığı noktadan çeviri tarihine baktığımızda ise karşımıza hâlâ tartışılan iki ana yaklaşımın çıktığını görürüz. Çeviride yanıtlanması gereken temel soru, çeviri üzerine düşünmeye başlandığı ilk dönemlerden itibaren bu edimin sadık mı yoksa özgür mü olacağı ya da “sözcüğü sözcüğüne mi yoksa anlam esas alınarak mı yapılması gerektiğidir” (Bengi-Öner, *Çeviri Bir Süreçtir...* 112).

Bugün kuramsal olarak bakıldığında erek metin odaklı ve kaynak metin odaklı çeviri olarak değerlendirdiğimiz bu iki çeviri anlayışı tarih boyunca çeviriye yüklenen işlevler çerçevesinde yer değiştirmiştir. Erek odaklı çeviriyi Horace ve

Cicero'ya kadar dayandırmak mümkünken, kaynak metni odağa değilse de dikkate alan çeviri anlayışı Fransız çevirmen ve düşünür Etienne Dolet'nin görüşlerine dayandırılabilir. Dolet'nin çevirmene verdiği hak, “özgün metnin doğru çevrilmesini sağlamak” (Bengi-Öner, 114) amacıyla, açıklayıcı bir müdahale hakkı olarak değerlendirilebilir. Dolet'nin kaynak metnin dilsel özelliklerini de dikkate alan yaklaşımında, “anlamın” önemini yine de teslim ettiği görülür.

“Çevirmenin görevinin yazarın söylediğini rapor etmek olduğunu, yazarın ne demek istediğini açıklamak olmadığını” savunan, Dante'nin *İlahi Komedi*'sinin ünlü çevirmeni Henry Wadsworth Longfellow ise neyin, nasıl söylendiğine dikkati çeker (Bengi-Öner, 115). Longfellow'un yaklaşımının daha biçimci bir yaklaşım olduğu ve kaynak metni odağa alan yaklaşımı Longfellow'un görüşlerine uzatmanın mümkün olduğu görülmektedir.

Diğer yandan erek dil ve kaynak dil arasındaki dengeyi sağlamaya yönelik olarak İncil çevirmenleri Nida ve Taber'in kutsal metinler için öngördüğü ancak çeviribilimin gelişmesi konusunda da etkili olan anlayışları anılabilir. Buna göre, “kaynak dil iletilisine en yakın doğal karşılık, alıcı dilde öncelikle anlamı ve sonra biçimi ön plana alarak (bu iletinin) yeniden üretilmesiyle oluşmaktadır” (Bengi-Öner, 117). Bu çerçevede Nida ve Taber, erek dil ve kaynak dil arasındaki köprüyü bir denge kurucu olarak konumlandırmışlardır. Diğer yandan “eşdeğerlilik” kavramını da ortaya atan Nida ve Taber, bunu da “biçimsel eşdeğerlilik” ve kültürel altyapıyı da dikkate alan “devingen eşdeğerlilik” olarak sınıflandırmışlardır (Bengi-Öner, 116).

Çeviri yaklaşımları dönemlere göre, o döneme egemen olan, sosyo-ekonomik, kültürel ve bilimsel gelişmeler doğrultusunda değişmektedir. Diğer yandan, tüm tarih boyunca sürekli ‘sadık’ ve ‘serbest’ çevirilerdir konu. Bu

kavramlar zaman zaman ‘*verbum e verbo*’ (sözcüğü sözcüğüne çeviri), ‘*sensum de sensu*’ (anlamı aktaran çeviri), ‘*imitatio*’ (kaynağa öykünen çeviri), *aemulatio* (kaynaktan daha üstün bir yapıt yaratmaya yönelik çeviri yaklaşımı) gibi ifadelerle karşımıza çıkar (Eruz, *Çeviriden Çeviribilime*, 43).

Bununla birlikte çevirinin ölçütlerini belirlemek ya da bir ölçüt önermek, çevirinin bilimselleşmesinde en önemli sorun olarak ortaya çıkmıştır. Zira çeviri kuramlarını ele alırken çevirinin göreceli bir faaliyet alanı olduğunu, öncelikle bu faaliyetin nesnesi olan metnin türleri bağlamındaki göreceliğini, diğer yandan da çevirinin insan eliyle yapılan bir zanaat olarak değerlendirilebileceğini unutmamak gerekmektedir. Bu bağlamda “çevirinin yorumlanması ve değerlendirilmesinin kuşkusuz nesnel bir çözümlemenin kapsamının dışında kalacağı ve eleştirmenin sezgisel, izlenimsel tavırlarını ve tutumlarını yansıtmaya devam edeceği” (Holmes, 180) de savunulmuş ve çevirinin kuramsallaştırmasını tartışmalı hâle getirmiştir.

Bununla birlikte 1970’li yıllardan sonra çevirinin kuramsallaşması adına Tel Aviv okulu ve İsrailli çeviribilimciler Itamaar Even-Zohar ve Gideon Toury’nin erek dildeki metni, tarihî ve kültürel bağlamı içinde yeni bir metin olarak değerlendiren çoğul dizge kuramı oldukça önemli bir adım olmuştur. Bu kurama göre, “erek dizgede çeviri olarak sunulan ya da çeviri olarak kabul gören her olgu çeviridir” (Bengi-Öner, *Çeviri Kuramlarını Düşünürken* 117). Çeviride betimleyici bir yaklaşım getiren ve çeviri ürünlerine bütüncül olarak yaklaşan bu anlayış, kaynak dildeki metni hiçlediği savunularak eleştirilmiştir. Diğer yandan Toury’nin çalışmamızın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak açıklanacak çeviriyi kuramsallaştırırken kullandığı “norm” kavramı, çeviri ölçütlerinin tespiti için oldukça aydınlatıcı olmuştur.

Bu noktada, çeviri konusundaki üst-tartışmanın tarihine baktığımızda ve günümüz için de geçerli olmak üzere çeviri uygulamaları ve kuramları arasında her zaman tutarlılık olmadığı görülmektedir. Bengi-Öner, çelişkinin bu kuramların ayrılmaz bir parçası olduğunun altını çizmekte, bunun özellikle çeviri eleştirisi alanında kendini gösterdiğini dile getirmektedir (117). Toury de *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Betimleyici Çeviri Çalışmaları ve Ötesi) adlı kitabında bu “çelişki”nin çevirinin doğasında olduğunun altını çizer (78).

Diğer yandan çeviri kuramcıları ve çeviri uygulayıcılarının aynı olmadığı durumlarda ortaya çelişkiden çok bir “kopukluğun” çıktığı söylenebilir ki, Antoine Berman’ın da “Çeviri ve Çeviri Üzerine Söylemler” adlı makalesinde, “kuramcılar ve uygulamacılar arasındaki kopukluğa” (24) değindiği görülür. Tam da bu noktada Toury’nin çeviri çalışmalarını, betimleyici alanın yanı sıra uygulamalı alana da uzatmasının bu bağlamda çeviriye bütüncül bir yaklaşım için oldukça önemli bir çaba olduğu söylenebilir.

Buraya kadar çevirinin tarih boyunca nasıl algılandığını ortaya koymak ve çevirinin doğasında bulunan çelişkiye dikkat çekmek için çeviriye ilişkin üst-tartışmanın tarihine ve güncel tartışmalara kısaca değinildi. Bu tartışma, çalışmamızın sınırlarını aşacak kadar kapsamlı ve çok yönlü olduğundan buradan yola çıkarak belirtmek istenilen nokta, geleneksel çeviri anlayışı içinden bakıldığında kaynak metnin de oldukça önemli bir unsur olarak belirdiği ancak modern çeviri kuramlarının daha çok erek metni odağa aldıklarıdır. Yine de bu tartışmalardan yola çıkarak, on dokuzuncu yüzyıl terceme faaliyetlerine çeviri tanımıyla yaklaşmak, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak tanımlayacağımız çeviride “eşdeğerlilik” (*equivalence*) kavramını tam olarak yadsımak anlamına gelecektir. Osmanlı’da çeviri metin ile özgün metin kavramı arasındaki sınırlardaki belirsizlik

nedeniyle on dokuzuncu yüzyılda Batıdan eserlerin aktarılması faaliyetleri “terceme” faaliyetleri olarak değerlendirilecektir. Bu çerçevede bu tercihin nedenlerini açıklamak ve çalışmamızın konusunu oluşturan *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin tartıştığı terceme faaliyetlerini betimlemek açıklayıcı olacaktır.

A. Osmanlı’da “Terceme”nin Şekillenmesi

Osmanlı İmparatorluğu’nda çevirinin etkisinin on dördüncü yüzyıldan itibaren başladığını söylemek mümkündür. Bu etkinin on dokuzuncu yüzyıla kadar Doğu edebiyatlarından, Farsça ve Arapçadan yapılan çevirilerden kaynaklanan bir etki olduğu ve bu çerçevede Osmanlıcanın da Farsça ve Arapçadan yapılan çeviriler nedeniyle bu dillerin etkisinde kaldığı görülmektedir. Tanzimat döneminde ise Farsça ve Arapçanın yerini Fransızca almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun, Batı dünyasını tanımaya on sekizinci yüzyıldan itibaren elçiler göndererek başladığı, ancak Tanzimat dönemi ve sonrasında tercemelerin de dolaylı etkisiyle bunun bir Batılılaşma hareketine dönüştüğü söylenebilir. İmparatorluğun Batıya bu dönemde gönderdiği elçiler, yeni Batılılaşmanın ilk taşıyıcıları olmuşlardır. Terceme faaliyetlerine baktığımızda edebî terceme etkinliğinin on dokuzuncu yüzyılda başladığı, Batı dillerinden özellikle de Fransızcadan on sekizinci yüzyılda yapılan ilk tercemelerin edebî nitelikte değil tıbbi, matematiğe, harf fennine değin eserler olduğu görülmektedir (Perin, *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*, 65).

Tanzimat döneminde ise Batı edebiyatından yapılan tercemeler “bariz bir şekillendirici işlev görmüş” (Paker, *Tanzimat Döneminde...* 26) ve genel olarak kabul edildiği gibi yeni Türk edebiyatının doğmasında önemli rol oynamışlardır.

Bu noktada, tercemenin ne için yapıldığı yani amacı ve bu dönemde söz konusu değişimdeki rolüne ilişkin Hilmi Ziya Ülken *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü* adlı eserinde, “Ayrı medeniyetleri açar gibi görünen büyük uyanışlar hakikatte gittikçe genişleyen sürekli tefekkürle birbirine bağlıdır. Bu sürekli tefekkürü temin eden ise bilhassa tercümedir” (5) ifadelerini kullanır. Hilmi Ziya Ülken, medeniyetlerdeki büyük değişimlerin “büyük bir tercüme devri ile başladığının” da altını çizer (75). Ülken’in yaklaşımına göre Tanzimat dönemi terceme faaliyetleri düşünsel bir gelişme amacını taşımaktadır.

1. Devlet Eliyle Terceme:

Tanzimat’tan sonra batılılaşmanın Osmanlı İmparatorluğu için resmî bir politika olduğu söylenebilir. Tercemenin de bu yolda bir araç olarak kullanıldığı bu süreçte, mütercimlerin eğitilmesine öncelik verildiği ve devlet eliyle Fransızca dil eğitiminin verilmeye başlandığı görülür.

Fransız dilinin öğrenilmesi açısından Tanzimat Fermanı öncesinde 1821’de Bâb-ı Âli’de kurulan Tercüme Odası’nın işlevi bu açıdan önemlidir. Tercüme Odası’nda yabancı dil öğretiliyordu ve aynı zamanda bu oda “yeni bir dünya görüşünün, yeni bir siyasal idealin geliştiği” (Önertoy 7) bir çevre haline geliyordu. Fransızcanın yayılma kaynağı olan diğer kurumlar da Tophane Müşirliği Kalemi, Gümrük Kalemi, Mabeyn Kalemi gibi kuruluşlardı. Bu çerçevede “ilk öğrenilen dilin Fransızca olması nedeniyle, ilk tanınan edebiyat da Fransız edebiyatı olmuştur” (Önertoy, 9) ve ilk tercemeler bu dilden yapılmıştır.

Bu noktada öncelikle Fransızca bilen memur yetiştirmek amacıyla 1821’de kurulan Bâb-ı Âli Tercüme Odası, çalışmamız açısından oldukça önemli bir konumdadır. Zira Said de dönemin birçok mütercimi ve aydını (Ahmet Vefik Paşa,

Namık Kemal, Ali Paşa, Fuad Paşa) gibi Tercüme Odası'ndan yetişmiş bir mütercimdir. Dönemin terceme anlayışını daha açık ortaya koyması açısından Bâb-ı Âli Tercüme Odası'na değinmenin önemli olduğu düşünülmektedir.

Sezai Balcı, “Osmanlı Devletinde Tercümanlık ve Bâb-ı Âli Tercüme Odası” adlı yayımlanmamış doktora tezinde, “resmi görevi yabancı devletlerle olan yazışmaları tercüme etmek ve burada birkaç memura Fransızca öğretmek olan tercüme odasının kısa bir süre sonra fiilen bir diploması okulu halini alarak son devrin pek çok tanınmış devlet adamını yetiştirdiğini” belirtmektedir (7). 1821'den sonra, daha önce Rumların yaptığı bu göreve Türklerin getirilmesiyle Tercüme Odası kurulur. Tercüme Odası'nın iki bölümden oluştuğu görülmektedir. Öncelikle lisan odasında Fransızca öğrenen tercüman adayları (kısa bir süre sonra lisan odası kaldırılmıştır) daha sonra tercüme odasına geçerek dillerini uygulama imkânı bulmaktaydılar (Balcı, 102).

Tercüme Odası'nın geçirdiği düzenleme kapsamında Tercüme Odası personeline Fransızca grameri, tarih coğrafya, hesap, yazı, güzel yazı, Fransız hukuku ve milletler hukukundan edebî metinlere kadar çok geniş bir perspektifi kapsayan dersler okutulmuştur (Balcı, 105). Çalışmamızın üçüncü bölümünde de değinileceği gibi, *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde söz konusu tüm alanlardan sözcük ve tabirler yer almaktadır. Bu noktada Said'in terceme anlayışına ilişkin açıklayıcı olması açısından Tercüme Odası'nda sadece yabancı dillerden Osmanlı Türkçesine değil, Osmanlı Türkçesinden yabancı dillere de tercemelerin yapılıyor olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Tercüme Odası'nın görevlerinden biri de *Takvim-i Vakâyi* gazetesinin Fransızcaya çevrilmesidir (Balcı, 119). Said de Tercüme Odası'nı “Bâb-ı Âli'nin muhalefet fıkrası” olarak tanımlamakta ve önemine dikkati çekmektedir (Tanpınar, 344).

Bununla birlikte 1850’de kurulan Encümen-i Daniş’in de çeviri faaliyetleri bulunduğu bilinmektedir. Encümen-i Daniş, 40 üyesiyle yalnızca ekin sel işlev yürüten bir akademi olma görevini üstlendi; bununla birlikte bu kısa ömürlü kurumda da belli sayıda tarih, coğrafya, iktisat ve biyoloji kitabı çevrildi (Karantay, Tercüme Bürosu..., 66).

Saliha Paker, “Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler” adlı makalesinde, 1859 yılından sonra edebî terceme faaliyetlerinin, “Avrupa kültürüne artan ilginin somut belirtileri olduğunun” ve “bu eserlerin, o dönemde İstanbul’da kurulan kurumların (Babıâli Tercüme Odası, Encümen-i Daniş, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye) ve gazetelerin hedef ve işlevleriyle bağlantılı olarak okunması gerektiğinin” (88) altını çizmektedir.

Bu çerçevede üzerinde durulması gereken diğ er bir nokta da, Osmanlı’nın son dönemlerinde mütercimliğin babadan oğula geçen bir meslek hâline geldiğ idir. Yurtdışında eğitim gören ya da eğitime gönderilen Osmanlı ailelerinden mütercimler çıkmış ve bu kimseler devlet adamı, tercüman ve bilim adamı olarak çalışmışlardır (Eruz, 33).

Bu noktada, “yenilikçi değ iş ikliklerin önc üleri(nin) ve Avrupa edebiyatının çevirmenlerinin önde gelenlerinin çoğunlukla bu tür kurumlarda yetiştiğ ine ve Tanzimat döneminde çeviri normlarının belirlenmesinde etkin olduklarına” (Paker, 29) ve *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin yazarı Said’in de bu kurumlarda çalıştığına, bununla birlikte Avrupa’da elçilik yapan Kemal Paşa’nın oğ lu olduğ una dikkat çekmek gerekmektedir.

Tanzimat döneminde, tercemenin devlet iş leri bağ lamında kullanıldığı ve terceme metnlerinin hukuk, diplomasi, siyaset alanında olduğ u görülmektedir. Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerine ilişkin sorulacak en önemli sorulardan biri

olan, tercemenin kim tarafından ve kim için yapıldığının yanıtını bu noktaya kadar vermenin bir ölçüde kolay olduğu görülür. Ancak Tanzimat'ın ikinci döneminde hız kazanan edebî terceme faaliyetleri özelinde düşünüldüğünde bu soruların yanıtını vermek o kadar kolay olmayacaktır.

Bu noktaya kadar, devletin terceme kurumlarında yapılan faaliyetlerde daha çok ilim, fen, diplomasi gibi alanların baskın olduğu görülmüştür. Ancak terceme faaliyetlerinin 1860'tan sonra devletin desteğinin dışında gerçekleştiği (Eruz, 34) de dikkat çekmektedir. Diğer yandan terceme faaliyetleriyle uğraşan kişilerin büyük bölümünün de devletin çeviri kurumlarından geldiği unutulmamalıdır.

Bu kurumlar tarafından yapılan tercemelerin türleri dikkate alındığında, normları belirleyen bir çeviri politikasından bahsetmenin daha kolay olduğu, bu çerçevede tercemeye Batı'daki gelişmeleri aktarma işlevinin yüklendiği görülecektir. Bu tercemelerde metin türleri daha nesnel olduğundan bu yaklaşımın kurumların yaptığı tercemeler özelinde işlediği söylenebilir. Ancak 1859'da başlayan edebî terceme faaliyetleri bağlamında tekil bir normdan bahsetmenin zorlaşacağı görülmektedir.

2. Edebî Tercemeler

Tanzimat döneminde Fransızcadan yapılan ilk tercemeler, İbrahim Şinasi'nin *Terceme-i Manzûme*, Fénelon, Fontenelle ve Voltaire gibi Fransız yazarların eserlerinden Münif Efendi (Paşa) tarafından çevrilerek bir araya getirilmiş *Muhaverat-ı Hikemiye* ve Yusuf Kâmil Paşa'nın Fransız yazar Fénelon'un

Telemaque adlı eserinden yaptığı *Terceme-i Telemak* adlı tercemesidir⁴

(Demircioğlu, 28).

Cevdet Perin ise *Türk Edebiyatında Fransız Tesiri* adlı çalışmasında Batıdan ilk tercemelere işaret ederken bu eserlerin yanı sıra, 1860 yılında Şinasi'nin bazı Fransızca şiirleri çevirdiğini ve Kirkor Çilingiryan'ın Chateaubriand'nın *Le Dernier Abencerage* adlı eserini *Son Aben Serac'ın Sergüzeşt'i* adıyla Ermenice harflerle Türkçeye terceme etmiş olduğunu dile getirir (209). Cevdet Perin'in 1859'dan, 1900 yılına kadar Fransızcadan yapılan tercemelere ilişkin verdiği bibliyografyada bu dönemin başlıca mütercimleri şöyle sıralanmaktadır: Ahmet Mithat, Theodor Kasap, Şemsettin Sami, Ahmet Vefik Paşa, Recaizade Ekrem, Mehmed Suphi, Mehmed Rifat, Ziya Paşa, Mehmed Tahir, Ahmed Münif, Ali Rıza, Andon Alik, Ali Nihad, Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi, Ahmed Nuri, Mehmed Emin, Yusuf Besim, Halil Edip, Halid Ziya Uşaklıgil, Muallim Naci, Ahmed Faik, İsmail Hakkı, A. Hulusi, Nuri Şeyda (209-232).

Perin'in hazırladığı bibliyografyaya göre Fransızcadan eserleri çevrilen başlıca yazarlar da şunlardır: Jules Verne, Octave Feuillet, Eugène Sue, Montepin, Jean Jacques Rousseau, L'Abbé Prévost, Chateaubriand, Lamartine, Alexander Dumas Père, Fenélon, Voltaire, Molière, Paul de Kock, Victor Hugo, François Coppée, Émile Zola, Maupassant, Pierre Loti. Buna göre 1859 ile 1900 yılları arasında Fransızcadan Türkçeye çevrilen eserlerin sayısının 426 olduğu görülmektedir (209-232).

1860-1880 yılları arasında Batı edebiyatından başlıca eserlerin Türkçeye geçirildiği (Kudret, 24), bu eserlerin çoğunun klasik eserler olduğu görülür. Diğer

⁴ Demircioğlu, Hasan Kavruk'un *Türkçe Mesnevilerde Sebeb-i Telif* adlı eserinde, *Telemak*'ın ilk çevirmeninin Seyyid Ali Efendi olduğunu ve eserin Yusuf Kâmil Paşa'dan önce 1699 yılında terceme edilmiş olduğunu belirtir.

yandan, 1880-1896 yılları arasında Edebiyat-ı Cedide topluluğunun etkisiyle realist ve natüralist yazarlardan da çeviriler yapılmaya başlanmıştır (Kudret 25).

Bu dönemde yapılan tercemelerin nicelikleri oranında niteliklerinin tartışılmış olduğu söylenemez. Zira bu dönemde mütercimlerin stratejilerini yönetecek açık seçik belirlenmiş çeviri normları bulunmuyordu (Karantay, 66). Dolayısıyla Batı edebiyatı Türkçeye hulasa, nakl, benzetme, ödünç alma gibi yöntemler kullanılarak “geçirilmektedir”.

Bu çerçevede, Cemal Demircioğlu, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı kültür dünyasında tercemenin farklı çağrışımları ile ve özel koşulları içinde değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır (5). Demircioğlu, on dokuzuncu yüzyıl terceme faaliyetlerini nakl, iktibas (ödünç alma), taklid, tenzir (benzetme, bir eserin şekil ve anlam açısından benzerini yapma), tahvil (değiştirme), hulasa (özet), muhavere (diyalog) olarak değerlendirmenin mümkün olduğuna işaret etmiş ve bu çerçevede Tanzimat döneminde yapılan çevirilerin “kültürel bir boyut” taşıdığına işaret etmiştir (18).

Dönemin en üretken yazar ve mütercimlerinden Ahmet Mithat Efendi’nin ise terceme faaliyetlerini tanımlamak için farklı ibareler kullandığı görülür. Cemal Demircioğlu’nun Ahmet Mithat Efendi’nin “terceme faaliyetlerine” ilişkin hazırladığı çizelgede, Ahmet Mithat’ın bu faaliyetleri şu tanımlamalarla açıkladığı görülmektedir: “Avrupa romanlarını terceme ya da taklid eylemek”, “yeniden Osmanlıca yazmak”, “terceme yollu yazmak”, “romana tahvil ederek yazmak”, “ismini külliye tebdil etmek”, “iktibas etmek”, “eseri aslından çıkarmamak”, “roman suretine tahvil etmek”, “terceme etmek”, “tadilen terceme”, “ismini tebdil etmek”, “Türkçede hükmünü yeniden kaleme almak”, “telhis” (özet), “şerh ve izah eylemek”, “fikir üzerine roman yazmak” (254).

Terceme ile özgün metin arasındaki sınırların silikleştiği bu dönemdeki terceme faaliyetlerinin bir “kültür planlaması”nın aracı olup olmadığı da bu döneme ilişkin tartışılan konular arasındadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı* adlı kitabında bu dönem terceme faaliyetlerini “tesadüfi” olarak nitelemiş ve Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerini bu bağlamda, “pusulasız ve dümensiz, suların kendi akışıyla bırakılmış bir yolculuğa” benzetmiştir (286):

“Bu ilk devirde yapılan tercümelerin tam bir listesi kadar öğretici bir şey olamaz. Bütün teklifler, tesadüfen herhangi bir ecnebi dili öğrenen ve tesadüfen ve birdenbire inkişaf eden matbacılığın ve okuma arzusunun beslediği yazı hayatını, memuriyet hayatına tercih eden ve düşüncesinin şöyle böyle tekâmülünü yazı hayatında yapan fertlerden gelir” (Tanpınar, 286).

Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerindeki tesadüfilik, terceme eserlere uygulanan ölçütler düşünüldüğünde de kendini göstermektedir. Zira Tanzimat döneminde tek tip bir terceme anlayışından söz etmek mümkün değildir. Örneğin, Yusuf Kâmil Paşa’nın *Telemaque* adlı eseri, “eski inşa usulüyle yani yabancı sözcük ve kurallarla, ‘seci’ gibi söz oyunları ile yüklü bir dil ve anlatımla çevirdiği görülür” (Kudret, 21). Kitabın başında Yusuf Kâmil Paşa bu eseri özetleyerek aktardığını dile getirmiştir. Diğer yandan Şemsettin Sami’nin Victor Hugo’dan yaptığı *Sefiller* tercemesi sade bir dil ve yapmacıksız bir üslupla aktarılmıştır (Kudret, 24).

Bu farklı terceme anlayışlarını Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerinin tümünde saptamanın mümkün olduğu görülmektedir. Bu çerçevede ortaya çıkan terceme normları içinde erek dilde eserin kabul edilebilirliğini arttırmak için mütercimlerin özgün metinlerin yerleştirilmesi gibi stratejiler kullandıkları ve

örneğin bu dönem özgün eser mi çeviri eser mi olduğu tartışmalı olan birçok terceme esere imza atan Ahmet Mithat'ın “çeviride aşırı ölçüde kabul edilebilirliği savunduğu” (Paker, 34) söylenebilir.

Bu çerçevede, açık seçik belirlenmiş çeviri normlarının olmaması, genel uygulamada da tam olarak çeviri yapılmamasına yol açıyordu. Metinlerin büyük kesimleri sık sık atlanıyordu; kısmen özetlenerek yapılmış çeşitlemeler pek çoktu. Çevirilerin çoğu gazetelerde ve yazın dergilerinde tefrika hâlinde yayımlanıyordu, bunun sonucunda özgün metne bağlılık feda ediliyor, sulandırılmış çeşitlemeler ortaya çıkıyordu. Bazen yapıtların başlıkları bile uyarlanıyordu, bazen de çeviriler, üstünde çeviri olduğunu belirten açıklama olmaksızın yayımlanıyordu (Karantay, 66). Terceme faaliyetlerinin niteliğine ilişkin bir çeviri sorunu olarak beliren bu norm eksikliği ya da belirsizliği dil sorununun da çevirinin temel sorunu olarak belirmesine sebep olmuştu (Kudret, 24).

Agâh Sırrı Levend, *Edebiyat Tarihi Dersleri* adlı çalışmasında Tanzimat döneminde yeni fikirlerin halka anlatılması gibi bir kaygı olmasının dili sadeleştirdiğine dikkat çekerek, “Tabii bu yeni fikirleri halka anlatmak zarureti ifadede daha sade bir temayülü uyandırıyor. Üslup basitleşiyor. Daha kat’i ve daha vazih bir hâl alıyor. Mümkün olduğu kadar secilerden ve lafza ait süslerden kurtulunmaya çalışılıyor” (418) cümlelerini kullanmıştır. Bu çerçevede Tanzimat döneminde “halka anlatılmak istenen fikirlerin” terceme yoluyla aktarılması sırasında da söylemde “mümkün olduğu kadar sade bir dil” kullanılması gerektiğine işaret edildiği görülmektedir. Bu da dilin terceme özelinde de sorunlaştırılan bir konu olduğunu göstererek, Said'in çeviri eleştirisinde dili sorunlaştırmasını destekler bir nitelik taşır.

Diğer yandan Batı edebiyatından hangi eserlerin çevrileceği konusunda da bir tesadüflüğün söz konusu olduğu söylenebilir. Avrupa yazınından, ağırlıklı olarak da Fransız yazınından sanat değeri taşımayan yapıtlar, çevrilen gerçek sanat ürünlerini kat kat aşıyordu (Karantay, 67).

Terceme edilecek eserlerin seçiminde ortaya çıkan bu belirsizlik, 1897 Klasikler Tartışmasında da kendini göstermiştir. Bu tartışma Ahmet Mithat'ın “Müsâbaka-i Kalemîyye İkrâm-ı Aklam” adlı yazısıyla başlamış ve Said'in de bu tartışmaya katılmasıyla sürmüştür. Çalışmamızın üçüncü bölümünde çeviri öncesi normların belirlenmesi çerçevesinde tekrar değineceğimiz Klasikler Tartışması'nda, aydınlar arasında terceme edilecek eserler ve klasiğin ne olduğu gibi konularda bir görüş birliğinin olmadığı görülmektedir.

On dokuzuncu yüzyıl terceme faaliyetlerinin niteliğinin, döneme ilişkin açık çeviri normları saptamayı güçleştirdiği görülmektedir. Diğer yandan bu döneme ilişkin tercemenin genel özellikleri dikkate alındığında, dilde sadeleşmeye yönelik bir eğilim olduğu, tercemenin halk için yapıldığı ve bu çerçevede erek dildeki kabul edilebilirliğin (*acceptability*) bir ölçüt olarak belirlediği, diğer yandan terceme faaliyetleri ile özgün metinler arasındaki sınırların belirsiz olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bu dönemdeki terceme faaliyetlerinde eşdeğerliliğin (*equivalence*) bir ölçüt olarak ortaya koyulmadığını da bu çerçevede belirtmek gerekmektedir. Tercemenin bu belirsizliğinin dil özelinde çeviri sorunu olarak nitelenebilecek kimi sorunlar yarattığı, Fransızca sözcüklerin dile nüfuz etmeye başladığı, terimlerin Türkçeleri konusunda karşılıklılık sorunu yaşandığı görülmektedir.

Said de *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde tercemenin en önemli sorununu dil olarak belirlemiş ve bu çerçevede defterlerde dil odaklı bir eleştiri anlayışı geliştirmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde, terceme faaliyetlerinin geliştiği bağlam betimlenmeye çalışılmış, tercemelerin niteliği ve yarattıkları çeviri sorunları tartışılmıştır. Bu dönemde kapsamlı bir çeviri eleştirisi olarak yazılan *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde de bu çeviri sorunlarının yanlış çözümlemesi yoluyla tartışıldığı görülmektedir.

Bu bağlamda, ikinci bölümde çeviri eleştirisinde yanlış çözümlemenin yeri, çeviri yanlış ve galatât kavramları tartışılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede yanlış çözümlemeden bir norm belirleyici olarak yararlanılıp yararlanılamayacağı tartışılacak ve betimleyici çeviri çalışmalarında metindışı kaynaklardan yararlanmanın önemi ortaya koyulacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

YANLIŞ ÇÖZÜMLEME VE ÇEVİRİ NORMLARI

Bu bölümde, terceme anlayışının ortaya çıkardığı çeviri sorunlarını tartışan *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde yanlış çözümlemesi yönteminin kullanılmasının nedenleri, galatât ve çeviri yanlış kavramları ile bu çerçevedeki betimleyici bir yaklaşımın dönemin hâkim normlarını ve Said'in yönlendirdiği normları aydınlatmak için ne şekilde kullanılabileceği tartışılacaktır. Bu çerçevede Gideon Toury'nin norm tanımından yararlanılarak, defterlere uygulanacak çeviri süreci öncesi (*preliminary*) ve çeviri süreci (*operational*) normları açıklanacaktır.

Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde ortaya koyduğu çeviri eleştirisi dil odaklı bir eleştiri olarak nitelendirilebilir. *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde, Fransızca kelimelerin ve tabirlerin Türkçe karşılıklarındaki yanlışlar saptanmış ve Said, doğru olduğunu düşündüğü Türkçe karşılığı açıklayarak önermiştir. Said'in bu bağlamda dili çeviri açısından sorunlaştırdığı ve çeviri konusundaki üst-tartışmayı dil sorununa indirgediği ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan Said'in bu yaklaşımının birinci bölümde açıklanan dönemin terceme faaliyetlerinin dayattığı zorunlu bir eleştiri yöntemi olarak belirlediğini söylemek de mümkündür.

A. Çeviri Eleştirisinde Yanlış Çözümlemenin Yeri

Öncelikle, Said'in bir galatât defteri yazmasını çeviri eleştirisi bağlamında nasıl konumlandırabileceğimiz tartışılmalıdır. Bu noktada çeviri yanlışının/hatasının modern çeviri kuramcıları tarafından ne şekilde algılandığına bakmak gerekir.

Lawrence Venuti, *The Translator's Invisibility* (Çevirmenin Görünmezliği) adlı kitabında, “çeviride dilbilimsel yanlışın bile değişken olduğunu” ancak “bu yanlışların açık olarak anlaşılmasa da yine de erek dil için önemli” (18) olduğunu savunmaktadır. Venuti'nin çeviride yanlış tanımını “dilbilimsel” yanlış olarak niteleme gereği duymasının yanlışın sınırlandırılması ve başka çeviri yanlışlarından bahsetmenin de mümkün olacağı şeklinde okunabileceği düşünülebilir.

İncil çevirmeni Eugene Nida ise çevirideki tutarsızlığın bir yanlış olarak adlandırılmaması gerektiğini, aksine bunun “birçok sosyal kurum ve kültürel hareketin tercihlerinin sonucu yapılan yorumlama olarak adlandırılabilir” (28) altını çizmektedir. Nida'nın tanımında yanlışın sınırları belli olmasa da, Nida çeviri sürecindeki tüm tercihleri sosyo-kültürel nedenlere bağlayarak çeviri sürecindeki tercihleri yanlış olarak adlandırmanın sorgulanabileceğine işaret eder.

Işın Bengi Öner, “Öz Sorgulamalar: Hata Avcılığı” adlı çalışmada, “yanlış saptamanın neden yanlış listesi hazırlamak anlamına geleceğinin sorgulanması gerektiğini” (140) dile getirir. *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde Said'in uyguladığı yöntemin bir ölçüde “yanlış listesi” çıkarmak olduğu savunulabilir.

Yanlışlardan günahlar olarak söz eden Gideon Toury'ye göre, günahlardan söz edilebilecek alan uygulama alanının içinde yer alan eleştiridir. Betimleyici alanda ise yanlışlar üzerinde durulması söz konusu değildir (Çeviri Normlarının Doğası, Rifat, 152). Bununla birlikte Toury'nin *Descriptive Translation Studies and Beyond*

(Betimleyici Çeviri Çalışmaları ve Ötesi) adlı kitabında çeviri normlarını belirlerken çeviri eleştirisi gibi metindışı kaynaklardan yararlanılarak betimleme yönteminin uygulanabileceğini (65) vurguladığı da hatırlanmalıdır.

Galatât-ı Terceme Defterleri’nin çeviri çalışmalarında bir kaynak olarak sınıflandırılması bağlamında önemli olan bu tanımdan yola çıkarak defterlerde “uygulamanın eleştirisinin yapıldığını” söyleyebiliriz.

Bengi Öner’in, Raymond von den Broeck’in, “Second Thoughts on Translation Criticism” (Çeviri Eleştirisi Konusunda İkincil Düşünceler) adlı makalesinden alıntılıdığına göre Broeck, “kaynak metinle erek metnin doğrudan karşılaştırılmasının eleştiriyi ‘yanlış çözümlemesi’ hâline getirdiğini” söyler (153). Said’in çeviri uygulamalarını değerlendirirken kullandığı yöntem “hata avcılığı”ndan çok “yanlış çözümlemesi” olarak değerlendirilebilir. Said’in sadece çeviri yanlışlarını tespit etmediği aynı zamanda bunları açıklayarak doğrularını önerdiği unutulmamalıdır. Broeck’e göre yanlış çözümlemeden çeviri eğitiminde yararlanılabilir ancak böyle çözümlemeler ciddi eleştirel değerlendirmelere çok dar bir temel oluşturur. Buna göre eleştirmen, çeviri bağlamında kendi görüşlerine ancak çevirmenin çeviri normlarını ve çeviriyi yönlendiren kısıtlamaları betimledikten sonra yer verebilir (Bengi-Öner, Çeviri Bir Süreçtir... 153). Bu noktada *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin yazılış amacı üzerine düşündüğümüzde Broeck’in tanımından yola çıkarak, bu defterlerin mütercimlerin eğitimi bağlamında son derece yararlı olduğunun görüleceği de açıktır. Said’in de bunu defterlerde belirttiği görülecektir. Said, *Galatât-ı Terceme*’nin ikinci defterine yazdığı “İfade-i Mahsusa” adlı bölümde defterlerin asıl amacının “tavsiye” olduğunun bir kez daha altını çizmiştir:

“Yazılan terkibât ve ibârata kaydla dikkat olunması ve her tercemede isti’mal ettiğim elfâza atf-ı nazar-ı mülâhâza edilmesini

mütercimlere tavsiye ve nasihat ederim. İşbu ikinci defterde irâd olunan fikirât-ı edebiyenin ehemmiyeti müstagni’ tarif olup inşallah üçüncü defterde daha dakik bazı teşrihât-ı lağviyeye girişilecektir. Bence maksad-ı asıl tebeyyün-ü hakikât olup isbât-ı fazl ve fazilet olmadığını her zaman ilân ettiğim gibi yine ilân ederim.”⁵

Saliha Parker’ın “Çeviride Yanlış-Doğru Sorunu ve Şiir Çevirisinin Değerlendirilmesi” adlı makalesinde, çevrilen metni kaynak metinle karşılaştırarak “yanlış” bulmanın çeviri eleştirisinin en çarpıcı yanı olduğunu ve çeviri sorunlarının öğreniminde ve öğretiminde de bu yolun oldukça yararlı olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan Parker, “kuramsal çalışmaların ışığında yanlış/doğru ayrımı yapmanın, kaynak metne saygılı bir çevirinin değerlendirmesinde önemli bir katkı yapmayacağını” savunmaktadır (Paker, 153). Bununla birlikte, Paker de çeviri yanlış tanımlarında sözcüğü temel almaktadır: “Bir çeviride ‘yanlış’ varsa bu sözcüklerin anlamını doğru anlayamamak ve aktaramamaktan ve/ya da bunları doğru olarak birbirine bağlayamamaktan, başka deyişle söz dizimsel bağlamı doğru kuramamaktan ileri gelir” (Paker, 153). Bu çerçevede Said’in çeviri yanlışlarını sözcük bazında değerlendirmesi de anlam kazanmaktadır.

Bengi-Öner, bu çerçevede eleştirinin çeviribilim içindeki yerine ilişkin karmaşaya dikkati çekerek, “sorunun çözülebilmesi için çeviribilim içinde eleştirinin yerinin ve eleştiri içinde de “hata”nın yerinin ayrıntılı olarak yeniden ele alınması gerektiğini” (154) savunmuştur. Bengi- Öner’e göre belli bir çeviri bütüncesi üzerinde yapılan betimleyici araştırmada çevirinin belirgin özelliğini çeviri hataları

⁵ “Yazılan terkipler ve ibarelere dikkat olunması ve her tercemede kullandığım sözcükler üzerinde dikkatle düşünülmesini mütercimlere tavsiye ederim. İşbu ikinci defterde söylenen edebî düşüncelerin önemi, gerekli olarak tarif edilerek inşallah üçüncü defterde daha nazik bazı hüküm vermeyen açıklamaya girişilecektir. Bence asıl amacın gerçeğin ortaya çıkması olduğunu, üstünlük ve erdemin ispatı olmadığını her zaman ilan ettiğim gibi yine ilan ederim.”

oluşturuyorsa, bu konuya çeviriyi yönlendiren normlar ve kısıtlamalar bağlamında yaklaşılabılır. Böyle bir çerçeve içinde çeviri hatalarının bir yeri ve önemi varsa yani hatalar, normlar ve kısıtlamalar bağlamında ele alınabiliyorsa, bu hatalar üzerinde durmak araştırmayı bilimsellikten uzaklaştırmayacaktır (154).

Bu bağlamda *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde dil odaklı bir eleştiri anlayışı benimsenmesinin temel nedeni, terceme faaliyetleri bağlamında belirgin özelliğin dil odaklı çeviri yanlışları olmasına bağlanabilir. Bu çerçevede Said’in defterlerini bir üst tartışma olarak değerlendirirken Bengi-Öner’in bu yaklaşımının destekleyici olacağı görülecektir. Diğer yandan Said’in defterlerinden yola çıkarak çeviriyi “yönlendiren mevcut normlar”a ilişkin ve Said’in bu normlara alternatif olarak sunduğu normlara ilişkin fikir edinmenin de mümkün olduğu söylenebilir.

Galatât-ı Terceme Defterleri’nin doğrudan terceme faaliyetleri üzerindeki etkisini belirlemek mümkün olmasa da, dönemin mütercimlerinin de bu dil tartışmasına katıldıkları düşünüldüğünde, defterlerin Tanzimat dönemi terceme faaliyetleri açısından bir üst tartışma başlatmış olduğu açıktır. Bengi-Öner’in “Betimleyici alan içinde ele alınan bir eleştiride, normlar ve kısıtlamalar bağlamında saptanan ‘hata’ların uygulamalı alana çok yönlü yarar sağlayabileceğini düşünüyorum” (154) ifadesi de bunu desteklemektedir.

Diğer yandan, yanlış çözümlemenin daha çok geleneksel çeviri anlayışının bir ürünü olduğu ve çeviribilim içinde yeri olmadığını düşünen yazarların da olduğu görülmektedir. Örneğin, Akşit Göktürk’ün *Çeviri Dillerin Dili* adlı kitabında “yanlış doğru kovalamacasının yazın çevirisi eleştirisinde en son düşünülecek yöntemlerden” olduğunu belirttiği görülmektedir (81). Göktürk’e göre, çeviri metin ile özgün metnin karşılaştırılması çeviri incelemesinde önemli bir yer tutarsa da her böyle karşılaştırma eleştiri sayılmaz (82).

Göktürk, yanlış-doğru hesabı yapmanın yazın çevirilerinin düzeyinde gerileme olmasına sebep olacağı görüşündedir:

“Yazın çevirilerinin düzeyindeki gerilemeye gelince, bu durumun en önemli nedenlerinden biri, bir yazın çevirisi kuramının yokluğundan dolayı, iyi çevirilerin değerlerinin, üstünlüklerinin nesnel çözümlemelerle betimlenememesi, basmakalıp övgülerle geçiştirilmesidir. Buna karşılık başarı-başarısızlık bir çevirideki yetersizlikler büyük bir kolaylıkla yanlış-doğru mantığıyla göz önüne serilebilmektedir” (81).

Akşit Göktürk, bir yandan yanlış-doğru mantığının çeviriye zarar verdiğini savunmakla birlikte, diğer yandan nesnel bir değerlendirmenin yanlışları saptayarak yapılabileceğini de kabul eder: “Eleştiri çeviriyi çeviri olarak ele alır, özgün metinle dilsel, biçimsel yönden karşılaştırır, nesnel yanlışları saptayarak çözümler” (82). Göktürk, bu çerçevede nesnel bir eleştiri için tam olarak *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde Said’in kullandığı yönteme işaret etmektedir:

“Sözgelişi bir yazın metninin çevirisinde, dilsel biçimsel özelliklerin, özgün metindeki deyiş ile biçimin eşdeğeri olup olmadığını eleştirmen ancak kaynak metinle yapılacak karşılaştırmalardan çıkarabilir. Ancak böyle bir karşılaştırmadan sonra, eşdeğerliliklerin, çeviride benimsenmiş yöntem ile amaçların irdelenişine geçilebilir” (86).

Diğer yandan, dilbilimci Göktürk’ün alıntıladığına göre, A. Popovic’in “çeviri eleştirisinin metni ilkin hem kaynak dil, hem de çeviri dili yazını bağlamında, gerek dil gerekse yazın geleneğinin yerleşik kurallarından sapma açısından incelemesi gerektiğini” belirttiği görülür (Göktürk, 82).

Bununla birlikte, W. Wills'in nesnel bir çeviri eleştirisinin temeli olarak konumlandığı ilişki türlerinden birisinin, “genel dil düzeyinde, yerleşik kurallar ile bu kurallardan sapma arasındaki ilişki” olduğu görülmektedir. Bu çerçevede yerleşik kurallara uygun sözcüklerden, sözdizimi yapılarından sapmaları ararken, ister istemez bir yanlış-doğru mantığının eşiğine gelir dayanır eleştirmen (Göktürk, 85).

Bu yaklaşımlardan yola çıkarak, çeviri eleştirisinde, yanlış çözümlemenin öncelikle çeviri eğitimi bağlamında işlevsel olduğu ancak bununla birlikte yanlışların çözümlenmesi yoluyla döneme ilişkin normların ya da eleştirmenin önerdiği normların ortaya koyulabileceği görülmektedir.

Bu çerçevede İsrailli çeviribilimci Gideon Toury'nin çeviride dil odaklı eleştirinin betimleyici olduğuna ve bu çerçevede “bu alanda yapılan çalışmalarda ölçütler arasındaki ilişkilerin böyle bulgularla (uygulamada) sorgulanabileceğine” (67) işaret ettiği görülür. Toury, çeviri çalışmaları ile sözcük çalışmalarının ayrı düşünülemeyeceğini de ortaya koyar (*Descriptive...*206).

Buraya kadar, çeviri eleştirisinde yanlış çözümlemenin, kimi çeviribilimciler tarafından eleştirilse bile betimleyici yaklaşım bağlamında kullanılan bir yöntem olduğu görüldü. Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde tercemelerdeki sözcük yanlışlarını (galatâtı) tespit ederek bunları çözümlediği ve yeni öneriler de sunduğu göz önünde bulundurulduğunda, Said'in yazdığı defterlerden ve kuramsal bağlamdaki açıklamalarından yararlanarak döneme ilişkin terceme normları konusunda bir yaklaşım geliştirilebileceği sonucuna varılabilir.

Terceme faaliyetlerinin ortaya çıkardığı dil odaklı çeviri sorunlarını tartışan *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nden yola çıkarak ve Gideon Toury'nin norm tanımı ile sınıflandırmalarından yararlanılarak Said'in hâkim normlara karşı yeni normlar sunduğunun da ortaya koyulabileceği görülecektir. Bu çerçevede Gideon Toury'nin

norm anlayışı ile metin dışı kaynaklardan bu normların belirlenmesinde ne şekilde yararlanılabileceğini ve eleştirmen ya da mütercimlerin yeni normlar belirleme/dayatma/önerme noktasında önemlerini tartışmak gerekmektedir.

B. Toury'nin Norm Tanımı

Toury'nin 1970'li yıllardan sonra çeviribilimin kurulmasında oldukça etkili olan betimleyici çeviri araştırmaları yaklaşımının en önemli unsurlarından biri, çeviri normlarının belirlenmesi konusundaki yaklaşımdır. Toury bütüncül bir yaklaşımla ele aldığı betimleyici çeviri çalışmalarına hem kuramsal alanı hem de uygulama alanını dâhil etmiştir. Betimleyici çeviri çalışmalarında, çeviride ölçütlerin belirlenmesinin çeviriyi kavramsallaştırmadaki önemi dikkate alınarak, norm tanımı ve sınıflandırmasının uygulama alanında değerlendirilmesinin çeviri faaliyetlerine ilişkin tutarlı bir yaklaşımı ortaya koyabileceği düşünülmektedir.

Toury, *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Betimleyici Çeviri Çalışmaları ve Ötesi) adlı kitabında, normu sosyo-kültürel kısıtlamalar bağlamında değerlendirmektedir ve bu kısıtlamaların da mutlak kurallar (*absolute rules*) ile kişilere özgü davranışlar (*idiosyncrasies*) arasında gidip geldiğini savunmaktadır. Toury, norm kavramını da mutlak kural ile kişisel davranışların arasına yerleştirmekte ve normu nesnellik ile öznellik arası faktörler olarak konumlandırmaktadır. Buna göre, bazı normlar daha güçlüdür ve kurala benzer, diğer yandan bazı normlar daha güçsüzdür ve kişisel tutum ve davranışlara daha yakın dururlar (54).

Genel tanımları itibariyle, toplumsal davranışları ve faaliyetleri düzenleyen ölçütler olarak değerlendirilen (55) normlar, Toury'ye göre aynı zamanda belirli grup ya da bireylerce yönetilen kavramlardır (56). Diğer yandan Toury, hâkim normlar

ayrımını yapmayı da gerekli görmektedir. Zira hâkim normlara uymayan davranışlar mevcut olabilir, ancak bunlar normun genelliğini bozmaz (55). Bu genel tanımlama içinden bir faaliyet alanına, özellikle de çeviri gibi davranışsal bir faaliyet alanına kaydığımızda ise Toury, mutlak kurallar bekleminin gerçekçi olmayacağını savunur. Diğer bir deyişle genel bir karar verilmiş olsa da, her tekil alt düzey kararın bu genel kararlarla uyum içinde olması gerekmez (58).

Çeviri alanı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, normları çeviri süreci öncesi normları (*preliminary norms*) ve çeviri süreci normları (*operational norms*) olarak tanımlamak mümkündür. Çeviri süreci öncesi normları, çeviri yapılacak dil, çevrilecek metnin seçilmesi gibi kararları içerir. Çeviri süreci normları ise çeviri sürecinde alınan kararlara ilişkindir. Çeviri süreci normları da kendi içinde matriks normları (*matricial norms*) ve metinsel-dilsel normlar (*textual-linguistic norms*) olarak sınıflandırılır. Matriks normları, kaynak dildeki malzemenin yerine geçecek erek dil malzemesinin metin içindeki konumunu ve aynı zamanda metinsel bölümlmeyi belirler (58). Diğer yandan, çalışmamızı doğrudan ilgilendiren temel norm olan metinsel-dilsel normlar, “erek dilde metni oluşturmak amacıyla seçilen malzemenin ya da (kaynak dildeki malzemenin) yerini alacak dilsel veya metinsel malzemenin belirlenmesi” konusundaki ölçütleri içine almaktadır (Toury, 59).

Toury’nin norm tanımı, çeviri öncesi metinlerin seçimi, çeviri sürecinde erek dildeki malzemenin seçimi ve bu malzemenin metin içinde nasıl işleneceği ile konumunu belirleyen faktörleri ya da ölçütleri içermektedir.

Bu çerçevede, norm kavramına bağlı olarak okunması gereken unsurlardan birinin çeviri politikası olduğu görülür. Toury’ye göre çeviri politikası, çeviri süreci öncesi normların belirlenmesinde etkili olur. Diğer yandan, Toury’ye göre “farklı bireylerin, alt grupların farklı çeviri politikaları benimsemeleri mümkündür (58).

Bununla birlikte Toury, çeviri özelinde normları çevirinin yeterliliği (*adequacy*) ve erek dildeki kabul edilebilirliğinin (*acceptability*) arasına yerleştirmektedir (57). Dolayısıyla çeviri normlarını belirlerken, betimlenmesi gereken unsurların çeviri politikası, çevirinin yeterliliği ve kabul edilebilirliği olduğu görülmektedir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde çeviri eleştirisinin betimlenmesi sonucu bu unsurlar da ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu unsurların ortaya koyulmasından amaç, söz konusu döneme ilişkin terceme normlarının ve Said'in sunduğu yeni normların belirlenmesidir. Betimleyici alanda yapılacak araştırmalarda ise amaç, çevirilerin üretildiği dönemlerde etkili olan normların yeniden kurulması ve çeviri gerçeklerinin nedenleri ve işlevleriyle beraber gün ışığına çıkartılmalarıdır (Bengi-Öner, *Çeviri Kuramlarını Düşünürken*, 89).

Toury, sadece tek bir metinden yola çıkılarak bile olsa normlar üzerinden yapılacak incelemelerin çeviri çalışmaları açısından oldukça önemli olacağına vurgu yapmıştır (62). Diğer yandan normların istikrarsız birimler olduğunun ve değişebilirliğinin de altını çizmiştir. Toury'ye göre normlar bazen daha hızlı değişebilirken, kimi zaman daha dayanıklı olabilirler (62).

Diğer yandan Toury'nin dikkat çektiği ve çalışmamız bağlamında önemli olan bir noktanın da çevirmen ve norm ilişkisi olduğu görülmektedir. Buna göre Toury, çevirmenlerin normlar karşısında her zaman pasif olmadıklarını, çevirmenlerin çoğunun normun oluşma sürecinin şekillenmesine yardım ettiğini vurgular. Toury, çevirmenlerin faaliyetlerinin yanı sıra çeviri ideolojisinin, çeviri eleştirmenlerinin ve norm belirleyici kurumların faaliyetlerinin de bu çerçevede değerlendirilebileceğine dikkat çeker (62). Toury, bu tür bir müdahalenin başarısının kimin tarafından yapıldığı ve hangi ortamda yapıldığı gibi ölçütlerle ilişkili olduğuna da vurgu

yapmaktadır (64). Bu çerçevede Said'in de hem bir çevirmen hem de bir çeviri eleştirmeni olarak normlar karşısında aktif konumda olduğunu ve normların “doğal akışına onu değiştirmek için müdahale ettiğini” (Toury, 62) söylemenin mümkün olduğu görülecektir.

Ancak bu müdahalenin zorunlu olarak ileriye dönük olması gerekmemektedir. Zira normlar bağlamında çevirmenin ya da eleştirmenin müdahalesi eski normların yeniden benimsenmesine yönelik de olabilir. Bununla birlikte bu müdahale eğer sadece kişisel bir tutum ya da hareket (*idiosyncrasy*) olarak kalır ve daha genel bir şeye dönüşmezse bu sadece bir uzantıdan ibaret kalır (Toury, 64).

Bu noktada *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde çalışmamızın üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak açıklanacak normatif tutumun diğer mütercimlerin de tartışmaya katılmasıyla gelişmiş olduğu ve dilbilimsel eleştiri anlayışının tekil bir hareket olmaktan çıktığı görülecektir. Ancak Said'in koyduğu çeviri normlarının ne ölçüde benimsendiği ya da daha sonra benzer normlara rastlansa bile bunda defterlerin etkisinin ne olduğu çalışmamızın sonuç bölümünde kronolojik bir eklemlleme önerisiyle soru işareti olarak bırakılacaktır.

Çevirinin davranışsal bir faaliyet alanı olduğu düşünülürse normların mutlaklığından bahsetmenin mümkün olmadığı açıktır. Diğer yandan Toury, genel bir akıştan bahsetmenin olanaklı olduğundan ancak bu akışın da geçmişin kalıntıları ile yeni normların temelleri arasında olduğundan bahseder (62-63). Bu çerçevede normun da devingen bir kavram olduğu görülmektedir. Bu devingenlik içinde Toury, farklı normları ortaya koyabilmek için tek yolun her olayı, her metni, davranışı kavramsallaştırmak olduğunun altını çizer (63). Diğer yandan normların doğrudan gözlemlenemeyeceği ve bir bağlam içinde değerlendirilmeleri gerektiği de açıktır.

Bu çerçevede, metinler kadar metindışı kaynakların incelenmesinin de önem kazandığı görülecektir. Toury'nin çeviri normlarını ortaya koymak için sadece çeviri metinlerinin değil aynı zamanda eleştirel metinler ile çevirmenlerin, editörlerin ve yayıncıların beyanlarını içeren metindışı kaynakların da önemli olduğu görüşünü (65) hatırlamak gerekir. Ancak Toury, metindışı kaynaklar bağlamında yapılacak incelemenin “bu yan ürünlerde yer yer yanlış yönlendirmenin bilinçli olarak yer alabileceği” (67) kaygısıyla dikkatli bir şekilde yapılmasını salık verir. Diğer yandan Toury, normların karşılaştırılmasının oldukça yararlı olabileceğine dikkati çekmektedir (67).

Bu çerçevede *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin metindışı kaynaklar olarak incelenmesinin farklı çeviri normlarının belirlenmesinde aydınlatıcı olacağı açıktır. Defterlerin hâkim çeviri normlarının yanında yazarının önerdiği normları da ortaya koyuyor olması ise, Toury'nin önerdiği, normlar bağlamındaki bir karşılaştırmaya zemin hazırlamaktadır.

Bu bölümde, çeviri eleştirisinde yanlış çözümlemeden normların belirlenmesi bağlamında yararlanılabileceği, bu çerçevede *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde galatâtın belirlenmesi için benimsenen dil odaklı çeviri eleştirisinin buna imkân verdiği ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Toury'nin norm tanımı ve sınıflandırmalarından yola çıkarak, bu defterler ışığında dönemin çeviri normlarına ulaşılabilen sonucuna varılmıştır. Nihayet, Toury'nin çevirmenlerin norm belirleyici ya da değiştirici rollerine işaret etmesinden yola çıkarak Said'in defterlerde hâkim normlarla her zaman örtüşmeyen yaklaşımının bu açıdan değerlendirilebileceği görülmüştür.

Üçüncü bölümde de bu kavramlar ve yaklaşımlar ışığında *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde belirlenen hâkim normlar ile Said'in önerdiği normlar karşılaştırılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GALATÂT-I TERCEME DEFTERLERİ'NDE ÇEVİRİ NORMLARI

Bu bölümde, *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nden yola çıkarak dönemin hâkim terceme normları ile Said'in önerdiği normlar karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Bu karşılaştırma, Toury'nin "öncül normlar" olarak adlandırdığı çeviri öncesi normları ile çeviri sürecinde alınan kararları içeren uygulamayla ilişkili metinsel-dilsel normlar bağlamında yapılacaktır. Karşılaştırmada Said'in tutumunu desteklemek için defterler dışında, Said'in Fransız yazar Jean Jacques Rousseau'dan terceme ettiği *Fezail-i Ahlakiyye ve Kemalât-ı İlmiye* adlı risale ile *Kamus-u Said*'den de yararlanılacaktır.

Bu karşılaştırma yapılırken çeviri normlarının devingenliğini, çevirinin davranışsal bir faaliyet alanı olduğunu ve bu çerçevede "bir çevirmenin davranışının tam olarak sistematik olmasının beklenemeyeceğini"(Toury, 67) akılda tutmak gerekmektedir. Bununla birlikte çeviri metinleri ile metindışı kaynakların kavramsallaştırmasının bilimsel bir çaba olduğu da vurgulanmalıdır.

Bu inceleme ve karşılaştırma bize, dönemin hâkim terceme normlarına karşı Said'in çeviri eleştirisinde, yer yer bu normlarla örtüşen görüşlerine rağmen dil odaklı normlar önerdiğini gösterecektir. Said'in defterlerde uygulama ve kuram

arasında yer yer düştüğü çelişki de hâkim normların kısıtlayıcılığına bağlanarak okunacaktır.

A. Çeviri Süreci Öncesi Normları:

Toury'nin çeviri süreci öncesi (*preliminary*) olarak tanımladığı normlar, çeviri süreci öncesinde alınan, çeviri yapılacak dil ile metnin seçimi konusundaki kararları içerir.

On dokuzuncu yüzyıldaki terceme faaliyetleri düşünüldüğünde bu faaliyetleri “belirleyen açık seçik tanımlanmış normlardan” bahsedilemeyeceğine birinci bölümde değinilmişti. Diğer yandan terceme faaliyetlerinin ilk aşamalarında Osmanlı devletinin de doğrudan ve dolaylı destek verdiği bu faaliyetler, Batıdaki gelişmelerin ve Batı kültürünün aktarılması çerçevesinde oldukça önemli işlevler üstlenmişlerdir. Bu noktada, Osmanlı'da çeviri öncesi normlarının, çeviri süreci normlarına oranla daha tanımlanabilir olduğu görülmektedir.

On dokuzuncu yüzyılda yapılan tercemelerin çoğunlukla Fransızcadan yapılması çeviri öncesi normlar açısından okunduğunda önemli bir unsurdur. Fransızcanın diğer bölümlerde açıkladığımız gibi devlet eliyle de ilk öğretilen yabancı dil olması ve diplomatik ilişkilerin daha çok Fransızca aracılığıyla sağlanması bu çerçevede önemli bir etkidir. Zira terceme faaliyetlerinde yer alan isimlerin önemli bir kısmının devletin terceme kurumlarında yetişmiş isimler olduğu görülmektedir. Bu çerçevede terceme yapılacak dil konusunda on dokuzuncu yüzyılda hâkim bir norm olduğu sonucuna ulaşmak mümkündür. *Galatât-ı Terceme Defterleri* 'nde de bu normun benimsendiği, defterlerin sadece Fransızcadan yapılan tercemeleri konu edindiği düşünüldüğünde açıktır. Diğer yandan Said, *Kamus-u Said* 'e yazdığı “ifade-i iptidai” adlı bölümde yani özsözde Fransızcanın diplomasi

dili olduğuna atıf yapmış ve “Fransızcanın ulûm-u medeniyenin adeta lisanı haline geldiğini” vurgulamıştır. Said, önsözde Reşid Paşa’nın bunu en evvel fark edenlerden olduğunu ve bu çerçevede Paris’te bir “Mekteb-i Osmani” açtığını ve babası kendi Kemal Paşa’nın da “Mekteb-i Osmani Nezaretine” tayin olduğunu anlatmıştır.

Bu çerçevede döneme ilişkin mutlak bir çeviri normu olarak niteleyebileceğimiz unsur olan tercemelerin çoğunun kaynak dilinin Fransızca olmasının, *Galatât-ı Terceme Defterleri* ve Said’in diğer çalışmaları çerçevesinde de geçerli bir norm olduğu görülmektedir.

Bu dönemde, tercemenin üstlendiği role ilişkin de bir görüş birliği olduğu söylenebilir. Diğer yandan seçilecek metinler konusundaki kararların daha az sistemli bir karar sürecinde alındıkları savunulabilir. Bu çerçevede öncelikle tercemenin işlevine, bundan yola çıkarak da terceme edilen metinler konusunda alınan kararları belirleyen normlara bakmak açıklayıcı olacaktır.

1. Neden Çevirmeli?

Osmanlı’da terceme, öncelikle siyasi, askerî, iktisadi alanlarda yapılan bir faaliyet iken Tanzimat sonrasında ve 1859’dan sonra ilk edebî eserlerin aktarılmasının ardından sosyal ve kültürel alanlara da yayılmıştır. Çalışmamızın birinci bölümünde ayrıntılı olarak açıkladığımız on dokuzuncu yüzyıl terceme faaliyetleri, Batı’daki bilim, hukuk, siyaset ve nihayet kültür ve edebiyat alanındaki gelişmeleri aktarma görevini üstlenmiştir. Dolayısıyla yüklenen bu işlevle birlikte bu faaliyetlerdeki öncelikli amacın metinleri aktarmak değil, metinlerin içeriğini aktarmak hâline geldiği açıktır.

Galatât-ı Terceme Defterleri'nde yer alan kuramsal görüşlerinden yola çıkarak Said'in de tercemeye yüklediği işlevin bu hâkim norm ile örtüştüğü görülür. Said, İbrahim Fehim ve İsmail Hakkı'nın hazırladığı *Müntehabât-ı Teracim-i Meşahir* adlı çalışmaya yazdığı önsözde tercemenin rolüne ilişkin görüşlerini şöyle dile getirir:

“Suver-i gunâgun ile arz-ı cemal-i kemal edegelen terakkiyât-ı garbiyyeyi bize nakl ve isal eden şey tercemedir. Darbe-i eydi-i sütunları bir zamanlar cihanı lerzenâk eyleyen bahadırân-ı asakîrîmizi maarif-i cedide-i askeriye ile arayış-yâb-ı celâl eden şey tercemedir. Tarik-i maârif-perverîde tayy-ı mesafât ettirerek yevmen-fî-yevmen esbâb-ı temeddünümüzü istîkmal eden şey tercemedir. Zuhûret-i yevmiyyeden halkımızı külli yevmin haberdar eyleyen, telgrafları lisanımıza nakl ile umuma malûmat istihsal eden şey tercemedir. Ulûm ve fûnûn-u hazîrânın vesaît-i tatbikiyyesini mülkümüze tamim ile şuaabât-ı umur-u devlet ve memlekette ıslâh-ı ahvâl eden şey tercemedir. Gazetelerin havadis ve mebahîsi yüzde doksan nisbetinde mahsûl-u himem-i mütercemîn olup halkımızı siyasiyat ve ilmiyât ve fenniyâta meyyal eden şey tercemedir (Demircioğlu, 172).⁶

Görülmektedir ki, bu tanım ile Said, tercemenin bilgi vermek, Batı'yı nakl etmek, ilim ve fen konusundaki gelişmeleri duyurmak ve bu çerçevede halkın

⁶ “Renk renk görünüşler ile mükemmellik gösteren Batı'nın ilerlemelerini bize aktaran ve ulaştıran şey tercemedir. Ellerin sütunlarının darbesini (öğreten), bir zamanlar dünyayı titreten kahraman askerlerimizi yeni askerî bilgi ile büyüklük ile süsleyen şey tercemedir. Bilgiseverlik yolunu hızlandırarak her geçen gün uygarlık sebeplerini tamamlayan şey tercemedir. Günün gelişmelerinden halkımızı toptan her gün haberdar eden, telgrafları dilimize aktaran ve herkes için bilgi üreten şey tercemedir. Yerleşmiş bilim ve fenin, uygulama yollarını devletimize umumileştirerek, devlet işlerinin bölümlerini ve memlekette durumu düzelten şey tercemedir. Gazetelerin haber ve araştırmaları yüzde doksan oranında mütercimlerin gayretlerinin sonucu olup halkımızı siyaset ile bilim ve fenne yönlendiren şey tercemedir.”

siyasete, bilim ve fenne ilgisini arttırmak gibi görevler üstlendiğini dile getirmektedir. Bununla birlikte bu metinde Said'in nakl ve tercemeyi birlikte kullanmasından yola çıkarak, tercemeyi “nakl”, “ isâl” gibi kavramlara yol açan bir neden olarak betimlediği söylenebilir.

Tercemenin işlevine ilişkin görüşlerinde Said'in bu faaliyeti bütünüyle bir araç olarak tasvir etmesi dikkat çekmektedir. Tercemeyi sadece edebî tercemeyle sınırlı tutmayan Said, tercemenin askerî, siyasi, hukuki, ilmî alanlardaki işlevine de böylece değinmiştir. Diğer yandan, Said'in tercemeye yüklediği bu işlevde metin türleri konusunda bir ayırım yapmadığı belirtilmelidir. Said'in tercemenin işlevi konusundaki tanımlamasını daha çok edebî olmayan metinler üzerinden geliştirdiği düşünülebilir. Bununla birlikte Said'in terceme tanımının ve terceme konusundaki diğer kuramsal yaklaşımlarının büyük oranda edebî terceme üzerinden yapılacağı ve bunun da Said'in kuram ile uygulama arasında bir tutarsızlığa düşmesine yol açacağı görülecektir. Tam da bu noktada Said, çalışmamızın ilerleyen kısmında açıklanacağı gibi metin türleri ve bu bağlamda farklılaşan çeviri yöntemleri ayırımına dikkat çekmek zorunda kalacaktır.

2. Neyi Çevirmeli?

Terceme faaliyetlerinin 1860-1880 yılları arasındaki ilk kısmında daha çok on yedinci yüzyıla ait Fransız klasik eserlerinin kaynak metinler olarak kullanıldığını belirtmiştik. Bu bağlamda ilk terceme faaliyetlerinde terceme edilecek eserler açısından “ahlak” kaygısının kısıtlayıcı bir unsur olduğu görülmektedir. Örneğin bu dönem birçok eseri terceme edilen Fransız yazar Corneille'in dindar bir trajedi yazarı olduğu, Batı edebiyatından aktarılan ilk eser olan *Telemaque*'ın yazarı Fénelon'un da dinbilimleri eğitimi aldığı bilinmektedir (Sevük, 37). Ahlâk kaygısının çeviri öncesi

sürecinde etkin olduğu kadar çeviri sürecinde de etkin olan bir norm olduğu görülmektedir. Bu dönemde terceme edilecek eserlerin seçimi noktasında bu kaygının bir ölçüt hâline geldiği ve terceme edilecek eserlerin seçimine ilişkin bir tartışma olan 1897 Klasikler Tartışması'nın da âdeta bir ahlak tartışması halini aldığı söylenebilir.

Saliha Parker, Klasikler Tartışması'nı başlatan Ahmet Mithat'ın “Müşabaka-i Kalemîyye ve İkrâm-ı Aklâm” adlı makalesi odağında yazdığı “The 1897 ‘classics debate’ as a focus for examining change in the Ottoman conceptions of translation and its practice” (Osmanlı'nın Çeviri ve Çeviri Uygulaması Konusundaki Bakış Açısı Değişimini Değerlendirmek İçin Bir Odak Olarak 1897 Klasikler Tartışması”) adlı çalışmasında şunları kaydeder:

“Bu makalede (İkrâm-ı Aklâm), ünlü geride kalma ve eksiklik mecazının dışında daha az ihtiyari bir söylem görüyoruz: neo-klasik ve romantik eserler hâlâ hoş karşılsa da, çağdaş Fransız gerçekçiler keskin bir şekilde genç Osmanlılar için bir ahlaki ve kültürel tehdit oluşturduklarından reddediliyor” (8).

Paker'e göre, Osmanlı'nın geri kalmışlığa karşı harekete geçme ve ilerlemeyi amaçlama konusundaki müdahilliğini ve ilgisini açığa çıkaran Klasikler Tartışması, on dokuzuncu yüzyılın sonunda Osmanlı'nın çeviriye bakış açısındaki değişiklikleri değerlendirmek açısından verimli bir temel teşkil etmektedir (13).

Klasikler Tartışması'na Ahmet Mithat ve Said dışında Ahmet Cevdet, Cenap Şehabeddin, Necib Asım, İsmail Avni, Hüseyin Daniş, Ahmed Rasim, Hüseyin Sabri gibi isimler de katılmıştır. Bu tartışma çerçevesinde Ahmet Mithat, “Klasikler Meselesi Temhidât” adlı altı makale yazmıştır. Ahmet Mithat makalelerinde

dönemin mütercimlerini Corneille, Racine, Shakespeare ve Goethe gibi yazarların eserlerini terceme etmeleri konusunda teşvik etmiştir.

Klasikler Tartışması'na, Said de *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin on beş ve on altıncı defterlerinde yer alan, Ahmet Mithat'a yazdığı mektuplarla katılmıştır. Ahlakın terceme edilecek eserlerin seçiminde bir çeviri süreci öncesi norm olarak belirttiği bu noktada, Said'in eserlerin seçimindeki ölçütü daha çok eserlerin çevrilebilirliği ve çağdaşlığına kaydırıldığı görülmektedir.

Said'in tartışmaya katılmasına Ahmet Mithat'ın Said'i "aynen terceme"ye giden yolu hazırlamakla eleştirmesinin sebep olduğu söylenebilir. Ahmet Mithat, "İkram-ı Aklâm"da Said'e şu eleştirileri yöneltir:

"Biraderimiz saadetlü Said Beyefendi Hazretlerinin *Galatât-ı Terceme*'leri im'an ile okunur ise görülür ki üstad-ı müşarünileyhin çalıştıkları şey bilahare şu terceme-i ayniyyeye vasıl olacak yolu tehieden ibarettir. Bu mesele hakkındaki nazâriyât-ı muallimanelerini lütfen şerh ü izâh buyursalar bu hakikat tamamıyla meydana çıkar"
(Kaplan, *Klasikler Tartışması*, 65).⁷

Öncelikle Said'in bu tartışmaya konu olan ve on dördüncü defterde yer alan Arapça, Farsça, Fransızca ve Türkçedeki atasözlerinden seçmeler yaparak tek bir mecmuada toplanması, bu çerçevede bir "Mecmûa-i Durûb-u Emsâl" (Örnek Atasözleri Dergisi) hazırlanması önerisinin, Said'in terceme ölçütünün dil odağında olduğunu gösterdiği söylenebilir. Diğer yandan Ahmet Mithat'ın "Müşabaka-i Kalemîyye ve İkrâm-ı Aklâm"ı yazmasına Said'in bu önerisinin neden olduğu da, bu makalenin Said'e hitaben yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda belirtilebilir.

⁷ "Değerli Said Bey kardeşimin *Galatât-ı Tercemeleri* sabırla okunur ise görülür ki adı geçen üstadın çalıştığı şey sonunda şu aynen tercemeye ulaşacak yolu açmaktan ibarettir. Bu konu hakkındaki öğretici görüşlerini lütfen açıklasalar bu gerçek tamamıyla ortaya çıkar."

Ramazan Kaplan, *Klasikler Tartışması* adlı eserinde “Said Bey’in klasik konusunun ele alınmasını gereksiz gördüğü gibi Ahmet Mithat’ın ‘klasik bizim için hulul etti mi etmedi mi, edecek mi’ tarzındaki görüşlerini de anlamsız bulduğunu” (41) dile getirir.

Said, Ahmet Mithat’ın *Klasikler Tartışması*’nı açmasını “helva sohbetine” benzetmektedir (*Galatât-ı Terceme*, 453). Ahmet Mithat ise buna karşılık verdiği yanıtta, “İnsâf-ı devletlerine ilticâ ederek sorarım ki kulunuzun klasikleri tercemeye davet-i acizanem mi helva sohbetine davete benzer? Yoksa zât-ı devletlerinin halkı Durûb-u Emsâl Mecmûası yapmak için bir odaya davetleri mi?”(Kaplan, 124) diyerek buna karşı çıkar.

Bu tartışma, Said ile Ahmet Mithat’ın terceme faaliyetlerine yaklaşımlarında beliren önemli bir görüş ayrılığını ortaya koymaktadır. Ahmet Mithat, Batı “klasikleri”nin özetlenerek (hükmen) Türkçeye aktarılmasını önerirken, Said bu eserlerin çevrilemezliğini, dolayısıyla klasiklerin atasözlerinin birleştirilmesi önerisinde olduğu gibi, “böyle müntahab parçalar alınıp terceme edilebileceğini” (*Galatât-ı Terceme*, 426) savunur.

Klasiklerin çevirisinin zorluğunu göstermek için Said defterlerde, Corneille’in bir şiirinin örnek olarak terceme edilmesini de önerir:

“Kaffe-i şuarâmıza salâhan-ı davet olduğumuz halde şu küçük kıtanın tercemesine kaç şair tarafından rağbet gösterileceğini ve rağbet gösteren şuaramız yirmi zâttan ibâret olur ise ancak bir veya iki şairimizin tercemelerinde bir dereceye kadar letâfet ve şîvemize muvâfakat görülebileceğini cümlemizle berâber zât-ı âlîleri dahi müşahade buyurunca artık koca koca eserler tercemesine üdebâmızı

davetle ne netice istihsâl buyurulabileceği nezd-i vâlâlarında dahi
müsellemât sırasına geçer ümmîd-ı kasvisindeyim” (400).⁸

Bunun üzerine Ahmet Mithat, Said’e yazdığı yanıtta sadece şiir için değil
hiçbir terceme için “letafeti” korumanın mümkün olmadığını belirterek, bu
çerçevede Fransız *Le Figaro* gazetesinde okuduğu basit bir fıkrayı alıntılamış ve
Said’den bunu terceme etmesini istemiştir:

“Bu lisânın letâfeti diğer lisânın terceme-i ayniyyelerinde
muhâfaza olunamayacağını isbât için Korney gibi bir büyük şairin Sid
gibi enfes-i âsârından beyitler intihabına ne hacet! Bir çocuk ağzından
çıkan sözlerden bir misâl intihâb edelim. İşte Figaro’nun son
nüshalarından birisinde şu fıkrayı okuduk [...] Bu kullarına göstermek
kûlfetine hacet görülmeyip şu çocuk fıkrasını zât-ı alîleri dahi dahîl
oldukları halde kâffe-i mütercimlerimize arz edelim de görünüz ki
hiçbirisi ama hiçbirisi! Bunu tercemeye muktedir olamazlar” (Kaplan,
125).⁹

Bu çerçevede Said ile Ahmet Mithat arasında “çevirilebilirlik” unsurunun
tartışıldığı ve Said’in “yeterli” olarak (*adequacy*) çevrilemeyecek eserleri çevirmeye
kalkışmanın gereksiz olduğunu savunduğu, diğer yandan Ahmet Mithat’ın ise erek

⁸ “Tüm şairlerimizi meydan okumaya davet ettiğimiz halde, şu küçük kıtanın tercemesine kaç şair
tarafından rağbet gösterileceğini ve rağbet gösteren şairlerimiz yirmi kişiden ibaret ise ancak bir veya
iki şairimizin tercemelerinde bir dereceye kadar hoşluk ve tarzımıza uygunluk görülebileceğini
cümlemizle beraber zat-ı âlileri dahi düşününce artık büyük eserlerin tercemesine ediplerimizi davetle
ne sonuç alınacağı yüksek yarlarda dahi herkes tarafından kabul edilmiş sorunlar arasında geçer
umundayım.”

⁹ “Bu dilin güzelliği, diğer dilin aynen tercemelerinde korunamayacağını kanıtlamak için Corneille
gibi bir büyük şairinin Sid gibi nefis bir eserinden beyitlerin seçimine ne gerek var. Bir çocuk
ağzından çıkan sözlerden bir örnek seçelim. İşte *Figaro*’nun son sayılarından birinde şu fıkrayı
okuduk. [...] Bana göstermelerine gerek olmadan şu çocuk fıkrasını siz dâhil tüm mütercimlerimize
arz edelim de görünüz ki hiçbirisi ama hiçbirisi bunu terceme edemezler.”

dildeki “kabul edilebilirliği”(acceptability) arttırarak bu eserlerin “hükmen terceme” (Kaplan, 126) edilebileceğini düşündüğü görülmektedir.

Klasikler Tartışması’nda çeviri süreci öncesi normu olarak kimin eserlerinin terceme edileceğinin tartışıldığı ve bu noktada da Said ile Ahmet Mithat’ın farklı normlar ortaya koydukları görülmektedir.

Ahmet Mithat klasikler çerçevesinde Corneille, Goethe, Shakespeare ve Racine’in eserlerini klasik olarak değerlendirip terceme edilmelerini isterken, realist ve natüralist eserler veren yazarların terceme edilmesine karşı çıkmaktadır. Bu çerçevede Mithat, Fransız yazar Emile Zola’nın eserlerini İkrâm-ı Aklam’da “rezaletnâme” olarak nitelemiş (Kaplan, 65), Said ise Zola’nın çağdaş bir yazar olduğunu ve bu çerçevede eserlerinin çevrilebileceğini (*Galatât-ı Terceme*, 453) savunmuştur.

Bu tartışmaya katılan diğer aydınların tutumları ise çatışan iki ayrı normu ortaya koyar. Tartışmaya, “Klâsikler” başlıklı bir yazıyla katılan Necip Asım, “Fransızca bilmenin moda olduğu günlerde, Türkçenin Fransızca deyim ve cümle kuruluşlarıyla dolduğuna” dikkat çekmiş ve bu çerçevede “aynı tehlikenin, klasiklerin taklidi ile de söz konusu olabileceğini” (Kaplan, 46) belirterek dil odaklı bir çeviri normu ortaya koymuştur.

Ahmet Cevdet de bu tartışmaya katıldığı, “İkrâm-ı Aklâm” adlı makalesinde, başarılı bir çevirinin önde gelen şartlarından birinin aralarında yakınlık bulunan diller arasında çeviri yapılması olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle, Almanca ile İngilizce arasında yapılacak bir çevirinin başarı derecesiyle, bu dillerden Türkçeye veya Türkçeden bu dillere yapılacak çevirinin başarı derecesinin aynı olmayacağı söylenebilir. Ahmet Cevdet’e göre, kültür farklılığının getirdiği bu güçlüğü, bir de dilimizin az gelişmişliği eklenirse, klasikleri çevirmenin güçlükleri anlaşılır (Kaplan,

54). Bu çerçevede Ahmet Cevdet'in de "çevrilebilirliği" çevirinin yeterliliği bağlamında bir ölçüt olarak koyduğu ve terceme edilecek eserlerin seçiminde bunun dikkate alınmasına işaret ettiği görülmektedir.

Çeviri süreci öncesi normlar çerçevesinde ortaya çıkan bu tartışmalarda, çeviri yapılacak dil konusunda ve çevirinin on dokuzuncu yüzyılda üstlendiği rol bağlamında bir görüş birliği olduğu sonucuna varılabilir. Diğer yandan, çevrilecek metinler ile yazarları konusunda terceme faaliyetlerinde bir tutarlılık bulunmamakta ve bu da 1897 Klasikler Tartışması'nın doğmasına sebep olmaktadır. Bu çerçevede Ahmet Mithat, Batı edebiyatının "hükmen" terceme edilmesini yeterli görürken, Said'in tercemelerin dil bağlamındaki yeterliliğini bir norm olarak değerlendirdiği söylenebilir.

B. Çeviri Süreci Normları

Toury, çeviri süreci normlarını (*operational norms*) matriks normlar ve metinsel-dilsel normlar olmak üzere sınıflandırır. Matriks normlar, metnin bölünmesi ile erek dildeki dilsel ve metinsel malzemenin yerine ilişkin, metinsel-dilsel normlar ise erek dildeki dilsel malzemenin seçimine ilişkindir (Toury, 59).

Galatât-ı Terceme Defterleri'nde çalışmamız içinde de belirtmiş olduğumuz gibi dil odağında bir eleştiri yaklaşımı ile öncelikle dönemin terceme faaliyetlerinin yanlış çözümlemesi yapılmıştır. Said, *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin yazılış amacının öncelikle Fransızcadan Türkçeye yapılan tercemelerde saptadığı yanlışları ortaya koymak olduğunu dile getirmiştir:

“Fransızca bir takım elfâz ve tabirâtın lisân-ı Osmaniyyeye nakl ve tercemesinde vukû bulan galatâtı tashih ve elfâz ve tabirât-ı mezkûrenin Türkçe asıl mukabillerini irâe ve makâm-ı isti'mallerini

ta'rif ve izâh ider bir eserdir" (*Galatât-ı Terceme*, 3. Defter, kapak).¹⁰

Bu tanımlamada, "terceme" ve "nakl" kelimelerinin ayrı ayrı kullanıldığı ve bu bağlamda Said'in "terceme" edimini, "nakl"den ayırdığı görülmektedir. Öncelikle bu unsur *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde, "terceme faaliyetlerinin" niteliğine ilişkin ortaya çıkan bir tanımlama sorununa işaret etmektedir. Bu cümlede dikkati çeken diğer bir unsur da, Fransızca tabirlerin Türkçe karşılıklarının ve bu karşılıkların doğru kullanımlarının söz konusu edilmesi ve *Galatât-ı Terceme*'de sadece doğru karşılığı önermenin değil aynı zamanda "ta'rif ve izâh etme"nin de amaçlanması ya da buna gerek görülmesidir. Bu tanımdan yola çıkarak *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde sözcük ve cümle bazında dilsel malzeme odaklı bir yaklaşımın benimseneceği görülmektedir.

Defterlere ilişkin bu tanımda Toury'nin dilsel malzemeye ilişkin sınıflandırdığı normların da dile getirildiği söylenebilir. Zira Said'in "elfâz ve tabirât" olarak değerlendirdiği dilsel unsurlar, dilsel "malzeme"ler olarak metinsel-dilsel normların belirlenmesinde kullanılacaktır.

Galatât-ı Terceme Defterleri'ne bir intikadname yazan mütercim Yorgaki Efendi de bu defterlerde Fransızca sözcüklerin "şive-i lügât-i Osmaniyedeki mefhum-u sahihlerinin bulunmasının" amaçladığını ve bu defterlerin terceme konusunda derinleşenler için bir kılavuz olduğunu belirtir:

"*Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde ıstılahât ve tabirât-ı mahsuseden bahs olunduğu gibi alelumum terceme ile mütevaggil olanlara bir bedraka-i isabet olmak üzere sair bir takım lügât ve

¹⁰ "Fransızca bir takım sözcük ve tabirlerin Osmanlıya aktarılmasında ve tercemesinde ortaya çıkan hataları düzelter ve bu sözcüklerin ve tabirlerin Türkçe gerçek karşılıklarını söyleyen ve kullanıldıkları yerleri belirleyen ve bu dilin daha birçok sırlarını ve inceliklerini de tarif eden ve açıklayan bir eserdir."

ibâratın dahi Türkçeye suret-i nakl ve tercemesinin iraesine himmet

buyurulmuş olduğu görülür” (*Galatât-ı Terceme*, 6. Defter, 24).¹¹

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı

çalışmasında defterlerin yazılmasının o dönem ilgi uyandırdığını dile getirmiştir:

“Galatât-ı Terceme’yi çıkaran Sait Bey, galatâtın her defterinde çeviri yanlışlarına işaret etmekte ve bu yayımlar çevrede derin bir ilgi uyandırmaktadır” (199-200).

Cemil Meriç ise *Kırk Ambar* adlı kitabında *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin

“dilimizin tarihi bakımından çok değerli bir mevkûte” olduğunu dile getirir ve

“Lügatçilerimiz o derbeder defterleri sık sık karıştırmalıdır” (294) diyerek

defterlerin dilbilimsel önemine işaret eder. Bu noktada Said hakkındaki ve defterlerin içeriği konusundaki genel görüşe ilişkin bilgi vermesi açısından Meriç’in tanımı oldukça açıcıdır. Bu tanımlamada Said’in eleştirel tutumu ve defterlerin bir çeviri eleştirisi olarak okunabileceğine değinilmemiş, Said adeta bir sözlük yazarı olarak gösterilmiştir.

Diğer yandan Cemal Demircioğlu, “*Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin

özellikle Fransızca terimlere Türkçe karşılıklar bulmak açısından oldukça önemli

olduğunu” belirtmekle birlikte, bu defterlerin “Avrupa ile kültürel, dilbilimsel ve

edebî temas başladığı andan itibaren, çeviri uygulamasına eğilen ve uygun karşılıklar

bulma ve bunları çeviride kullanma sorununa dâhil olan en azından bazı Osmanlı

kültürlerarası figürlerinin bulunduğunu gösterdiğini” dile getirmiştir (203).

Said’in dil odağındaki eleştirel yaklaşımının defterlere ilişkin bu görüşlerle

de desteklendiği görülmektedir. Bununla birlikte, Said’in terceme konusundaki üst

tartışmada, sözcüklerin karşılıklarını eleştirdiği ve defterlerde örneklenen en uzun

¹¹ “*Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde terimler ve özel tabirler söz konusu olduğu gibi genel olarak terceme ile uğraşanlara uygun bir kılavuz olarak diğer birtakım sözcük ve cümlelerin dahi Türkçeye aktarma ve tercemesinin şeklini söylemek konusuna hizmet ettiği görülür.”

metinlerin cümleler olduğu düşünülduğünde de Said'in dil odaklı bir eleştiri anlayışı belirlediği ve metnin bağlamını dikkate almadığı söylenebilir. Said'in ölmeden önce *Kamus-u Said* adlı bir sözlük hazırlamaya giriştiğini ve Said'in dilsel yaklaşımı açısından bu sözlüğün *Galatât- ı Terceme Defterleri*'nin uzantısı olarak nitelenebileceğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Said, *Kamus-u Said*'in önsözünde daha önce yapılan Fransızca kelimelerin açıklandığı çalışmaları “vocabulaire” olarak nitelemekte ve “artık vocabulaire'den ihraç etmekliğin zamanı gelmiştir” diyerek Fransızca kelimelerin tüm alanlarda doğru karşılıklarının verildiği bir sözlük hazırlamanın önemine işaret etmektedir.

Bu noktada Said'in sözcüklerin doğru karşılıklarının kullanılmasına verdiği önemle çeviride “yeterlilik”(adequacy) çatısı altında “eşdeğerlilik” (equivalence) sorunsallaştırdığını söylemek mümkündür. “Eşdeğerlilik” bu çerçevede bir ölçüt olarak belirse de bu kavramın çeviri kuramları açısından oldukça tartışmalı olduğu görülmektedir. Ancak çeviri söz konusu olduğunda ilk anlamındaki anahtar işlev nedeniyle çeviri kuramcıları bu kavramı kullanmaktan vazgeçememiştir. Zira iki şey arasında yapılacak bir karşılaştırma onu zorunlu olarak “eşdeğerlilik” bakımından değerlendirmeyi gerektirir. Bu kavram çeviri tartışmalarında daha çok dilbilimci eğilimdeki okulun başvurduğu bir kavramdır ki Said'in dil odaklı tutumunu bu okula eklemek de bir ölçüde mümkündür. İlk anlamıyla kullandığımızda “eşdeğerlilik” (equivalence) “eşit olma, değer, nicelik, önem bazında değiştirilebilir olma halidir”(Collins) ya da “aynı ya da benzer etkiye ya da anlama sahip olma halidir” (Collins). Said'in sorunsallaştırdığı eşdeğerlilik öncelikle Fransızca “sözcüklerin Türkçe muadilini aramak” olarak belirir. Said'in benimsediği yöntem, bu noktada sözcüğün öncelikle Fransızcadaki anlamını, kültürel alt yapısı ve etimolojik kökenleriyle tartışmaktır. Bunu ortaya koyduktan sonra Said, gerekçelendirerek

uygun gördüğü Türkçe karşılığı önerir. Bu öneride Said'in ölçüsü, anlamın okura doğru aktarılmasıdır. Dolayısıyla edebî metinler özelinde Said "eşdeğerliliğin" tanımını genişletir ve doğru anlamı vermek adına metne biçimsel olarak yer yer müdahalelerden çekinmez ve eşdeğerliliği cümlelerin anlamında da arar. Said edebî tercemede "serbest terceme"yi yani anlamı doğru aktarmak için cümlelerin yapısına müdahale edilebileceğini ve bu çerçevede anlamı doğru aktarmak adına açıklayıcı eklemeler yapılabileceğini bir ölçüde savunan bir mütercimdir ancak anlamın eksiltilmesi ve arttırılmasına Said'in tahammülü olmadığı söylenebilir. Diğer yandan Said edebî terceme örnekleri özelinde ortaya koyduğu bu "serbestlik" anlayışını diğer metin türleri için yani hukuk, diplomasi ve siyaset alanındaki metinler için eleştirileri göze alarak sürdürmemeyi seçmiştir.

Said, bu tür metinlerde biçimsel eşdeğerliliğin olanaklılığına inandığından, "aynen terceme" yöntemini kendisi de tercemelerinde uygulamıştır. Örneğin Jean Jacques Rousseau'dan yaptığı "Fezail-i Ahlakiye ve Kemalât-ı İlmiyye" adlı tercemesinin bir aynen terceme örneği olduğu ve Said'in bu tercemede kaynak metne biçimsel olarak da sadık kaldığı görülmektedir. Edebî metinler söz konusu olduğunda ise mecazi ve hakiki anlam farkını ortaya koyan Said, edebî olmayan metinlerde daha katı bir eşdeğerlilik anlayışı benimsemiştir.

Açıklamaya çalıştığımız çerçevede Said, defterlerde öncelikle dilsel malzemeyi ve bu malzemenin kullanımını sorunsallaştırmıştır, bunu yaparken de terceme anlayışını ortaya koymuştur. Bu çerçevede *Galatât-ı Terceme Defterleri* dönemin dilsel-metinsel normlarını ve Said'in önerdiği normları ortaya koyması açısından okunacaktır.

1. Çeviri Nasıl Yapılmalı?

Çevirinin nasıl yapılması gerektiği sorusu on dokuzuncu yüzyılın terceme faaliyetleri düşünüldüğünde çevirinin neden yapıldığıyla birlikte tartışılmalıdır. Zira tercemeye “Batılılaşma” çerçevesinde yüklenen işlev nasıl terceme yapılacağını da doğrudan etkiler. Mütercimın amacının Batı’daki her alandaki gelişmeleri aktarmak olduğu, edebî terceme özelinde de Batı’nın yaşam tarzını ve edebî türleri aktarmak olduğu düşünüldüğünde amacın daha çok erek dil ve kültür odaklı olduğu görülecektir. Bu işlevledir ki, ilk bölümde tartıştığımız gibi tercemenin sınırları belirsizleşmiştir. Dolayısıyla edebî terceme faaliyetleri özelinde hâkim normun anlam odaklı “hükmen terceme” ya da “serbest terceme” olduğu görülür. Bu hâkim normları saptarken akılda tutulması gereken en önemli unsur bu normların mutlak olmadıkları yani kural olmadıklarıdır. Diğer yandan terceme ürünlerinin niteliğine bakıldığında daha önce de belirttiğimiz gibi “çevir nasıl yapılmalı” sorusunun cevabı, dönemin terceme politikası “halk için hükmü aktarmak” olduğundan “sade bir dille anlamı aktararak çevirmek gerekir” şeklinde kabul edilir.

Said’in “çevirinin nasıl yapılması gerektiği” sorusuna cevabı da bu mutlak normu bir ölçüde destekler niteliktedir. Ancak Said’in bu noktada bir ayrımı ortaya koyduğu, farklı metin türlerine, farklı çeviri yöntemleriyle yaklaşmanın gereğinin defterler yoluyla tartışıldığı görülür. Bu çerçevede Said’in edebî terceme faaliyetinde “serbest terceme”yi savunduğu söylenebilir. Ancak Said’in “serbestlik” sınırlarının da cümlelerin sınırlarıyla örülü olduğu dikkat çekmektedir. Bunu açıklamak için öncelikle Said’in terceme tanımına ve bu çerçevedeki açıklamalarına bakmak gerekmektedir. Said, terceme anlayışını *Galatât-ı Terceme*’nin ikinci defterinde şu şekilde tanımlamıştır:

“Terceme demek ‘harf zarfest ve meani hemçü ab’ (harf kılıftır ve mana su gibidir) medlûlünce ab makamında olan manayı, bir lisanın elfâzı tarafından diğer lisanın zurûf-u elfâzına nakletmek demek olup tecvîz olunan tezyinat, zarf-ı ceditin suyu bozması ihtimaline mebnî muhafazaten bazu ecza-yı kimyeviye kabilindedir” (69).¹²

Bu tanımlamada, anlamı suya benzeten Said için tercemenin en önemli unsurunun anlamın korunması olduğu görülmektedir. Cemal Demircioğlu da Said’in anlamın korunmasına verdiği önemi vurgulayarak, şu ifadeleri kullanır: “Ona göre anlam, ideal olarak terceme sürecinde orijinal metnin kelimeleri değişse de değişmeyecek sabit bir unsurdur. Bu da gösterir ki, terceme onun zihninde sadece bir çeşit dillerarası başka kelimelerle ifade etme şeklidir” (169).

Bununla birlikte Said’in tercemede anlamın nakline verdiği önceliğe ilişkin en açık örneklerden birisi şiir çevirisi konusundaki görüşleridir. *Galatât-ı Terceme*’nin on beşinci defterinde Said, dize çevirmenin zorluklarına değinir ve şiir çevirisinde mantık ve mefhumu aktarmanın önemini dile getirir: “Hele manzum âsârın terceme-i nazmiyyesinde bir beytin mantuk ve mefhumunu hüsn-ü ifadeye muktedir olan şuaranın muvaffakiyetlerine her taraftan edilegelen alkışlar hakikaten şairane tercemedeki müşkilâtı isbâta kâfi olmalıdır (456).¹³

Anlamı terceme faaliyetinin temel unsuru olarak belirleyen Said, bu çerçevede defterlerde aynen tercemeyi ise “taklid” olarak değerlendirir:

¹² “Terceme demek sözün zarfı ve anlamı gibi sudan anlaşılan, su yerinde olan anlamı, bir dilin sözleri tarafından diğer dilin sözlerinin zarfına aktarmak demek olup izin verilen süsler, yeni zarfın suyu bozması ihtimalinden kaynaklanan koruma amaçlı bazı kimyevi ilaç türündendir.”

¹³ “Üstelik şiirlerin, şiir olarak tercemesinde bir beytin mantık ve düşüncesini güzel ifade edebilecek şairlerin başarılarına her taraftan gelen alkışlar gerçekten de şiir tercemesindeki zorluğu kanıtlamaya yeterli olmalıdır.

“Her lisan erbâbı istimlâk ettikleri elfâzın kuvvetine vakıf olacağından bir lafzı manâyı hakikisinden manâyı mecaziyesine veya lazımiyesinden tazminiyesine nakl ile ıstilah etmeye muktedirler. Lakin ecnebi bir lisandan alınan kelimeleri aynı aynına o lisandaki şive-i veya mana-yı tazminiye takliden diğer bir lisana nakil dikkatsizlik eseridir” (221).¹⁴

Bu noktada Said’in “aynen terceme” ve “serbest terceme” olmak üzere bir sınıflandırma yaptığı görülmektedir. *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde de bu ayrım örneklenir. Bu çerçevede “aynen terceme” için verilen örnekte Fransızca “*christol de roche*” tabiri ele alınır. Bu tabirin “kaya-i billuri” olarak terceme edilmesinin Türkçede bir anlam taşımadığına işaret eden Said, “bu kelimenin Türkçesi de, Arapçası da ve Farsçası da ‘necef’ tir” der (224). Bu örnekte ortaya koyulan ayırmadan yola çıkarak Said’in tabiri erek dilde karşılık geldiği eşyayı dikkate alarak çevirdiği ve bu çerçevede de sözcüklere dilsel gösterge olarak yaklaştığı görülmektedir. Bu bağlamda Said’in eşdeğerliliği, “göstergenin anlamı ya da değeri olan gösterilen” (Toury’ye göre erek dildeki malzeme) ile “göstergenin ortaya çıkmasını sağlayan ve sessel bir öge olan gösteren” (Toury’ye göre kaynak dildeki malzeme) (Yücel, Yapısalılık, 48) arasında konumlandığı söylenebilir.

Said, uygulamaya ilişkin örneklerden yola çıkarak Fransızca bilmeyen birinin anlamayacağını düşündüğü tercemeleri de eleştirir. Örneğin *Galatât-ı Terceme*’nin beşinci defterinde “pencere” anlamındaki “*fenêtre*” sözcüğünün tercemesine ilişkin yaptığı yorumda mecazi kullanım ve gerçek kullanım arasındaki farka işaret ederek, “*jeter par la fenêtre*” tabirinin kullanımı ile ilgili şunları dile getirir:

¹⁴ Her dil uzmanı kullandığı sözcüklerin kuvvetine vakıf olacağından bir sözcüğün gerçek anlamını, mecazi anlamından ya da gerekli anlamdan mâl edilen anlamına aktarma ve terimleştirmeye muktedirler. Lakin yabancı bir dilden alınan kelimeleri aynı şekilde o dilde kullanılan yapıyı ve anlamı taklid ederek diğer bir dile aktarmak dikkatsizlik olur.”

“Mesela Ahmet Münif Bey Efendinin (afâk)nam-ı risaledeki şu ifadeleri: (kadınlar bu üç şeyi pencereden atarlar, vakitleri, sıhhatleri ve paraları) şayan-ı kabul olmayıp, Fransızca bilmeyen ve Fransızca böyle bir ıstılah-ı mevcut olduğuna vakıf olmayan adam bu ibareden hiçbir şey anlayamayacağı ve buna bedel (kadınlar üç şeyi israfta ifrât idirler) denilse muvafık-ı hâl-i tercüme edilmiş olacağı bi-gümândır” (21-22).¹⁵

Said’in anlamın doğru aktarılmasına verdiği önemi kimi sözcükleri açıklarken sunduğu örneklerde de görmek mümkündür. *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin beşincisinde karıştırılması muhtemel olan ve yakın anlamdaki Fransızca kelimelere yer veren Said’in bu defterde “hakiki anlam” ve “mecazi anlam” ayrımını ortaya koyduğu ve bunu örneklendirdiği görülür (3). Örneğin “éveiller” ve “réveiller” fiillerini açıklarken Said şunları dile getirir:

“Bu iki lafzın ikisi de hakiki manaya alındıkları halde, uykudan uyandırmak manasını ifade ettiklerinden (uyandırmak) (ikaz etmek) tabirleriyle terceme olunmalıdırlar. Lakin mecazen isti’mal olundukları halde tercemede iki lafz arasındaki farkı piş-i nazara almak iktiza eder”¹⁶ (5. Defter 3).

Bu noktaya kadar Said’in Tanzimat dönemi terceme anlayışına hâkim olan erek dildeki anlam odaklı tercemeyi savunmakta olduğu ancak Said’in serbest terceme anlayışının, Batıdan eserlerin nakl, taklid, tenzîr, tahvil, hulasa gibi

¹⁵ “Örneğin Ahmet Münif Bey Efendinin (ufuklar) adlı risaledeki şu ifadeleri: (kadınlar üç şeyi pencereden atarlar, vakitleri, sıhhatleri ve paraları) kabule değer olmayıp, Fransızca bilmeyen ve Fransızca böyle bir mevcut terim olduğundan haberdar olmayan adamın bu ibareden hiçbir şey anlamayacağı ve buna bedel (kadınlar üç şeyi israfta ifrât idirler) denilse başarılı şekilde terceme edilmiş olacağı şüphesizdir.”

¹⁶ “Bu iki lafzın ikisi de gerçek anlama geldikleri halde, uykudan uyandırmak anlamını ifade ettiklerinden (uyandırmak) (ikaz etmek) tabirleriyle terceme olunmalıdırlar. Lakin mecazen kullanıldıkları halde tercemede iki sözcük arasındaki farkı göz önünde bulundurmak gerekir.”

yöntemlerle aktarılmasını değil, dilsel düzeyde cümlelerin ya da sözcüğün göstergesel anlamını doğru vermek adına açıklayıcı müdahalelerin yapılabileceğini içerdiği görülmektedir. Bu çerçevede Said'in "çeviri nasıl yapılmalı" sorusuna verdiği yanıtın edebî terceme özelinde anlam odaklı olduğu açıktır. Ancak bu noktada Said'in dikkat çektiği farklı metin türleri ve farklı çeviri yöntemleri ayrımının da vurgulanması gerekmektedir.

Said'in eleştirileri ve kendi tercemeleri arasında yer yer tutarlılık olmadığı Fransız yazar Jean Jacques Rousseau'dan *Fezail-i Ahlakiye ve Kemalât-i İlmiye* adıyla terceme ettiği eserinde görülür. Said bu eseri, anlam odaklı serbest tercemeyi savunmasına rağmen aynen terceme yöntemiyle çevirmiştir. Said bu esere yazdığı "ifade-i mahsusa" bölümünde bu eseri "aynen terceme"sinin gerekçelerine değinerek metin türü ayrımını ortaya koyar:

"Evvel-i emrde makale-i mezkûreyi aynen terceme ve bir veciz-i vecazât nakl etmeye münasip gördüm. Her şeyde ve alelhusus fezail-i ahlakiyye ile kemalât-ı ilmiye muvazene ve muhakeme gibi mühim bir sedd üzerine hame-i ran hacet ve mekâl olmak için lazımgelen ilim ve fûnûnda bazı i'mak-ı fıkdanî ve Fransızcadan istifade ve tercihi ifade-i meramda istidamın noksanı elbette gerek tercemede ve gerek muhakemât ve muhazâta ve pek çok hatalara sebep olmuş ve olacaktır."¹⁷

Said'in bu noktada aynen terceme gerekçesini metnin "ilim ve fûnuna" değin içeriğine ve bu konuda kendi bilgi eksikliğinin yorum yapmasına imkân vermemesine bağladığı görülmektedir. Diğer yandan, eserin içeriğine göre terceme

¹⁷ "Her şeyden önce yukarıdaki makaleyi aynen terceme ve bir kısa söz ile aktarmayı uygun gördüm. Her şeyde ve genel olarak da fezail-i ahlakiye ile kemalât-ı ilmiye uygunluk ve muhakeme gibi önemli bir konuda hükmeden kaleme gereken ilim ve fende bazı derinleşme yokluğundan ve Fransızcadan yararlanmada ve niyetin ifadesi konusundaki tercihte bilgimin eksikliği elbette gerek tercemede ve gerek yargılarda ve karşılıklarda pek çok hatalara sebep olmuş ve olacaktır."

anlayışının değişebileceğini böylece gösteren Said, iki parçadan oluşan tercemenin ikinci kısmının başına eklenen “ifade-i mahsusa”da da bunu ifade etmiştir. Said bu bağlamda, “Bazı zevât tercemenin daha açık ibareli olmasını tavsiye buyuruyorlar. Böyle asâr açık ibareyle nakabil-i terceme olduğunu şive-i lisanımıza vakıf olanlar teslim ederler” demiştir.

Bu çerçevede Said’in “aynen terceme” faaliyetini ne şekilde uyguladığını örneklendirmesi açısından *Fezail-i Ahlakiyye ve Kemalât-ı İlmiyye* tercemesinden kimi örneklere bakmak açıklayıcı olacaktır. Said, Rousseau’nun özgün metninin ilk bölümünde yer alan bir cümleyi¹⁸ şu şekilde “aynen terceme” etmiştir:

“Ne âli ve nefis temaşadır ki, insan mesai-i mahsûsasıyla nevmen sahe-i ademden kıdemine mevki’ tahayyuz ve beruz olup tabiatın kendisini muhat eylediği zulmât-ı gafleti imhâ ve kendi mahiyeti fevkine isâl ve âlâ ve selim-i fikr ile avâlim-i ulviyeye irtikâ ettikten ve şems-i Münir gibi feyfa-i vasî-i lâhalâ-i kainatta, deyü himmetine rehpeymya olduktan başka daha âli bir himmet ve daha müşkil bir maslahat olmak üzere kendi batınına dahi dahil ile insanın tabiyât-ı asliyye ve vezaif-i beşeriyyesini tedkik ve encâm ve akıbet-i tahrir ve tayin etmeye itina eder” (14).¹⁹

¹⁸ “C’est un grand et beau spectacle de voir l’homme sortir en quelque manière du néant par ses propres efforts; dissiper, par les lumières de sa raison les ténèbres dans lesquelles la nature l’avait enveloppé; s’élever au-dessus de lui-même; s’élancer par l’esprit jusque dans lesquelles la nature célestes; parcourir à pas de géant, ainsi que le soleil, la vaste étendue del’univers; et, ce qui est encore plus grand et plus difficile, rentrer en soi pour y étudier l’homme et connaître sa nature, ses devoirs et sa fin” (3).

¹⁹ “Ne büyük ve güzel bir seyirdir ki, insan özel çalışmalarıyla yeniden hiçlikten bir yer tutup onunla savaşıarak, tabiatın kendisini kuşattığı dalgın karanlıkları imha eder ve üst kendiliğine yükselir ve doğru fikir ile yüksek alemlere çıktıktan ve parlak ay gibi susuz çöllerden kainatın ardına, onun hizmetine koştuğundan başka daha yüksek bir hizmet ve daha zor bir iş olmak üzere kendi içine inerek insanın asıl doğasını ve insani görevini inceler ve sonunu ve akıbetini yazmaya ve belirlemeye çalışır.”

Bu terceme örneğinde, Said'in son derece secili bir dil kullandığı ve özgün metinde sade bir dille yazılmış olan cümlelerin zor anlaşılır bir hale geldiği söylenebilir. Diğer yandan, eşdeğerlilik bağlamında değerlendirildiğinde, erek dildeki metnin, kaynak dildeki metin ile kelimesi kelimesine bir terceme anlayışıyla terceme edildiğini söylemek de mümkündür.

Said, edebî tercemede anlamın aktarılmasını ölçüt olarak koyarken, farklı metin türlerine farklı çeviri stratejileriyle yaklaşılması gerektiğini felsefî bir risale olan *Fezail-i Ahlakiyye ve Kemalât-ı İlmiyye* adlı makaleyi aynen terceme yöntemiyle çevirerek böylece ortaya koymuştur. Bu çerçevede Tanzimat döneminin terceme faaliyetlerinin büyük oranda edebî faaliyetler olarak kabul edildiğinden yola çıkarak, Said'in metin türlerine ilişkin bu ayrımı ortaya koymasının önemli olduğu ve böylece farklı metin türlerinin çevirisinde farklı çeviri normlarının geçerli olacağı sonucuna bu yolla ulaşmanın mümkün olduğu söylenebilir.

Bu noktaya kadar, Tanzimat dönemi terceme faaliyetleri çeviri süreci normları açısından değerlendirildiğinde, edebî terceme bağlamında erek dildeki kabul edilebilirliğin hâkim norm olarak daha baskın olduğu görülmektedir. Said'in de kuramsal açıklamalarında bu yönde bir yaklaşım içinde olduğu ancak Said'in serbest terceme anlayışının sınırlarının cümlelerin sınırları içinde olduğu görülmektedir.

Said'in dönemin “terceme” anlayışını benimsediği diğer bir unsur da Tanzimat döneminde “terceme”de kullanılan yerelleştirme stratejisi olmuştur. *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde “yerelleştirme”nin izinin sürülmesi, bir metindışı kaynak olarak bu defterlerin döneme ilişkin kısıtlamaları da ortaya koyuyor olmalarından kaynaklanmaktadır.

Said'in anlam odaklı terceme anlayışı içinde Lawrence Venuti'nin kuramsallaştırdığı erek dildeki kabul edilirliliği (*acceptability*) arttıran yerelleştirme (*domesticalization*) tekniğine yer yer başvurduğu görülür. Ancak defterlerde yerelleştirmenin başat olduğu söylenemez. Bununla birlikte Said'in terceme anlayışının kabul edilebilirlik ile yeterlilik arasında bir denge kurulması şeklinde geliştiğini gösteren en önemli örneklerden birisi yerelleştirmenin bu defterlerde uygulandığıdır.

1813 yılında öncelikle Alman mütercim ve düşünür Friedrich Schleiermacher'in ortaya attığı teze göre, yazarı okura, okuru yazara götürecek yaklaşım, yerelleştirme ve yabancılaştırma olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar. Schleiermacher, *Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens* (Farklı Çeviri Yöntemleri) adlı eserinde, çevirinin iki yolu olduğunu belirtir: “Ya çevirmen yazarı mümkün olduğu kadar huzur içinde bırakır ve okurun kendisinin yazara gitmesini sağlar ya da okuru huzur içinde bırakarak yazarın okura gitmesini sağlar” (48).

Bu kuramı geliştiren Lawrence Venuti de *The Translator's Invisibility* (Çevirmenin Görünmezliği) adlı eserinde kaynak metni, erek dilin normlarına uygun olarak ve akıcı bir biçimde çevirmeyi “yerelleştirme” ve kaynak metnin bazı yabancı unsurlarını tutarak erek dilin normlarını zorlayan bir biçimde çevirmeyi de “yabancılaştırma” kavramlarıyla adlandırmıştır (21). Venuti'ye göre çevirinin amacı kültürel “ötekiyi” “aynı olan”, “tanınır olan” gibi sunmaktır ve bu amaç her zaman için toplu bir yerelleştirme riskini beraberinde getirir. Venuti bu bağlamda çevirmenin karşılaştığı en önemli sorunun neden ve nasıl çeviriyorum sorusu olduğunu dile getirmiştir (18).

Said'in bu soruya kuramsal düzlemde verdiği yanıt son derece nettir. Said'in tercemenin Batı'daki gelişmeleri aktarmak için bir araç işlevine sahip olduğuna

inandığına tercemenin işlevi konusundaki görüşleri aracılığıyla atıf yapılmıştı. Bu noktada Said'in "çeviri nasıl yapılmalı" sorusuna verdiği yanıt da tercemenin tanımına ilişkin görüşlerinde, anlama verdiği önem bağlamında görülmüştü. Bu çerçevede anlamın erek dil okuruna yeterli olarak aktarılması için Said'in yerelleştirme yöntemini kullanmaktan da çekinmeyeceği görüldü.

Yerelleştirme yönteminin Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerinde de özellikle ahlak kaygısından hareketle ve hedef okur olan halkın "kabul edebilirliğini" arttırmak için sıkça başvurulmuş bir yöntem olduğu akademik çalışmalarla da örneklenmiştir. Melahat Gül Uluğtekin'in "Ahmet Vefik Paşa'nın Çevirilerinde Osmanlılaşan Molière" başlıklı yüksek lisans tezinde yerelleştirmenin bir strateji olarak Fransız yazar Molière'in tiyatro eserlerinin tercemesinde Ahmet Vefik Paşa tarafından bilinçli olarak kullanılan bir yöntem olduğu kanıtlanmıştır. Özlem Berk de "Translation and Westernization in Turkey" adlı yayımlanmamış doktora tezinde, özellikle Batı'dan terceme etkinliğinin yoğun olarak görüldüğü on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında yerelleştirme etkisinin açıkça görüldüğüne dikkat çekmiştir:

"Türk çeviri tarihinde de, çeviri etkinliğinin özellikle yoğun olduğu 19. yüzyılın ikinci yarısında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yerelleştirme stratejisi yaygın olarak kullanılmıştır. 19. Yüzyılın ikinci yarısında Batı'dan yapılan ilk çevirilerle Osmanlı kültür dünyasına Batı etkisinin yeni kavram ve fikirlerle birlikte girmesi ve yeni Türk edebiyatının giderek gelişmesiyle birlikte baskın olan çeviri stratejisi yerelleştirmeydi" (5).

Galatât-ı Terceme Defterleri'nde sözcük ve tabirler açıklanırken verilen terceme örneklerinde bu eğilime rastlanılır. Örneğin, "tromper" kelimesini açıklarken verdiği örnekler arasında Said, "Tanrı" anlamına gelen "Dieu" kelimesini,

“Cenab-ı Hakk” şeklinde terceme etmiştir (109). Benzer bir örnekte de yine aynı madde içinde Molière’den yaptığı bir alıntı içindeki “Tanrım!” anlamına gelen “*Mon Dieu*” nidasını “Yarab” olarak terceme etmiştir (110). Bu kullanımların, söz konusu sözcükler dini bağlamları içinde düşünüldüğünde yerleştirildikleri görülmektedir.

Said, anlamın erek okurun zihnine tam olarak aktarılmasına önem vermiş, tek bir sözcüğün bu anlamı aktaramayacağını düşündüğü noktalarda da yer yer yerleştirmeyi göze alarak açıklayıcı tabirlerle tercemeyi desteklemiştir. Bu çerçevede *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nin üçüncüsünde yer alan ve bugün “Hikâyeler anlatılıyor” şeklinde Türkçeleştirilebilecek olan “*On conte des histoires*” cümlesinin, Said tarafından “Kıssalar destanlar hikâye ediliyor” şeklinde terceme edildiği görülür (112). O dönem çerçevesinde bakıldığında okurun zihninde “hikâye”nin tam olarak karşılığı olmayacağını ve “kıssa” ile “destan” kelimelerinin Osmanlı okurunun zihninde “*histoire*”a karşılık geleceğini düşünen Said, okurun zihninde doğru anlamı oluşturmak adına bu müdahaleden çekinmemiştir.

Diğer yandan, Said’in yerleştirme eğilimi yer yer sansür boyutuna ulaşmıştır. Bu çerçevede *Galatât-ı Terceme Defterleri*’ne karşılık bir tenkit yazan Halid Bey ile Said arasında “*hâte*” kelimesi konusundaki tartışma bunu örnekler. Halid Bey, tenkitte Said’i kelimelerin anlamlarına ilişkin “hükümde bulunmakla” eleştirmiş ve “Terceme-i Galatâtlarında Said Bey Efendi Hazretleri, (*hâte*) lafzı isti’mal olunmuş ise onu (bila-i ifade-i vakit) terkibiyle ifade lazımdır” diyerek yine alel ıtlak bir hükümde bulunuyor (*à la hâte*) terkinin tercemesi için hiçbir vakit ve zamanda (bila-i afete-i vakit) demek mümkün olamaz” demiştir (215).²⁰ Halid Bey, bu tabirin yerine “acilen”, “tez” ve “çabuk” sözcüklerini önermiştir. Buna verdiği

²⁰ “‘Terceme-i Galatâtlarında Said Bey Efendi Hazretleri, (*hâte*) kelimesini kullanılmış ise onu (bila-i ifade-i vakit) terkibiyle ifade etmek gerekir’ diyerek yine genel olarak bir hükümde bulunuyor. (*A la hâte*) terkinin tercemesi için hiçbir vakit ve zamanda (bila-i afete-i vakit) demek mümkün olmaz.”

yanıtta Said şu ifadeleri kullanmıştır: “Tez lafzı bunun mukabil olmak üzere irâd olunabileceği ve irâd-ı hatır-ı acizi olmamış denilse de bunu terk etmeyi münasip görmüştüm. Sakil bir manayı mutazammın olarak farskiye elfaz-ı müstehceneden sayılabilen lafz-ı mezburun isti’mal etmemelidir” (219).²¹ Bu örnekte Said’in Farsçada müstehcen bir anlamı olabileceği için “tez” kelimesini kullanmaktan kaçındığı görülmüştür.

“Çeviri nasıl yapılmalı” sorusunun cevabı *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde arandığında ortaya çıkan normların, döneme ilişkin hâkim normlardan farklılaşan yönü Said’in bu soruyu sadece edebî tercemeler için değil, tüm metin türleri için sormuş olmasıdır. Bu çerçevede bu sorunun yanıtı da metin türlerine göre değişmiştir. Ancak Said’in ortaya koyduğu anlam çevirisi onu, “serbest terceme” taraftarı olarak sunmuş olsa da, Said’in sadece cümlelerin sınırları içinde bu serbestiyi kullandığı söylenebilir. Zira Said’e göre Batı’daki gelişmelerin aktarılması için “özetleme”, “değiştirme”, “kısmen aktarma” gibi yöntemler değil, dilsel malzemenin ne şekilde kullanılacağı açısından bir serbestlik söz konusudur.

2. Ne ile Çevirmeli?

Çeviri sürecinde verilen en önemli kararlardan birisinin, kaynak dildeki malzemenin yerini alacak erek dildeki malzemenin belirlenmesi olduğu çalışmamızın önceki bölümlerinde açıklanmıştı. Bu çerçevede dönemin terceme anlayışı içinde açık bir norm olarak belirmeyen dilsel malzemenin, *Galatât-ı Terceme Defterleri*’nde sorunsallaştırıldığı görülmektedir. Said’in çeviri süreci öncesi normlar bağlamında terceme edilecek metnin seçiminde çevrilebilirliği, erek dilde

²¹ “Tez kelimesinin buna karşılık olarak söylenebileceği ve nacizane fikir buna olmamış dese de bundan vazgeçmeyi uygun görmüştüm. Çirkin bir anlamı içeren Farsça bir müstehcen sözcük sayılabilen anılan sözcük kullanılmamalıdır.”

yeterliliğinin sağlanması bağlamında bir ölçüt olarak koyduğu, bununla birlikte çeviri sürecinde de anlamın aktarılmasına öncelik veren bir anlayışı benimsemiş olsa da, “serbestliği” cümle ile sınırlamış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla dönemin hâkim normlarına eklemlendiği noktalar olsa da Said’in dil odaklı bir çeviri eleştirisi yaparak bir ölçüde hâkim çeviri normlarını da sorunsallaştırmış olduğu savunulabilir. Bu görüşü destekleyebilmek için defterlerin içeriğine ve dil odaklı eleştirinin bu defterlerde nasıl uygulandığına bakmak açıklayıcı olacaktır.

Galatât-ı Terceme Defterleri’nde Fransızca sözcüklerin Türkçe karşılıklarının değerlendirilmesi sırasında Said’in sözcüklerin Türkçesini karşılaştırmalı bir üslup içinde tartıştığı görülür. Diğer yandan Said’in bu karşılaştırmayı yaparken dayatmacı bir üsluptan kaçındığını her fırsatta belirtmesine rağmen, “kuralcı” bir değerlendirme anlayışını da benimsemiş olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çerçevede *Galatât-ı Terceme Defterleri*’ndeki sistemi ve Said’in kullandığı üslubu yansıtmaları açısından, sözcük ve tabirleri açıklamakta kullandığı ve defterler boyunca tekrarlanan bazı sözcük ve tabirlere dikkat çekilmesi yararlı olabilir. Said’in edebî tercemelerden alınan sözcükleri tartışırken Fransızca sözcüklere önerdiği Türkçe karşılıkları, “... şeklinde isti’mal olursa da” (böyle kullanılsa da) “...terkibiyle tercemesi münasiptir” (terkibiyle çevirisi uygun olur), “muadil olmak” (eşdeğer olmak), “tercemesinde yakışır, ihtizâ eder” (örneklendirilir), “... olarak terceme muvaffak-ı hâl olurdu.” (... olarak çevirisi başarılı olurdu), “... terkibiyle ifade elzemdir” (terkibiyle ifade gereklidir), “... ile terceme etmek hatâ-i zahirdir” (... ile çevirmek açık hatadır), “terceme-i sahihesi” (gerçek çevirisi), “... bundan ehvendir” (...bundan daha iyidir), “... şeklinde tercemesi daha güzel ve sahih olur”, “(böylece) hak tercemeyi ifâ etmiş oluruz” (asıl

çevirisini yapmış oluruz) gibi tabirlerle ortaya koyduğu görülür. Bu kullanımların ortak iletilsinin bir karşılaştırma yaparak daha eşdeğer olan Türkçe “muadili” bulmak olduğu görülmektedir.

Galatât-ı Terceme Defterleri’nin sadece edebî terceme faaliyetlerini inceleyerek değil, aynı zamanda Said’in bir bürokrat olması ve hukuk alanında çalışması nedeniyle resmî tercemelerin ve hukuk alanındaki tercemelerin de incelenmesiyle hazırlandığı görülür. Bu noktada defterlerin incelenmesi sonucunda Said’in edebî tercemedeki ve resmî tercemedeki yanlışları değerlendirirken farklı üsluplar kullandığı ve hukuk terimlerinin tercemesinde daha kesin bir yanlış belirlemesi yaptığını gözlemlemek mümkündür. Bunu da daha önce de işaret edilen farklı metinlere farklı çeviri stratejilerinin uygulanabileceği görüşüyle açıklayabiliriz. Bu çerçevede edebî terceme örnekleri için kullandığı “alternatif sunma” ya da nispeten “öneri” içerikli cümlelerinin yerini hukuk tabirleri söz konusu olduğunda, “asla söz konusu olamaz”, “kaideten”, “lazım gelir”, “denilmelidir” , “bir büyük yanlışlık” gibi zorunluluk bildiren bir söylem almaktadır.

Bu farklılıktan da yola çıkarak, Said’in dil odaklı tutumunu bir ölçüde tercemede “eşdeğerliliği” sağlamanın edebî tercemeye oranla daha kolay olduğu hukuk, bilim gibi alanlarda Terceme Odasında yaptığı tercemelere ve bu alandaki uzmanlığına bağlamak mümkündür. Bu noktada Said’in tercemeyi sadece edebiyat özelinde değil hukuk, bilim gibi alanlar bağlamında da değerlendirdiği ve hukuk terimleri ile tercemede kullanılan bir fiili aynı yöntem ile incelediği görülür. Farklı metin türlerine farklı çeviri yöntemleriyle yaklaşılmasının gereğini ortaya koyan Said’in çeviri eleştirisi yönteminde ise farklı metinler için aynı yanlış çözümlemesi yöntemini kullanması ise dikkat çekmektedir ve eleştirilebilir. Bu noktada Said’in

çeviri eleştirisinde dilsel eşdeğerlilik normunu nasıl uyguladığına ve erek dildeki dilsel malzemeyi nasıl belirlediğine bakmak gerekmektedir.

Said'in *Galâtât-ı Terceme Defterleri*'nde sözcükleri değerlendirirken son derece ayrıntılı dil odaklı açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin Said, birinci defterde Türkçeye bugün "hızlandırmak" olarak çevrilebilecek "*accélerer*" fiili için yaptığı değerlendirmede bir ince ayrımı ortaya koymuştur. Said, Fransızcada aslen "*hâter*" fiilinin "hızlanmak" anlamına geleceğini, "*accélerer*" fiilinin Latince "seri" anlamına gelen "*celer*" sözcüğünden türediğini, bu bağlamda "*hâter*" fiilinin "madde-i esasiyesinin" "*précipitation*" yani "acele-i telaş" olduğunu ve "*accélerer*" fiilinin esas istikâkının da "seri" sözcüğü olduğunu savunmaktadır (5).

Galâtât-ı Terceme Defterleri'nde Said'in kimi sözcüklerin karşılıklarını tartışırken etimolojik açıklamalar yapması onun dil odaklı yaklaşımının bir diğer göstergesidir. Bu çerçevede *Galâtât-ı Terceme*'nin ikinci defterinde Said'in Fransızcadaki "*on dit*" kalıbını açıklarken Fransızca "on" zamirinin Latince insan anlamındaki "*homo*" kelimesinden geldiğini ve bu nedenle "*on dit* denilince *homme dit* makamında bir tabirin kullanılmış olunduğunu" anlattığı (69) ve önerdiği karşılıkları etimolojik tartışmayla da desteklediği görülür.

Said, etimolojik tartışmasını Almanca, Farsça, Arapça gibi diğer dillerdeki sözcüklerden yararlanarak da geliştirmiştir. *Galâtât-ı Terceme Defterleri*'nde açıklanan yanlışlar bağlamında Said aynı zamanda Almanca kimi kullanımlardan da örnek vermiştir. Bu çerçevede Said, "gelişmemiş" anlamındaki Fransızca "*malvenu*" kelimesini açıklamak için Almanca "*Uebelhaut*" kelimesine başvurur. Fransızların bu sözcüğü "zararlı" anlamındaki "*malfait*" olarak çevirdiğini "*Missethat*" kelimesini ise "zarar" anlamındaki "*méfait*" olarak çevrildiğini anlatır (139).

Bununla birlikte Said, Arapça ve Farsça sözcüklerin kullanımlarından, örneklerini ve tartışmasını geliştirmek için yararlanmıştır. *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin üçüncüsünde yer alan ve bugün “anlatmak” fiiliyle çevrilen Fransızca “*raconter*” fiili başlığı altında Said, Fransızca bu fiilin tam olarak karşılığını vermek için “hikâye etmek” tabirinin yeterli olmayacağını belirterek, bu tabirin Fransızca “*conter*” fiiline karşılık kullanılmasının ve “*raconter*” fiilinin ise “nakl ve rivayet etmek” şeklinde tercemesinin daha uygun olacağını yazar. Said, bu açıklamanın ardından “*conter*” fiilinin Farsça “hikayât görmek” tabirinin tam karşılığı olduğunu da dile getirir (112).

Diğer yandan *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde yer alan birçok cümlelerin tercemesinde, Said'in kuramsal bağlamda savunduğu gibi eşdeğerliliğin kaybolmadığını görmek mümkündür. Bu çerçevede Said, Montesquieu'nün “*Dans ces bois de myrtes les amants viennent se conter leurs peines*” cümlesini, “Bu mersin ormanlarında âşık-ı yekdiğere hikâye-i firak ve meşâk ederler” (153) şeklinde terceme etmiştir. Bu tercemede kaynak dildeki dilsel malzemenin erek dile eksiksiz olarak aktarıldığı görülür. Diğer yandan bu cümlede “birbirlerine acılarını anlatmak” şeklinde çevrilebilecek “*se conter leurs peines*” ifadesi Said tarafından “hikâye-i firak ve meşakk etmek” olarak terceme edilmiştir. Bu çerçevede Said'in terceme tanımı hatırlandığında, cümlelerin anlamının erek dil okurunda doğru anlaşılması için kimi eklemelerin ya da açıklamaların yapılabileceğini savunan Said'in “acılar” kelimesini “ayrılık ve sıkıntılar” anlamına gelen “firak” ve “meşakk” sözcükleriyle terceme etmeyi tercih ettiği görülür. Diğer yandan bu tercemenin Said'in secili söylemine de bağlanabileceği düşünülebilir.

Fénelon'un “*Socrate aime mieux mourir que s'enfuir, de peur de désobéir aux lois qui le retiennent en prison*” cümlesinin tercemesine de *Galatât-ı Terceme*

Defterleri'nden yer veren Said, bu cümleyi “Sokrat kendisini mahbusda tutan kanunlara adem-i itaatten ihtirazen vefati firara tercih etti” (99) şeklinde terceme etmiştir. Bu tercemede de Said'in erek dilde kullandığı malzeme ile kaynak dildeki malzemenin eşdeğerlilik açısından oldukça tutarlı olduğu görülmektedir.

Said, Molière'in “*Le mariage est une chaine où l'on ne dit jamais soumettre un coeur par force*” cümlesini de anlamsal eşdeğerliliği koruyarak “İzdivac bir zincir olup hiçbir gönü cebren bu zincire rabt etmemelidir” şeklinde terceme etmeyi uygun görmüştür. Diğer yandan bu cümlemin ancak “İzdivac, hiçbir gönülün cebren rabt edilmemesi gereken bir zincirdir” (83) şeklinde çevrilmesi halinde biçimsel eşdeğerlilik korunmuş olacaktır. Bu çerçevede bu örnekte Said'in cümleyi daha anlaşılır kılmak için cümle yapısına müdahale ettiğini söylemek mümkündür.

Galatât-ı Terceme Defterleri'ni bir çeviri eleştirisi odağı hâline getiren, bu defterlere dönemin mütercimlerinin verdiği yanıtlar olmuştur. Bu çerçevede çalışmamızın giriş bölümünde de atıf yapmış olduğumuz gibi Halid Bey, Fatin İhsan ve Yorgaki Efendi *Galatât-ı Terceme*'yi eleştiren metinler yazmışlar ve bu metinlerin büyük bölümü de *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde yer almıştır. Bu tartışmalara katılan mütercimlerin de dil odaklı eleştiri anlayışını sürdürdükleri ve terceme konusunda dil odaklı bir üst tartışmanın bu şekilde doğduğu görülür.

Bu çerçevede Halid Bey ve Said arasındaki Fransızca “*avoir l'intention*” tabiri etrafında gelişen dil odaklı tartışma açıklayıcı niteliktedir. Bu tartışma çerçevesinde Said'in kelimeleri kültürel bağlamıyla değerlendirmesi dikkat çekicidir. Bu çerçevede Said, *Galatât-ı Terceme*'de Fransızca kalıplaşmış kimi tabirlerin sözcüğü sözcüğüne tercemesinin doğru olmayacağını, iki kültürde sözcüklerin farklı çağrışımları olduğunu ortaya koymak için karşılaştırmalı bir değerlendirmede bulunur. Örneğin, “niyetinde olmak” şeklinde terceme edilen “*avoir l'intention*”

tabiriyle ilgili olarak, “niyet lafzının garptaki manası bizim isti’ malimizdeki manasına nispeten biraz daha kuvvetlidir. Bizde sadece zihinden geçen şeylere bile niyet denilir” (9) diyerek iki dildeki algılamaların farklılığına dikkat çeker. Said, “*avoir l’intention*” terkinin “niyetinde bulunmak” şeklinde terceme edildiğini, ancak aslında bunun “*avoir intention*” tabirinin karşılığı olması gerektiğini belirtir ve bunu açıklarken, “*intention*” kelimesinin aslında “tasmin” (tasımlama, tasarlama, kat’i olarak niteleme) ve karar anlamlarını içerdğine dikkat çeker (9).

Diğer yandan *Galatât-ı Terceme Defterleri*’ne bir eleştiri yazan Halid Bey, Said’in “*avoir intention*” ve “*avoir l’intention*” arasında ortaya koyduğu farkın “hakikat” olmadığını ve Fransızca “*Littre*” sözlüğünde de böyle bir ayrımın olmayıp, her iki tabirin aynı anlama geldiklerini savunur (263). Halid Bey, “*Littre*” sözlüğünden bu tabirin tanımını da aynen aktarmıştır: “İki tabir arasında önemli bir farklılık bulunmamaktadır ancak sadece bir sentaks farklılığı mevcuttur” (264).

Sözcüklerin anlamlarına ilişkin bu ayrıntılı açıklamalar, Said’in dilsel eşdeğerliliği bir norm olarak belirlediğini göstermektedir. Bu tartışmaya dönemin mütercimlerinin de katılması, bunun sadece hâkim normun bir uzantısı olarak kalmadığını gösterir niteliktedir.

Halid Bey ile Said arasında bazı cümlelerin tercemesi konusundaki tartışma, Said’in yer yer kuramsal görüşleriyle uygulamasının örtüşmediğini göstermiştir. Örneğin, Fransız yazar Buffon’un, “*En Egypte, faute de bois, on ramasse soigneusement les excréments de tous les animaux*” cümlesinin *Galatât-ı Terceme*’deki terceme önerisi, “Mısır’da odunsuzluktan naşe-i kafe-i hayvanâtın necsleri kemal-i itina ile cami’ ve idhâr olundu” (241) şeklindeyken, Halid Bey bu cümlenin, “Mısırdaki odunsuzluktan naşe-i kafe-i hayvanatın necisleri kemal-i itina ile (yerden) toplanılır, devşirilür” şeklinde terceme edilmesini önermiştir (242). Bu

örnekte, Said'in Türkçe sözcüklerin kullanılmasında gösterdiği özene rağmen, bu cümleyi terceme ederken Osmanlıca kelimeleri kullanmayı seçtiği görülmektedir.

Çeviri süreci çerçevesinde Said'in bir ölçüt olarak belirlediği dilsel eşdeğerlilik bağlamında, Türkçe karşılıkların kullanılması da yukarıda örneklenen kimi istisnalar dışında bir ölçü olarak belirir. Bu çerçevede Said, tercemede Arapça, Farsça ve Fransızca sözcüklerden yararlanılmaması konusunda kuramsal bağlamda tutarlı bir tutum benimsemektedir. Bu çerçevede, Rousseau'dan çevirdiği *Fezail-i Ahlakiyye ve Kemalât-ı İlmiye* 'nin başına yazdığı “ifade-i mahsusa”da bugün halen atıf yapılan ünlü dizelerini kaleme almıştır: “Arabça isteyen Urbana gitsin /Acemce isteyen İran’a gitsin / Firengiler Firengistan’a gitsin / Bunu fehmetmeyen cahil demektir / Ki biz Türküz bize Türki gerekdir”.

Said'in Türkçeci tutumu *Kamus'ül Ulûm* adlı bir sözlük hazırlayan “Muhitü'l Maarif” adlı resmî bir komisyonla ters düşmesine de sebep olmuştur.

“Karşısındakiler geleneksel Arapça kullanımını seçimleri için temel almaları gerektiğini savunurken Said, Arapça kelimelerin nasıl kullanılacağı konusunda çağdaş Osmanlıcanın geçerliliği konusunda ısrar etmiştir. Türkçe bir Bilim-Öğrenme sözlüğünün hazırlanması gerektiğine ve bir edebiyat adamı olarak Türk kimliğinin önemine vurgu yapmıştır” (Levend, *Türk Dilinde...* 200).

Muhitü'l Maarif'in, hazırladığı *Kamus'ül Ulûm* hakkındaki düşüncelerini İkdâm gazetesinde yayımlanması ve bu metinde “münakaşa” kelimesini kullanmasını da eleştiren Said, Arapça kelimelerin kullanımına bu çerçevede de karşı çıkmıştır:

“Dünyanın neresinde olursa olsun ve nerenin uleması tarafından ihtiyar olunmuş bulunursa bulunsun, madem ki, ‘Türk katibi’ denilen bir adam münakaşayı, tedkikat ve tenkidat-ı ilmiye ma’nasına olarak kullanmıyor. Türk *Kamus'ül Ulûm*’unda ‘münakaşa’

o ma'nâya kullanılmak câiz olmayıp gerek 'münakaşa'yı ve gerek o sırada yine bu kamuscuların bize zorla kabul ettirmek istedikleri 'i'timal' lafzını biz ya'ni 'Türk erbab-ı kalemi' şiddetle reddeder ve eğer bize mükâbere ile ve adeta zorla elfaz ü istilâhat kabul ettirmek istiyorlarsa memleketimizden mündefi' olup gitmelerini Arabistan'ın Çin ve İran'ın istedikleri yerinde istediklerini yapmalarını ihtar eyleriz" (Levend, 201).²²

Said'in bu Türkçeci tutumunun aslında *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde Fransızca sözcüklerin Türkçe karşılıkları konusunda geliştirdiği tartışmanın çıkış noktalarından birini oluşturduğu da söylenebilir. Said, erek dilde kullanılacak malzemeyi belirlerken, Arapça, Farsça sözcüklerden bazı sözcük ve tabirleri açıklamak için yararlanmış olsa da Fransızca kelimelere karşılık olarak Türkçe sözcükler seçmeye özen göstermiştir.

Bu çerçevede, çeviri sürecinde kullanılacak dilsel malzemenin seçiminde Said'in Türkçe eşdeğerin kullanılmasını bir ölçüt olarak sunduğunu söylemek mümkündür.

Galatât-ı Terceme Defterleri terceme faaliyetlerindeki çeviri süreci öncesi ve çeviri süreci hâkim normlarının belirlenmesinde bir metindışı kaynak olarak okunduğunda, Said'in çeviri öncesi hâkim normlardan terceme yapılacak dilin Fransızca olması ve tercemeye yüklenen işlev bağlamında kuramsal olarak farklı bir çizgide olmadığı görülür. Bununla birlikte, kaynak dildeki metnin seçimi konusunda

²² "Dünyanın neresinde olursa olsun ve nerenin bilim adamları tarafından seçilmiş olursa olsun madem ki 'Türk yazarı' denilen bir adam 'münakaşa'yı inceleme ve eleştiri anlamında kullanmıyor. Türk Kamus-ül Ulumu'nda 'münakaşa'yı o anlamda kullanmak mümkün olmayıp gerek 'münakaşa'yı ve gerek o sırada yine bu kamuscuların bize zorla kabul ettirmek istedikleri 'i'timal' lafzını biz yani 'Türk erbab-ı kalemi' şiddetle reddeder ve eğer bize kendini büyük görerek ve adeta zorla sözcük ve terimleri kabul ettirmek istiyorlarsa memleketimizden çekip gitmelerini Arabistan'ın, Çin ve İran'ın istedikleri yerinde istediklerini yapmalarını hatırlatırız."

Klasikler Tartışması içindeki tutumu dikkate alındığında Said, metnin çevrilebilirliğini bir ölçüt olarak sunmuş ve on yedinci yüzyıl Fransız klasiklerinin yerine realist ve natüralist eserlerin çevrilmesi tercihini dile getirmiştir.

Çeviri süreci normları bağlamında, “çeviri nasıl yapılmalı” sorusuna Said’in sunduğu ölçütün dönemin hâkim anlayışıyla uyumlu olarak anlamı odağa alarak çevirmek olduğu görülmektedir. Ancak Said’in bu bağlamda “serbest terceme”den anladığının özetleme, aktarma gibi yöntemlerin kullanılması olmadığı söylenebilir. Said’in serbestlik anlayışının, cümlelerin anlamını doğru aktarmak ve erek dildeki kabul edilebilirliği dilsel bağlamda arttırmak için açıklayıcı ifadelerle başvurmak noktasına kadar uzandığı görülmektedir. Said, bununla birlikte farklı metin türlerine farklı çeviri yöntemleriyle yaklaşmak gerektiğini ortaya koymuş ve uygulamasında da bunu örneklemiştir.

Galatât-ı Terceme Defterleri’nin metinsel-dilsel normlar bağlamında incelenmesi sonucunda ise, Said’in çeviri sürecinde erek dilde kullanılacak malzemenin seçimine ilişkin hâkim normların ötesinde katı bir Türkçeci yaklaşımla sadece Türkçe sözcüklerin Fransızca sözcüklerin karşılığı olarak kullanılması gerektiğini bir ölçüt olarak belirlediği görülür. Said’in dil odaklı yöntemlerle ortaya koyduğu doğru Türkçe karşılıkların yanında, sözcükleri göstergesel bir yaklaşımla incelediği ve bu çerçevede “aynen terceme”ye de karşı çıktığı görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Kemalpaşazade Mehmed Said Bey'in on dokuzuncu yüzyıl terceme faaliyetlerine ilişkin kaleme aldığı *Galatât-ı Terceme Defterleri*, Türk çeviri tarihinin ilk çeviri eleştirisi olarak ele alınmış ve bu defterlerde terceme faaliyetlerinin yarattığı çeviri sorunlarının Said'in dil odaklı bir çeviri eleştirisi geliştirmesine sebep olduğu ortaya koyulmuştur. Said'in *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde Fransızca sözcüklerin Türkçe karşılıklarında yapılan yanlışları çözümlediği görülmüştür. Bu yanlış çözümlemesi yönteminin dönemin terceme normları ile Said'in önerdiği terceme normlarını ortaya koyduğu belirlenmiştir. Bu çerçevede Said'in dilsel eşdeğerliliğin önemini vurguladığı ve çeviri sürecinde kullanılacak malzemenin seçiminde Türkçe sözcüklerin kullanılmasını bir norm olarak sunduğu, bununla birlikte cümlelerin ve sözcüğün anlamsal eşdeğerlilik çerçevesinde çevrilmesini de sorunsallaştırdığı görülmüştür.

Galatât-ı Terceme Defterleri'ndeki çeviri eleştirisini açıklamak amacıyla bu defterler dışında Said'in yazdığı yarım kalan *Kamus-u Said* adlı sözlük çalışması ve Said'in *Fezail-i Ahlakiyye ve Kemalât-ı İlmiyye* adlı tercemesine de bu çalışmada yardımcı kaynak olarak başvurulmuştur. Bu çalışma, *Galatât-ı Terceme Defterleri* etrafında Said'in terceme anlayışını da tartışmaktadır. Tanzimat döneminin önde

gelen mütercimlerinden biri olan Said'in çeviri eleştirisiyle sınırlı olan bu çalışmada, Tanzimat dönemi terceme anlayışının ve terceme faaliyetlerinin *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde dil odaklı bir eleştiri yöntemi benimsenmesini zorunlu kıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede, eğer bir kültürdeki çeviri faaliyetlerinde en belirgin sorun çeviri yanlışlarıysa, dil odaklı bir eleştirinin ve yanlış çözümlenmesinin başvurulabilecek bir yöntem olduğu anlayışından yola çıkarak defterlerdeki dil odaklı eleştirinin "terceme"nin niteliğinin dayattığı bir sonuç olduğu görülmüştür.

Bu çerçevede, Tanzimat döneminde terceme, sınırları belirli olmayan bir aktarma faaliyeti hâline gelmiştir. Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerinin ürünlerinin "nakl, iltibas (benzetme), taklid, tenzir (benzetme), tahvil (değiştirme), hulâsâ ve muhavere (diyalog) olarak sınıflandırıldığı görülmüştür (Demircioğlu, 18). Diğer yandan tercemelerde Fransızca kelimelerin ve cümle yapılarının hâkim olmaya başladığı ya da kaynak metinlerin yerelleştirilerek, yer yer sansüre uğratılarak anlamlarının ya da iletilerinin değiştiği görülmüştür. Bu çerçevede ortaya çıkan çeviri sorunları Said tarafından *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nde sorunlaştırılmış ve Said bu çerçevede defterlerde sözcük ve tabirlerin "Türkçe" eşdeğerlerini tartışmıştır.

Galatât-ı Terceme Defterleri, çeviri araştırmaları bağlamında metinsel kaynaklar değil, metindışı kaynaklardır. Ancak Gideon Toury'nin betimleyici yönteminde, metindışı kaynaklardaki yanlış çözümlemesinden dönemin çeviri normlarının ortaya koyulması açısından yararlanılabileceği yer almaktadır. Bununla birlikte Toury, çeviriye ilişkin tüm metinlerin kavramsallaştırılmasının önemli olduğuna dikkati çekmiştir. Toury'nin norm sınıflandırmasından yararlanılarak Tanzimat dönemi terceme faaliyetlerine ilişkin hem çeviri süreci öncesi normlarının

hem de çeviri süreci normlarının belirlenmesi için *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nden yararlanılabileceği görülmüştür.

Toury'nin norm sınıflandırmasından yola çıkarak, çeviri süreci öncesi normların belirlenmesi amacıyla önce defterlere “neden çevirmeli?” sorusu sorulmuştur. Bu çerçevede Said'in terceme faaliyetine dönemin hâkim normlarıyla örtüşerek Batı'daki gelişmelerin aktarılması bağlamında bir işlev yüklediği görülmüştür. Said'in hangi dilden terceme yapılacağı konusundaki hâkim norma katıldığı ise defterlerde Fransızca kaynak metinlerden yapılan terceme faaliyetlerinin konu edinilmesi ve Said'in bir Fransızca-Osmanlıca sözlük hazırlamasından anlaşılabılır. Bununla birlikte Said'in tercemeye yüklediği aktarma işlevinin bütüncül bir yaklaşım olduğu ve metin türleri konusunda bir ayrımı o aşamada yapmamış olduğu görülür.

Defterlere “Neyi çevirmeli?” sorusu sorulduğunda ise Said'in hâkim normlardan farklı ölçütler sunduğu görülmektedir. Bu noktada hangi yazarların hangi eserlerinin terceme edilmesi gerektiği konusunda gelişen 1897 Klasikler Tartışması'nda Said, Ahmet Mithat'ın aksine klasik eserleri değil realist ve natüralist eserlerin terceme edilmesi gerektiğini savunur. Said, klasiklerin yeterli olarak çevrilemeyeceğini düşünür ve bu bağlamda çevrilebilirliği çeviri süreci öncesinde, eserlerin seçiminde bir norm olarak sunar.

Defterler, çeviri sürecinde alınan kararları içeren çeviri süreci normları ışığında değerlendirildiğinde ise öncelikle defterlere “çeviri nasıl yapılmalı” sorusu sorulmuştur. Bu sorunun yanıtının dönemin terceme faaliyetleri çerçevesinde “aynen terceme” yöntemi ya da “serbest terceme” yöntemi olarak belirdiği görülür. Diğer yandan Said'in “serbest terceme” anlayışı ile dönemin “serbest terceme” olarak değerlendirdiği türün farklı olduğu söylenebilir. Said, tercemede en önemli noktanın

anlamın doğru aktarılması olduğunu düşünmektedir. Anlamın sınırlarını ise defterlerde önce sözcük ve daha sonra cümle olarak belirlemekte ve bu çerçevede bağlamı bir ölçüde göz ardı ettiği görülmektedir. Ancak Said, sözcüğün anlamı ve cümlenin anlamı çerçevesinde aynen tercemeyi edebî tercemeler için savunmamakta, gerçek anlam ve mecazi anlam ayırımına dikkat çekmekte ve bu çerçevede doğru anlamı aktarmak için yer yer açıklayıcı müdahalelerde bulunma hakkını mütercime vermektedir. Diğer yandan Said, kaynak metinlerin özetlenerek, değiştirilerek, taklid edilerek aktarılması noktasında yani kaynak metinlerin sadece hükmen aktarılması noktasında bir serbestlik anlayışı içinde değildir.

Çeviri süreci normları çerçevesinde Toury'nin dilsel-metinsel normlar olarak adlandırdığı, kaynak dildeki metinsel-dilsel malzemenin yerini erek dilde alacak malzemenin seçimine ilişkin kararlar konusunda da *Galatât-ı Terceme Defterleri*'ne "Ne ile çevirmeli?" sorusu yöneltilmiştir. Bu çerçevede defterlerde sorunlaştırılan en temel ögenin erek dildeki malzemenin seçimi olduğu görülür. Terceme faaliyetlerinin genel özellikleri tekrar düşünüldüğünde hangi malzeme ile çevrileceği konusunda açık tanımlanmış bir normdan bahsetmek olanaklı görünmemektedir. *Galatât-ı Terceme Defterleri*'nin tam da bu norm eksikliği nedeniyle erek dildeki malzemeye ilişkin ölçütlerin belirlenmesini üstlendiği söylenebilir.

Gideon Toury, normların sabit olmadığını, değişkenliklerinin altını çizmektedir. Ona göre, hâkim normlar geçmiş ve gelecek normların izlerini taşır ve mütercimlerin yanı sıra çeviri eleştirmenleri ve yayıncılar gibi çeviri faaliyetlerinin içindeki unsurlar normun belirlenmesinde ve değişiminde etkilidirler. Bu noktada Said'in hem bir mütercim hem de çeviri eleştirmeni olarak hâkim normlardan saptığı ve bunların yerine yeni, dil odaklı normlar önerdiği sonucuna ulaşmanın mümkün olduğu görülmüştür.

Said'in bu müdahaleyi yapma nedenleri, bürokrat olma özelliği ve devletle ilişkisi içinde aranabilir. Bununla birlikte bu müdahalenin bir mütercim olarak bağımsız girişimi olduğu yani kendi tutumunu yansıttığı (*idiosyncrasy*) da düşünülebilir. Her iki durumda da Said'in dönemin çeviri normlarına dilsel ve yapısal eşdeğerlilik adına müdahale ettiği ve bu çerçevede Osmanlı çeviri tarihinin ilk kapsamlı çeviri eleştirisini ortaya koyduğu açıktır. Bunlar ışığında Said'in dil odaklı eleştirisini ve Türkçeci tutumunu bu bağlamda Türk eleştiri tarihindeki dil odaklı eleştirinin ilk kıvılcımı olarak nitelemenin de mümkün olduğu düşünülebilir. Böyle bir eklemleme elbette daha geniş bir sürecin incelenmesini gerektirdiğinden bu çalışma ışığında bir soru işareti olarak bırakılmıştır.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

- Akbayar, Nuri. “YüzYıl Önce Bir Çeviri Tartışması”. *Metis Çeviri* 3 (Bahar- 1988): 40-50.
- Aksoy, Berrin. *Geçmişten Günümüze Yazın Çevirisi*. Ankara: İmge Kitapevi, 2002.
- Akyüz, Kenan. *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*. İstanbul: İnkılap Kitapevi, 1995.
- Balcı, Sezai. “Osmanlı Devletinde Tercümanlık ve Bâb-ı Ali Tercüme Odası”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. 2006: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bell, Roger T. *Translation and Translating*. London/New York: Longman, 1991.
- Bengi-Öner, Işın. *Çeviri Bir Süreçtir... Ya Çeviribilim*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 1999.
- _____. *Çeviri Kuramlarını Düşünürken...* İstanbul: Sel Yayıncılık, 2001.
- Berk, Özlem. *The Politics and Poetics of Translation in Turkey, 1923-1960*. <http://books.google.com.tr/books?id=w8gmcPsuP1wC>
- _____. “Ulusların ve Ulusal Kimliklerin Oluşturulmasında Çeviri Yöntemlerinin Rol ve İşlevi”. http://www.mu.edu.tr/sbe/sbedergi/dosya/4_5.pdf
- Benjamin, Walter. “Çevirmenin Görevi”. Çev. Ahmet Cemal. *Çeviri Seçkisi II*. Rifat 33-51.
- Berman, Antoine. “Çeviri ve Çeviri Üstüne Söylemler”. Çev. Mehmet Rifat. *Çeviri Seçkisi II*. Rifat 15-33.
- _____. *La Traduction et La Lettre ou L’Auberge du Lointain*. Paris: Seuil, 1995.
- Cary, Edmond. “Nasıl Çevirmeli?” Çev. Mehmet Rifat ve Sema Rifat. *Çeviri Seçkisi II*. Rifat 79-89.

- Demircioğlu, Cemal. *From Discourse to Practice: Rethinking "Translation" (Terceme) and Related Practices of Text Production in the late Ottoman Literary Tradition*. Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2005.
- Dilmen, İbrahim Naci. *Tanzimat Edebiyatı Tarihi Notları*. Der. Zeynep Dengi. Ankara: Alâeddin Kırıl Basımevi, 1942.
- Eruz, F. Sakine. *Çeviriden Çeviribilime*. İstanbul: Multilingual, 2003.
- Even-Zohar, Itamar. "Culture Planning". <http://www.tau.ac.il/~itamarez/>
- _____. "Language Conflict and National Identity". <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf>
- _____. "Yazınsal Coğuldizge İçinde Çeviri Yazının Durumu". Çev. Saliha Pakar. *Çeviri Seçkisi II*. Rifat, 191-205.
- Gürçağlar, Şehnaz Tahir. "Tercüme Bürosu Nasıl Doğdu?". *Çeviri Seçkisi I*. Rifat, 48-59.
- Göktürk, Akşit. *Çeviri Dillerin Dili*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.
- Holmes, James S. "Çeviribilimin Adı ve Doğası". Çev. Ayşenaz Koş. *Çeviri Seçkisi II*. Rifat, 165-185.
- Karantay, Suat. "Çeviri Eleştirisi: Sorunlar. İlkeler. Uygulamalar". *Çeviri Seçkisi I*. Rifat, 165-176.
- Kittel, Harald. "Inclusions and Exclusions: The 'Göttinen Approach' to Translation Studies and Inter-Literary History". *Translating Literatures Translating Cultures*. California: Stanford University Press, 3-15.
- Kemal Paşazade, Said. *Fezail-i Ahlakiyye Kemalât-ı İlmiyye*. İstanbul: Kantar Biraderler Matbaası, 1899.
- _____. *Galatât-ı Terceme*. 1. Defter. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1888.
- _____. *Galatât-ı Terceme*. 2. Defter. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1889.
- _____. *Galatât-ı Terceme*. 3. Defter. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1889.
- _____. *Galatât-ı Terceme*. 4. Defter. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1889.
- _____. *Galatât-ı Terceme*. 5. Defter. İstanbul: Şirket-i Mürettebiyye Matbaası, 1889.
- _____. *Galatât-ı Terceme*. 6. Defter. İstanbul: Kasbar Matbaası, 1890.

- _____. *Galatât-ı Terceme*. 15. Defter. Konstantiniye: Matbaa-i Ebüzziya, 1897.
- _____. *Galatât-ı Terceme*. 16. Defter Konstantiniye: Matbaa-i Ebüzziya, 1897.
- _____. *Musavver Kamus-ı Said*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1918.
- Kerman, Zeynep. *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercümeler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978.
- Kudret, Cevdet. "İlk Adım: Çeviri". *Çeviri Seçkisi I*. Rifat, 21-26.
- Lefevere, André. *Translating Literature*. New York: The Modern Language Association of America, 1992.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. Ankara: TDK Yayınları, 1972.
- Mounin, Georges. "Dilsel Bildirişim ve Çeviri". Çev: Sema Rifat. *Çeviri Seçkisi II*. Rifat, 185-191.
- Nida, Eugene A. "Çeviri Süreçleri". Çev. Yurdanur Salman. *Çeviri Seçkisi II*. Rifat, 101-119.
- Önertoy, Olcay. *Edebiyatımızda Eleştiri Tanzimat ve Servet-i Fünun Dönemleri*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1980.
- _____. *Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1981.
- Perin, Cevdet. *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. İstanbul: Pulhan Matbaası, 1946.
- _____. *Fransız Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Üniversite Matbaası, 1946.
- Paker, Saliha. "Çeviride 'Yanlış Doğru' Sorunu ve Şiir Çevirisinin Değerlendirilmesi". *Çeviri Seçkisi I*. Rifat, 153-165.
- _____. "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler: Çoğul Dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme." *Metis Çeviri I* (Güz, 1987): 31-43.
- Popovič, Anton. "Çeviri Çözümlemesinde 'Değiş Kaydırma' Kavramı". Çev. Yurdanur Salman. *Çeviri Seçkisi II*. Rifat. 133-143.
- Rifat. Mehmet. (Haz.) *Çeviri(bilim) Nedir?* İstanbul: Dünya Kitapları, 2004.
- _____. *Çeviri Seçkisi I*. İstanbul: Dünya Yayınları, 2003.
- Rousseau, Jean Jacques. *Discours Sur Les Sciences et Les Arts*.
http://un2sg4.unige.ch/athena/rousseau/jjr_sca.html

Schleiermacher, Friedrich. *Ueber die verschieden Methoden des Uebersetzens*. Paris: Editions du Seuil, 1999.

Sevük, İsmail Habib. *Avrupa Edebiyatı ve Biz*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1940.

Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi, 2003.

Toury, Gideon. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1995.

Uluğtekin, Melahat Gül. "Ahmet Vefik Paşa'nın Çevirilerinde Osmanlılaşan Molière". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Bilkent Üniversitesi, 2004.

Ülken, Hilmi Ziya. *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. İstanbul: Nakit Gazete Matbaa, 1935.

Vermeer, Hans J. "Çevirinin Doğası-Bir Özet". Çev. Şebnem Bahadır-Dilek Dizdar. *Çeviri Seçkisi II*. Rifat, 257-271.

Warren, Rosanna. *The Art of Translation*. Boston: Northeastern University Press, 1989.

Yücel, Tahsin. *Yapısalcılık*. İstanbul: Can Yayınları, 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Başak (Bingöl) Yüce, 1980’de Ankara’da doğdu. 1998’de Ankara Büyük Kolej’den, 2003’te Bilkent Üniversitesi İngilizce-Fransızca-Türkçe Mütercim-Tercümanlık bölümünden mezun oldu. Halen Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi olan Yüce, Washington’da gazetecilik görevini sürdürüyor. İngilizceden *Düş Zamanı*, *Cennetin Bakireleri* ve *Hannibal* adlı roman çevirileri ile çeşitli öykü ve makale çevirileri bulunuyor. Fransızcadan çevirdiği *Medyada İslam Korkusu* adlı kitap yayına hazırlanıyor. Edebiyat ve çevirinin yanı sıra uluslararası ilişkiler ve kültürlerarası ilişkiler ilgi alanlarını oluşturuyor.